

Халықаралық білім және ғылым академиясы
Международная академия образования и науки
International Academy of Education and Science

ЖИНАК

**«МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ
ҒЫЛЫМ ДАМУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

Халықаралық ғылыми-практикалық конференция

СБОРНИК

Международная научно-практическая конференция
**«КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ: АКТУАЛЬНЫЕ
ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ НАУК В ХХІ ВЕКЕ»**

NUR-SULTAN

ӘОЖ (УДК) 37.0+008+001(063)
ҚБЖ (БК) 74.00

M35

Редакциялық кеңес:
Батырбаева Надия Кадыровна (төраға)
Алибаев Е.А.
Конференция өткізуге жауаптылар:
Алибаев Ерлан Ақылжанович
Джусбаев Болат Дуанбаевич

МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ ҒЫЛЫМ ДАМУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: Халықаралық ғылыми-практикалық интернет конференцияның материалдары
=КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ НАУК В ХХІ ВЕКЕ: Материалы международной научно-практической интернет конференции

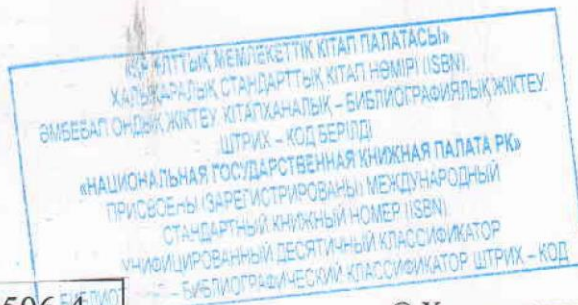
ISBN 978-601-332-506-4

Бұл ғылыми басылым 2019 жылдың 30 қараша айында өткен «МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ ҒЫЛЫМ ДАМУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік интернет-конференциясының жинағы болып табылады.

Жинақ ұстаздар, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагог қызметкерлері, мектеп мұғалімдері, ғылыми қызметкерлер, студенттер, магистранттар, PhD докторанттарының (аспиранттар) ғылыми тәжірибесі, зерттеулерінің нәтижесі болып табылады.

Жас ғалымдарға арналған.

ЗДЖ 37.0+008+001(063)
ҚБЖ 74.00

ISBN 978-601-332-506-4

© Халықаралық Білім және Ғылым Академиясы
© Международная Академия Образования и Науки

HOW TO CONVERT LESS FREQUENTLY USED VOCABULARY INTO ACTIVE FOR ENHANCING STUDENTS' SPEECH?

KOISHIGARINA Aigul Talapovna, BIZHANOVA Luiza Ruslanovna

Nazarbayev Intellectual School of physics and mathematics

Aktobe, Kazakhstan

bizhanova_1@akb.nis.edu.kz, koishigarina_a@akb.nis.edu.kz

Annotation

This paper discusses the transition of students' passive vocabulary into active to improve speaking skills. The paper proposes effective methods and techniques that contribute to the replenishment of vocabulary and its shift into active use, maintaining the interest and enthusiasm of students.

Аннотация

Данная работа рассматривает вопросы перехода пассивного словаря учащихся в активный для улучшения навыка говорения. В работе предложены эффективные методы и приёмы, способствующие пополнению словарного запаса и переводу их в активное пользование, поддерживая интерес и энтузиазм учащихся.

Аннотация

Бұл жұмыста оқушылардың сөйлеу дағдыларын жақсарту үшін пассивті лексиканың белсендіге ауысуы қарастырылады. Бұл жұмыста студенттердің қызығушылығы мен ынтасын сақтай отырып, сөздік қорын толықтыруға және оларды белсенді қолдануға аударуға ықпал ететін тиімді әдістер мен әдістер ұсынылған.

Introduction

Vocabulary is necessary for the expression of meaning and the use of receptive (listening and reading) and productive (speaking and writing) skills. Basically, using the words we make up and express our thoughts to others. Moreover, all problems are solved with the help of them. Therefore, a word is one of the most powerful tools. It is known that people, whose vocabulary is rich, can speak and write English properly.

Most students recognize the importance of learning vocabulary and at the same time become aware of the difficulties that occur in acquiring them. They usually find spoken and written activities tiresome because they continue to use the same expressions and words, and very soon their conversation is suddenly interrupted by missing words. Other students are faced with the problem of forgetting words immediately after the teacher has revealed their meaning or after they have reviewed them in the dictionary, and this is also the reason for the lack of vocabulary. Therefore, the study of vocabulary is in the center, as it is an internal part of learning. In our country English language, which is a second language or a foreign language, requires a systematic study of vocabulary.

Traditionally, there exist stages of learning new words, which include the following: looking words up in the dictionary, writing definitions, and using words in sentences. For learning and utilizing those teachers suggest doing or fulfilling different activities for memorization as word lists, teacher explanation, quizzes, discussion, and vocabulary books. This method of teaching vocabulary is considered to be not efficient.

Thus, the main goal of conducting this action research is to find out the most effective techniques of teaching vocabulary with the purpose of switching passive vocabulary into active one by applying new methods. In our action research we tried to find efficacious ways of presenting new elements of the language by retaining the enthusiasm of students.

2. Literature review

Active and Passive Vocabulary

ACTIVE VOCABULARY

Active vocabulary consists of those words that can be used in your speech and writing. The active vocabulary refers to the productive side of the language. It consists of words that you use confidently, because one understands their meaning and use.

To master spoken and written speech, words must be constantly added to the active vocabulary of students. Active language vocabulary requires:

- a. The Use of the right word in the right place.
- b. Spontaneous review of words .
- c. Grammatical Accuracy. Use of correct tenses, word order.
- d. Fluency and ability to reproduce the correct sounds, pronunciation, intonation, rhythm, etc in speech,.

PASSIVE VOCABULARY

A passive vocabulary consists of words that can be understood when they appear in a speech or writing of other people, but which we cannot use in our own speech and writing, because we are not completely familiar with them. In passive vocabulary, a person does not know the exact meaning of a specific word and does not use these words in communication. Sometimes he can understand the meaning of this word only to a certain extent depending on the context. Passive vocabulary refers to the receptive side of the language. Passive vocabulary requires:

- a. Recognition of vocabulary in speech or letter.
- b. Getting to know basic grammatical subjects or forms.
- c. The ability to quickly stimulate the feeling of large groups of words.

It is observed that the undergraduate student has from 3,000 to 5,000 active words, while the same student has from 5,000 to 10,000 passive words.

A good communicator is trying to turn the passive vocabulary into an active one. It is obvious that words from passive vocabulary are shifted into active vocabulary in a few years. There is no hard and fast rules for acquiring active vocabulary. The only requirement is the enthusiasm and effort of the student with some correct instructions.

Vocabulary is more changeable, and, therefore, it should be given as much attention as choosing structures in the English curriculum. A language teacher should know the vocabulary teaching methods that he should apply in the classroom. Before applying vocabulary teaching methods, a language teacher should know the principles of vocabulary teaching. These principles are:

1. Finding out the frequency of the word.
2. Finding out the applicability of words related to different contexts - the choice of vocabulary items is very important.
3. Teaching a lighter word first.
4. Guessing the meaning out of context or getting to know its usage.

Vocabulary selection

Understanding the nature of vocabulary is important for the process of choosing appropriate learning strategies that allow students to learn vocabulary, which they need to learn to read and read in order to learn. The dictionary consists of official words and meaningful words. Functional words are common words such as are, that, and to. Meaningful words include nouns, verbs, adjectives and adverbs, such as flower, to eat, beautifully and sadly. In addition, meaningful words consist of concrete and abstract words. Specific words, such as car, can be taught using the subject or showing an image. Abstract words, such as harmony, are easier to learn with examples and not with examples. Finally, words can be considered to belong either to a general dictionary or to a technical dictionary. General vocabulary refers to words such as "giant" that are not directly related to a specific area of content, while technical vocabulary, like mitosis, is associated with a specific area of content, subject or topic.

The first step in planning vocabulary learning is to identify the words that students will learn. Suggestions that will help you in this decision making process are listed below.

Select words that are common or usually useful for students to learn. Choose words that students will come across often and which therefore represent well-known knowledge (Marinak, Moore, Henk & Keepers, 1997).

Identify the words that are necessary to understand the choice of reading. Ask: "If the readers did not know the meaning of this word, could they still understand the passage?" If the answer is "Yes," this word is probably not necessary to understand the basic concepts or ideas of choice (Marinak et al., 1997, p. 1).

Select a learning vocabulary that addresses key concepts or ideas. Each chapter of the domain text may include a list of 15–20 vocabulary words. Often, only four or five of these terms refer to critical concepts of a chapter (Ellis & Farmer, 1996-2000).

Selecting vocabulary goals

The second step in planning vocabulary learning is to determine the depth at which students will need to understand each term you choose. Some words require only a minimum level of knowledge, that is, a level of understanding in which students need to associate a new word with a definition, synonym or context. However, if an understanding of this term is required, the teacher must choose learning strategies that allow students to classify words, make sentences, or generate multiple meanings for words. Finally, when academic requirements require a deep understanding of terms, it is important that students can create original sentences using words, establish a connection between new and previous knowledge, and apply word meanings in different contexts (Baker et al., 1995).

Use video to create a target vocabulary.

Select a video segment that contains a series of actions or visuals. Provide students with a list of targeted vocabulary words and ask them to make a paragraph containing as many words as possible. This exercise is best done after watching the video. When they learn to use more vocabulary correctly, you will notice an improvement in their writing and speaking. The teacher can also show a short movie without sound and ask the students to discuss what dialogue they expect to hear. Showing a scene from a movie without sound and suggesting students use facial expressions to determine emotions.

3. Lesson development and outline

3.1. Methodology and participants.

The methods used in this study are both quantitative and qualitative. The students were in the third and fourth terms of the academic year. There were two groups of students of the 7th grade, each group consisting of 12 students of which 10 girls and 14 boys. They were from 12 to 13 years old. Some of them studied English for 7 years, and others, started learning this language only 2 years ago. Each class has 5 class hours of English in a week. Although their English knowledge was not the same, they have to study the same level –'Elementary' and we were able to use a wide range of resources at our disposal.

To begin with, we decided to teach the students in different ways. In one group (active) we implemented innovative techniques of teaching vocabulary whereas in the second group (passive) we kept to using common methods of teaching. For research we have chosen three topics of the 7th Grade Course plan: Entertainment and Media, Clothes and Fashion and Jobs and Education. When we started teaching each topic, the students were given the task to brainstorm on the mind map to find out their initial word stock. With this aim in mind, we chose different innovative methods of introducing vocabulary for definite topics: 'Word Clusters', 'out loud' and 'learning vocabulary through writing stories' methods. Each method was introduced three times during the unit.

Entertainment and Media

Mind mapping results demonstrated the students' knowledge of words which consisted of basic vocabulary, for instance, types of films and music. However, they found it difficult to use descriptive language (adjectives) while speaking on the topic the words they used were rather limited. The students were presented the list of words related to the topic which turned out to be familiar for them but students did not use them. For solving the problem of converting passive vocabulary into active, we decided to apply Word Clusters method. The procedure of the method:

1. Firstly, we paired up our students for this vocabulary building activity. Each pair competed for points. Each student pair had a blank sheet of paper. The teacher said and wrote the first cluster word, and students wrote the word in the center of their blank paper.
2. The teacher started the timer and students attempted to get as many words linked via lines to the core word as possible before time ran out. Five minutes is generally a good amount of time per word.

3. Once time was up, pairs presented the words they had clustered. They got a point for each word and another point if the word was spelled correctly.

4. The teacher repeated and answered questions as they arose during the activity and encouraged communication and collaboration between the students. The classroom should be nowhere near quiet during this activity.

After providing this activity, in the end of the unit the students were asked to fulfill the mind map on the topic.

Results of the active group:

Average number of words in the initial mind map:	Average number of words in the eventual mind map:	Words shown in the list:	Unfamiliar words from the list:
11	23	25	4

Results of the passive group:

Average number of words in the initial mind map:	Average number of words in the eventual mind map:	Words shown in the list:	Unfamiliar words from the list:
12	18	25	3

The results of this method show that students from active group started using more passive vocabulary, than those from the passive group, despite the fact that in the beginning they showed even better results.

Clothes and Fashion

Mind mapping results showed that the topical vocabulary was quite familiar to the students. They could recall the types of clothes, but the words that are interrelated to them were still difficult to use. For this topic we utilized the ‘out loud’ method. The procedure of the method:

1. Once the teacher had shown and presented the new words such as pants, shirt, shoes, etc., he expanded those new words on the spot. He chose the first student and instructed him to move towards another student. Then asked them to describe what that student was wearing. The correct answers were pants, shirt and so on.

2. Next, the teacher asked the student what *type* of pants they were wearing (for example, they might be jeans, slacks, sweatpants, corduroy). Then he asked color and so on. Students answered everything out loud and with a strong, confident voice, even if they were wrong.

3. The teacher corrected pronunciation and any questionable answers on the spot, allowing the students to make real-time corrections.

4. The student who was just described was the next student to describe a classmate, and so on. They bopped around the room with excitement, not even realizing how much they learned and comprehended as they went.

This activity was very joyful for students and all participated actively in it. In the end of the unit students showed higher results than in the first case.

Results of the active group:

Average number of words in the initial mind map:	Average number of words in the eventual mind map:	Words shown in the list:	Unfamiliar words from the list:
19	37	50	9

Results of the passive group:

Average number of words in the initial mind map:	Average number of words in the eventual mind map:	Words shown in the list:	Unfamiliar words from the list:
21	32	50	9

It can be concluded, that the applied method was much more effective as compared with the previous one. The reason of this could be that new words are better acquired in real-life situations.

Job and Education

When studying this topic, students read various texts related to the topic under study. In order to lead our students to writing articles which is the task of summative assessment for this term we agreed to use ‘learning vocabulary through writing stories’ method. The procedure of this method:

Step 1. Selecting vocabulary. We asked the students to work in pairs and explained that they would need to write on a clean sheet of paper ten words or expressions studied earlier. (We can also offer them to be more specific and point out the unit or the pages of the book we want them to get the vocabulary from).

Step 2. Explaining the task . We asked students to pass their list of 10 words to the pair sitting behind them or next to them.

The students were told to write a story in pairs. In this story they needed to use at least 7 of the words on their list and three out of the five connectors and more of them in the list suggested. Students were given the beginning of a story, for example “*When Martin entered the classroom, he couldn’t believe his eyes*”.

Step 3. Writing and editing. We encouraged students to dedicate some time to planning their story and set a time limit of 30 minutes, not limiting the number of words in their stories to encourage fluency and boost their imagination.

Once they have written their draft (20 minutes), we asked students to carefully edit their stories. We provided each student with a checklist. After, we asked students to write their story and underline the targeted vocabulary and the connectors of contrast used.

All the students were actively engaged into the process, everyone tried to contribute to the work of the group.

Results of the active group:

Average number of words in the initial mind map:	Average number of words in the eventual mind map:	Words shown in the list:	Unfamiliar words from the list:
15	28	40	6

Results of the passive group:

Average number of words in the initial mind map:	Average number of words in the eventual mind map:	Words shown in the list:	Unfamiliar words from the list:
14	23	40	7

The benefits of this method is that the students were working in groups independently, we, as teachers, were just monitoring and facilitating their process, thus making teaching more student-centered that corresponds to the updated content of teaching.

Conclusion

We all know that nowadays expanding vocabulary is crucial for every student, as it develops four major language skills –listening, reading, writing and speaking. Even if they know the words, students find it difficult to utilize them in speech. Sometimes, and for teachers it is difficult to implement learning strategies in the procedure of a study to help students to convert passive vocabulary into active. As Greenwood said, ‘There is a great divide between what we know about vocabulary instruction and what we (often, still) do’. For this reason we implied 3 innovative methods to find out if they are useful or not. According to our research, all of them are very effective, as the results of active group are much higher than the passive ones. However, from our perspective it is more beneficial to use all of them during the teaching process and not just to stick to the particular one. From time to time a teacher can transform methods depending on a situation. For students, the process of learning vocabulary is sometimes tiring and boring, that is why, the usage of competitive factor, pair and group work can bring much fun in the teaching process.

These three methods were helpful for all learners, but in the future our goal is to find out which innovative methods are more useful for different types of students - audials, visuals, kinesthetics.

References:

1. Baker, S.K., Simmons, D.C., & Kameenui, E.J. (1995). Vocabulary acquisition: Curricular and instructional implications for diverse learners. [On-line]. Available: <http://idea.uoregon.edu/~ncite/documents/techrep/tech14.html>
2. Blachowicz, C.L.Z., & Fisher, P. (2000). Vocabulary instruction. In M.L. Kamil, P.B. Mosenthal, P.D. Pearson & R. Barr (Eds.), Handbook of reading research (Vol. 3, pp. 503–523). Mahwah, NJ: Erlbaum.

3. Ellis, E. S., & Farmer, T. (1996-2000). The clarifying routine: Elaborating vocabulary instruction. [On-line]. Available: http://www.ldonline.org/ld_indepth/teaching_techniques/ellis_clarifying.html
4. Fay, D., & Culter, A. (1977). Malapropisms and the structure of the mental lexicon. *Linguist Inquiry*, 8(III), 505-520.
5. Jones, S. (1999). Multisensory vocabulary – guidelines and activities. [On-line]. Available: <http://www.resourceroom.net/myarticles/vocabulary.html>.
6. Marinak, B. A., Moore, J. C., Henk, W. A., & Keepers, M. (1997). Reading instructional handbook. [On-line]. Available: <http://langue.hyper.chubu.ac.jp/jalt/pub/tlt/98/jan/hunt.html>
7. Pyles, Thomas; Algeo, John (1982). The origins and development of the English language
8. Stahl, S.A., & Nagy, W. (2006). Teaching word meanings. Mahwah, NJ: Erlbaum.

KAZAKISTAN'DAN TÜRKİYE'YE YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ İÇİN GİDEN ÖĞRENCİLERİN TEMEL SORUNLARI

LAZZAT Bazarbayeva

Zhalyn village, Turkistan Region, Maktaaral District, Kazakhstan

Sh. Bektasov Secondary School

lazzatqazaq@gmail.com

ÖZET

Günümüz dünyasında öncelikle ekonomi alanında başlayan küreselleşme süreci diğer tüm alanları da etkilemiştir ki, bunların başında da eğitim gelmektedir. Şöyle ki ülkeler arasında sınırlar daha saydam hale gelmiş ve yurtdışında eğitim imkânları çoğalmıştır. Yurtdışında eğitim bugün her gencin hayalleri arasındadır ve hiç şüphesiz eğitim için tercih edilen ülkeler listesinde ön sıralardan birisinde Türkiye yer almaktadır. Türkiye coğrafi konum itibarı ile sadece doğu ve batının arasında köprü olmakla kalmıyor, aynı zamanda sahip olduğu yüzlerce yıllık medeniyet birikimi ile her zaman bir cazibe merkezi olma konumu da koruyor. Eğitim için Türkiye'yi tercih eden öğrencilerin başında Türk Dünyası ülkelerinden olan öğrenciler gelmektedir. Gerek Türk Dünyasının yüzölçümü en büyük ülkesi olan Kazakistan Türkiye'ye öğrenci gönderen ülkelerin başında gelmektedir. Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye yüksek lisans eğitimi için gelmek isteyen öğrencilerin karşılaştıkları sorunlar dil sorunu, akademik yeterlilik ve diplomaların tanınması gibi alt başlıklar halinde inceleyip bazı çözüm önerileri sunduğumuz bu çalışmada her ülkenin kendine has meseleleri ayrı-ayrı ele alınmıştır.

Anahtar Kelime: Eğitim, Yüksek Lisans, Yabancı Öğrenci Sorunları, Kazakistan.

ABSTRACT

The globalization process in our contemporary world, which is primarily economic, influenced all other fields and education is the first of them. In such a way that, borders between countries became more transparent and the opportunities for studying abroad have been increased. Studying abroad is a dream for every student today and without any doubts, Turkey is one of the prominent countries which is chosen for education. Turkey is not only a bridge between the West and the East, also it is a centre of attraction due to its background of civilization, which dates back quite a few centuries earlier. Students from Turkic World are from the first sequences of the list of the students who choose to study in Turkey. Kazakhstan, which is the greatest Turkic country by area, which is the bridge between Turkey and the other Turkic republics, are the two leading countries on this issue. In this study, we analyzed problems of students from Kazakhstan and other Turkic countries, such as language problem, academic sufficiency and recognition of diplomas under sub-titles and we analyzed problems separately based on the conditions of each Turkic country.

Key Words: Knowledge, Master graduate, International Student's Problem, Kazakhstan.

GİRİŞ

Türk dünyasının önemli bir kısmının 19 Ağustos 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız devletler olarak ortaya çıkması tarihin bir armağanı gibiydi.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla küresel ölçekte bir değişim süreci başladı ve alışageldiğimiz tüm kurum ve kuruluşlar bu süreçten etkilenmiştir. Türkiye yürüttüğü dış politika nedeni ile Sovyet Birliği için zaman-zaman müttefik gibi gözükmeye de her zaman mesafeli durulan ülkelerin başında geliyordu. Sovyetler Birliği siyasi sistem olarak kendini “demir perde” arkasında kapatmasına rağmen, genelde Türk dünyası, özelde Azerbaycan halkı için her zaman Türkiye kardeş ülke konumunu korumuştur. Bunun doğal sonucu olarak da bağımsızlığına kavuşunca diğer Türk cumhuriyetleri ile Türkiye'nin ilişkileri pek çok alanda etkili bir şekilde kurulmaya başlamıştır. Özellikle eğitim alanında ortaya çıkan işbirliği daha dikkate değer durumdadır.

Bağımsızlık sonrasında Türk Cumhuriyetlerinde eğitim alanında ciddi değişimler olmuştur. Öncelikle bağımsızlık öncesi kullanılan Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmiştir. Yurt dışındaki yükseköğretim kurumlarına öğrenci gönderme ve yurt dışından öğrenci gelmesi hızlanmıştır. Yabancı devletlerle ilişkiler artmış sağlık, ticari ve askeri alanda olduğu gibi eğitim alanında da birtakım protokoller bağlanıp anlaşmalar yapılmıştır¹.

Bu anlaşmalar çerçevesinde 1992-1993 yıllarından itibaren Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye öğrenim için gelenek öğrencilerin birtakım sorunları olmuştur. Bu çalışmamızda Türk Cumhuriyetlerinden: Kazakistan'dan gelen öğrencilerin lisansüstü eğitimdeki bazı sorunlarını araştırıp, yazmaya çalıştık.

Uzun yıllar komünist bir rejimde yaşamak zorunda kalan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi diğer Türk Cumhuriyetleri eğitim de ideolojik bir sistemle yönetilmiştir. Bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra diğer Türk Cumhuriyetleri kendi eğitim sistemini oluşturma sürecine girmişler. Yüksek lisans eğitimi için Türkiye'ye giden öğrencilerin sorunlarını daha iyi anlamak için SSCB'nin (Sovyetler Birliğinin) eğitim sistemine göz atmakta fayda vardır.

Sovyetler Birliğinde Eğitim Sistemi

Eski Sovyetler Birliğinde teknik eğitime büyük bir önem verilmekle birlikte sosyal bilimlere gereken önem verilmiyordu. Tek tip bir sistem ve ders programına dayanan okullarda siyasî-ideolojik ve meslekî eğitim önemli bir yere sahipti. İktisatçı yetiştiren kurumlarda bile ekonomi dersleri okutulmuyordu. Bunun sonucu olarak, “sınırlı kaynaklar ile sınırsız ihtiyaçları karşılama” kavramı ekonomi politikalarında yer almıyordu. Eğitimin temel amacı ekonominin ihtiyaç duyduğu kalifiye elemanları yetiştirmek olduğundan fertlerin manevî-ruhî-moral ihtiyaçları ihmal ediliyordu. Böylece insan için sistem yerine sistem için insan düşüncesi egemen olmuş ve insanlar her hangi bir üretim aracıyla eşdeğerde tutulmaktaydı².

Bu durum aynı Kazakistan da yürütülmüştür. Kazakistan 1929 yılına kadar Arap alfabesi, 1929-1940 yıllar arası Latin alfabesi ve 1940 yılından itibaren günümüze kadar da Kiril alfabesi kullanmıştır. 2007 yılından itibaren Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Latin alfabesine geçmek için hazırlıkları başlatılmasını demiştir³.

Sovyetler dönemi eğitim sistemi ile ilgili bilinmesi gereken bir başka husus orta eğitime ve lise eğitimine özellikle dikkat edildiği ve mevcut rejime uyumlu olmanın yanında mezun olacak çocukların bir matematikçi kadar matematikten, bir fizikçi kadar fizikten, bir kimyacı kadar kimyadan, bir edebiyatçı kadar edebiyattan anlaması bekleniyor olmasıdır. Bu durumun ilk başta eğitimin kaliteli olması gibi algılanması doğal olmakla birlikte tüm çocukların aynı niteliklere sahip olmadığı ve öğrenme seviyesinin aynı olmadığı hususu göz önünde bulundurulduğu zaman büyük sorunlar yaratacağı da aşikârdır.

Sovyet sisteminde halklara orijinal kültürlerini ancak sosyalist bir içerik taşımak şartıyla koruma ve geliştirme imkânı tanınmıştır. Resmî kültür politikası, özellikle Stalin döneminde sanatı

¹ Salih Savaş, Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler, Journal of Azerbaijani Studies, 2009, s.269-283.

² İsmail Özsoy, “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”, Bilig dergisi, 2006, S.39, s. 183.

³ Mehmet Kutalmış, “Tarihte ve Günümüzde Kazakistanın Alfabe Meselesi”, Bilig, Güz, 2004, S.31, s.1-21

dar kalıplarda ve baskı altında tutan bir biçim kazanmıştır. Sovyet kültürü, bütün halkları kapsayıcı bir temele oturma iddiasına karşılık, açık bir şekilde Rus rengini ön plana çıkarmış, bu da milliyetçi akımların bu etkiden kurtulmaya yönelik bir millî kültür anlayışının doğmasına sebep olmuştur⁴.

İşte böyle bir eğitim sisteminin uzun süre devam etmesi sonucunda insanların düşünce yapısı ve hayatı algılama şekillerinde belirgin değişiklikler oluştu ve bu etki bir şekilde halen devamlılığını korumaktadır. Diğer Türk cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin sorunları araştırılırken bu etkinin göz önünde bulundurulması gerekiyor.

Kazakistan'da Mevcut Eğitim Sistemi

Dünyanın dokuzuncu büyük ülkesi olan Kazakistan 16 Aralık 1991 yılında Bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan, bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Kazak okulları açılmıştır. Milli eğitimin yanı sıra, ana dili eğitimi ve öğretimi alanında köklü değişiklikler yapılmaya başlamıştır. Özellikle ilk okul öğrencileri için ana dili ders kitaplarının yazılması, orta okul ve lise ders kitaplarının yenilenmesi gibi işler yapılmıştır. Ana dili eğitimi, hem sistemin güzel yanların koruyarak, hem Avrupa eğitimin iyi yönlerini alarak, hem kendi milli şuurun koruyarak geliştirilmiştir⁵.

Kazakistan Cumhuriyeti 1991 yılının 16 Aralık tarihinde Bağımsızlığının alması ardından, Türkiye ile sosyal ve dostluk ilişkileri sıkılaşmaya başlamıştır. Türkiye Kazakistan'ın Bağımsızlığını ilk tanıyan ülkedir. 2 Mart 1992 yılından itibaren iki ülke arasında diplomatik ilişkiler başlamış olup, Almatı şehrinde T.C. Büyükelçiliği kurulmuştur⁶.

Bağımsızlık sonra Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı pek çok ülkenin Milli Eğitim Bakanlarıyla sıkı ilişkiler kurmuştur. Eğitim sisteminin gelişmesine uygun bir ortam sağlamıştır. Bu ilişkiler arkasında Türkiye'de, Amerika'da, Almanya'da, Çin'de ve başka da dünyanın önde gelen ülkelerinde Kazak gençleri eğitim görmektedir.

28 Ocak 1993 yılında Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlık sonraki ilk Anayasası kabul edilmiştir. Bu Anayasaya göre "eğitim" ve "yükseköğretim" hakkında kanun hazırlamıştır. Bununla birlikte eğitim Bakanlığının hazırladığı "Geçiş Döneminde Eğitimi Geliştirme ve Sürekli Hale Getirme" programı uygun bir biçimde sürdürülmüştür⁷.

Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim hakkında Kanunu Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nda belirtilmiştir. Anayasa'da gösterildiği gibi Eğitim Sisteminin önemli görevleri:

- *Kişinin manevi gücün güçlendirmek, insanlık duygusun güçlendirmek ve sağlıklı yaşam şartlarının öğretmek;*
- *Vatan sevgisinin, vatan önündeki farzların, insan hakları ve görevlerin yerine getirmeyi öğretmek;*

- *Halkın genel ve mesleki okullarda okumasına imkan sağlamak;*
- *Kazak halkının tarihin, örf-adetlerin okutmak ve unutturmamak.*

Kazakistan eğitim sistemi yedi basamaktan oluşmaktadır:

- *Okul öncesi Eğitim*
- *Genel orta Eğitim*
- *Mesleki teknik Eğitim*
- *Okul Dışı Eğitim*
- *Özel Orta Eğitim*
- *Yüksek Öğretim*
- *Diploma Sonrası Eğitim*

Kazakistan Cumhuriyeti "Eğitim Hakkında" Anayasa'na eğitim sistemi iki gruba bölünmektedir: genel eğitim ve mesleki eğitim. İlköğretime başlamadan önce "okul öncesi eğitim" okulu vardır, orada 5 yaşındaki çocukları okula hazırlayacaktır. Bu okulda Kazakça zorunlu olmak üzere, Rusça, İngilizce ve Almanca sınıfları mevcuttur.

⁴Ana Britannica, *Dünya Ülkeleri*, Ana Yayın evi, 1987, s.553

⁵Zeyneş İsmail, Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.132

⁶Salih Savaş, agm, s.269-283.

⁷Savaş, agm, s.269-283.

Genel orta eğitim Kazakistan vatandaşlarına ücretsiz olup, zorunlu olarak koyulmuştur. 2010 yılının Eğitim Programı boyunca ilköğretim 1-5 sınıflar, orta öğretim 6-10 sınıflar ve yükseköğretim (lise) 11-12 sınıflar olarak belirtilmiştir. Yaklaşık 3 milyon öğrenciye eğitim veren 8573 ortaokul mevcuttur⁸.

Yükseköğretim kurullarında ise 4 yıllık üniversite, 3 yıllık yüksek lisans ve 3 yıllık doktora eğitimi verilmektedir.

Yurtdışı Eğitim İçin Türkiye

Türkiye Cumhuriyeti, ikili anlaşmalar ve kültürel değişim programları ile bölge ülkelerinden az sayıda yabancı öğrenci kabul eden bir ülke iken, 1992 yılından sonra değişen dünya şartları sonucunda Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklardan sayıları binlerle ifade edilen “*Büyük Öğrenci Projesi*” başlatmıştır.

“*Büyük Öğrenci Projesi*”, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları ile yapılan işbirliği anlaşmaları, protokoller, mutabakat zabıtları, daimi komisyon kararları, Türkiye’de Yabancı Uyruklu öğrencilerle ilişkin kanun, bu kanuna dayalı olarak çıkarılan yönetmenlik ve söz konusu kanun gereği kurulan değerlendirme kurulu kararları ile öğrencilerin bursluluklarıyla ilgili iş ve işlemleri düzenleyen şartnamelere göre yürütülmektedir⁹.

2011 yılından bu yana düzenli olarak sürülen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı bünyesindeki “*Türkiye Bursları*” projesinin de büyük katkısı olmuştur. Şöyle ki, 2011 yılında 50 ülkeden toplam 8.000 başvuru alan proje 2015 yılına gelindiğine 182 ülkeden 95.000 başvuru sayısına ulaşmayı başarmıştır. Bu kısa zaman kesliğinde 160 ülkeden 60.000 kişi mezun olurken, 15.000 kişi de Türkiye burslu olma şansı kazanmıştır. Kazakistan da 2165 öğrenciyle ön sıraları almaktadır¹⁰.

Tablo 1.de Yabancı uyruklu öğrencilerin, Kazakistan uyruklu öğrencilerin sayısının her yıl arttığını görebiliriz.

YILLAR	ERKEK	KADIN	TOPLAM
2013-2014	797	509	1306
2014-2015	990	809	1799
2015-2016	1092	894	1986

Tablo.1, Kazakistanlı Öğrencilerin Sayısı

Bu rakamlar Yükseköğretim Bilgi Yönetimin Sisteminin istatistiklerinden alınmıştır.

EĞİTİM TÜRÜ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Ön lisans	63	26	89
Lisans	728	481	1209
Yüksek Lisans	118	211	329
Doktora	81	91	172
Toplam	990	809	1799

Tablo-2. 2014-2015 yıllarındaki Kazakistanlı öğrencilerin Türkiye’deki programlara göre bölünmesi.

2013-2014 eğitim-öğretim yılının istatistiklerine göre Kazakistan’dan gelen öğrencilerin toplam sayısı 1306 olmuşken, bunun 2014-2015 yılında 1799’a ulaştığını görebilmekteyiz.

Burada belirtmekte fayda gördüğümüz bir husus tablolarda gördüğümüz rakamların YÖK-ün resmi sitesinden alınmış olup gerek devlet gerekse özel üniversiteleri kapsıyor olmasıdır.

Eğitimlerine “Türkiye Bursları” programı ile ülkemizde devam eden öğrenciler en çok Orta Asya ülkelerinden geliyor. Sadece 2010-2013 yılları arası Asya ülkelerinden 8 bin 241 öğrenciye burs verilmiştir.

Yüksek Lisans Eğitimi İçin Türkiye’yi Seçmedeki Sorunlar

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı tarafından yayınlanan “*Küresel Eğilimler Işığında Türkiye’de Uluslararası Öğrenciler*” başlıklı araştırma raporunda öğrencilerin uyum sürecini etkileyen sorunlar aşağıdaki alt başlıklarda toplanmıştır: “*Dil Yetersizliği, Maddi Sorunlar, Kültürel Farklılıklar, Ayrımcılık ve Irkçılık, Uluslararası Öğrencilerin Üzerindeki Baskılar,*

⁸ Savaş, *agm*, s.269-283

⁹ Yıldırım, *agt*, s.138.

¹⁰ “Rakamlarla Türkiye Bursları”, https://www.youtube.com/watch?v=qU_U907hPcI

Psikolojik Sorunlar, Öğrencilere ve Ülkelerine Göre Farklılaşan Sorunlar". Genelde tüm öğrencileri kapsayan bu sorunların bazıları özellikle kültürel farklılıklar, ayrımcılık ve ırkçılık ve psikolojik sorunlar Kazakistanlı öğrencileri (ve ya adayları) fazla etkilememekle birlikte sanılanın aksine dil sorununun özellikle yüksek lisans düzeyi öğrenci adayları için önemli bir sorun olduğunu düşünmekteyiz.

Türk dünyasının diğer ülkelerinden Türkiye'ye yüksek eğitim için gelen öğrencilerin psikolojik sorunları üzerine yapılan bir araştırmaya göre: *"Genel yaşam tarzına uyum sorunu, cinsiyet ve ülke değişkeni açısından en fazla yaşanan sorun olmakla beraber, erkeklerin kızlara oranla daha fazla uyum sorunu yaşadıkları belirlenmiştir. Türkmenistanlı, Kazakistanlı, Kırgızistanlı ve Azerbaycanlı öğrenciler birbirleriyle karşılaştırıldığında, genel yaşam tarzına uyum sorununu en fazla yaşayan grubun Kazakistanlı öğrenciler olduğu, en az yaşayan grubun ise Türkmenistanlı öğrenciler olduğu bulunmuştur. Kazakistanlı öğrencilerde dil, ders başarısı, yemek ve beslenme biçimi, Kırgızistanlı öğrencilerde derslere uyum; ikinci derecede önemli görülen güçlükler olarak tespit edilmiştir"*¹¹. Üniversite hayatına uyum sorunu lisans öğrencileri için daha fazla geçerli olduğu düşünülürse burada üzerinde durulması gereken birinci sorunun yukarıda da belirtildiği üzere dil sorunu olduğu kanıtındayız.

Kazakistanlı öğrencilerin Türkiye'de eğitim süreci boyunca sorunlarından önemlisi dil yetersizliğidir. Kazakça ve Türkçe'nin gramer yapısında değişiklikler olduğundan dolayı öğrenciler yazıda ve konuşmada zorluk çekiyorlardır. Bundan başka sebeplerin biri de Kazakistan'da Rusça eğitim gören Kazak öğrencinin Kazakça eğitim gören Kazak öğrenciden Türkçe öğrenme süreci zor olacağı düşünülmektedir.

Türkiye uluslararası öğrenci sayısını çoğaltabilmek amacıyla üniversitelerde yabancı uyruklu öğrencilerin okuyabilmesi için gerçekleştirdiği bir takım yasal ve idari düzenlemelere ek olarak yabancı hükümetlere ve öğrencilere burs imkânlarını arttırmıştır. Ama Türkiye yükseköğretim alanında yapmış olduğu yatırımlar, sağlamış olduğu burs imkânları, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimin kolaylaştırmak için yaptığı projelere rağmen Türkiye'deki yabancı uyruklu öğrencilerin sayısı oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bundan dolayı, Türkiye dünya arenasında uluslararası eğitim alanında gelişmeler kazanması için ve 2023 yılındaki dünyanın en büyük 10 ülkesi arasına girmek için: ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya, Almanya, Rusya, Japonya, Kanada, Çin ve İtalya gibi dev ülkelerle rekabet edecek güce ulaşmak zorundadır¹².

SONUÇ

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra eğitim, kültür ve ekonominin canlandırmak ve geliştirmek gayreti içine girmişlerdir. Bu sebeple Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında işbirliği konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda imzalanan işbirliği anlaşmaları eğitim konusuna önemli yer verilmiştir. Bu anlaşma metinlerinde öğrenci değişimi ve teknik, ticaret konularındaki eğitim üzerine olmuştur. Bu anlaşmalar üzerine 1992 yılından itibaren Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye öğrenim görmek için öğrenciler akın etmiştir. Dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmek için çağın gerektirdiği vasıflara uygun insanlar yetiştirmek ve yüksek eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerinin kalkınmasında öncülük yapacak ve gelecek nesillere yol gösterecek kaliteli öğrenciler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır¹³.

Yükseköğrenimlerini tamamlayarak ülkelerine dönen öğrenciler kendi ülkeleri ve Türkiye arasındaki birer köprüdürler. Onlar Türkiye ile bağlarını kesmemeli için türlü etkinlikler düzenlenmesi önerilmektedir.

Kazakistan ile Türkiye, eğitim alanındaki işbirliğini derinleştirme kararı aldı. Astana'da temaslarda bulunan Türkiye Milli Eğitim Bakanı ile Kazakistan Milli Eğitim Bakanları arasındaki

¹¹ Didar ANNABERDİYEV "Türkiye'de Eğitim Gören Türk Cumhuriyetleri ve Türk Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Arama Tutumları, Psikolojik İhtiyaçları Ve Psikolojik Uyumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi. İzmir 2006,s.35-36

¹² Bekir Günay, Türkiye'de Okuyan Uluslararası Öğrencilerin Sorunları, İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü Yayınları, S.7, 2014, İstanbul.

¹³ Pervan Allaberdiyev, "Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Yüksek Öğrenim görmeye gelen öğrencilerin uyum düzeylerinin incelenmesi", Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.2-3

eđitim faaliyetlerinin geliřtirilmesi hakkında anlařmalar yapılmıřtır. Kazakistan'da 27 Kazak Türk okulları, 2 üniversite ve çok sayıda Türkçe dil kursları bulunmaktadır¹⁴.

Kazakistan bađımsızlık aldıktan sonra, dünyanın güçlü ülkeleriyle, Türkiye ile sıkı iliřkiler kurmaya ve dünya arenasına tanınmaya bařlamıřtır. Bu iliřkiler ekonomi ve kültürel, eđitim ve dostluk anlařmalarına yol ađmıřtır. Kazakistan ve Türkiye arasındaki anlařmalar çerçevesinde Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesebi Türk-Kazak Üniversitesi kendi faaliyetini ađmıř olup Türkiye'ye ve Kazakistan'a öđrenci deđiřimi programların ve iki devlet arasındaki pek çok anlařmalara imza atmıřtır.

Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde veya ayrıca bir kurum olarak akademik Türkçe eđitimlerinin bir an önce bařlatılması gerektiđini düşünüyöruz. Bunun sayesinde gerek yüksek lisans için, gerek belli programlarla kısa süreliđine Türkiye'ye giden öđrenci sayısında, gerekse de Türkiye'de yayımlanan akademik çalıřmalara atıflarda belirgin bir artım olacađı ařıkârdır. Dil sorunu halledilirse akademik alanda iřbirliklerinin nicelik ve niteliđinin artmasının yanı sıra ortak dersliklerin yazılması ve ortak bir eđitim sisteminin oluřması da kolaylařacaktır.

KAYNAKÇA

1. ALLABERDİYEYEV, Pervan, (2007), Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Yüksek Öđrenim görmeye gelen öđrencilerin uyum düzeylerinin incelenmesi, Gazi Üniversitesi, Eđitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
2. ANNABERDİYEYEV, Didar, (2006), Türkiye'de Eđitim Gören Türk Cumhuriyetleri ve Türk Üniversite Öđrencilerinin Psikolojik Yardım Arama Tutumları, Psikolojik İhtiyaçları Ve Psikolojik Uyumlarının Bazı Deđiřkenler Açısından İncelenmesi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İzmir,
3. BRİTANNİCA, Ana , (1987), Dünya Ülkeleri, Ana yayınevi.
4. ERGÜN, Muammer, (1997), Azerbaycan Eđitim Sistemi Eđitim Yönetimi, Sayı 4, Güz, s.499-514.
5. ÖZSOY, İsmail, 2006, Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler Bilig dergisi Güz, Sayı 39, s.163-194.
6. Rakamlarla Türkiye Bursları, https://www.youtube.com/watch?v=qU_U907hPcI Eriřim - 11.12.2016
7. SAVAŐ, Salih, (2009), "Türk Dünyasında Eđitim Alanındaki Geliřmeler ve Yenilikler, Journal of Azerbaijani Studies, s.269-283.
8. YILDIRIM, řinasi, (2008), Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri okul müdürlerinin yetiřtirilme ve atanma süreçlerinin karřılařtırılması, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,
9. Yükseköđretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> Eriřim - 11.12.2016.
10. 2007-2015-ci illerdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı'nın icrası haqqında məlumat.
11. İSMAİL, Zeyneř, (2002), Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
12. KUTALMIŐ, Mehmet, (2004), Tarihte ve Günümüzde Kazakistan'ın Alfabe Meselesi, Bilig, Güz, S.31, s.1-21.
13. GÜNAY, Bekir, (2014), Türkiye'de Okuyan Uluslararası Öđrencilerin Sorunları, İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü Yayınları, S.7, İstanbul.

AHMAD MAMMEDOV RUBOIYLARI O'ZBEKCHA TARJIMASIDA MILLIY RUHIYAT IFODASI

ЖЕПБАРОВА Саят Курбанмуратовна

Нөкис, Қарақалтақстан Республикасы, Өзбекстан Республикасы

¹⁴Savaş, *agm*, s.269-283

Бердақ тындағы Қарақалпақ мемлекеттік университеті
jepbarova.87@mail.ru

Аннотация

Мақоллада замонавий туркман ше'рияти забардаст вакили А.Маммедов рубоийлари табиати, жанрий тадрији ва о'zbekcha таржимлада қайта тиклаш муаммоси назарий умумлаштирилди. Unda ilmiy talqinda shoir lirikasi maqomi, turkman-o'zbek tarjimashunosligi taraqqiyoti, qayta tiklangan she'riy matnda milliy ruhiyat ifodasi xususida so'z boradi. Muallif ruboiy janri ichki mohiyati, adabiy an'analar davomiyligini so'z san'atkorlari badiiy izlanishlari misolida kuzatishga intiladi. Aynan ilmiy maqolada tadqiqotchi joriy ijod solnomasi yutuq-kamchiliklariga pozitiv munosabat bildirish, badiiy tahlillash va xolisbaholashni asosiy maqsad qilib qo'yadi.

Abstract

In the article theoretically summarized the nature, genre evolution of great person of modern turkmen poetry A. Mammedov's quatrains and resetting in uzbek translation. It tells about the status of the poet's lyrics in the scientific interpretation the development of turkmen-uzbek translation and the expression of national spirit in revived poetic text. The author tries to observe the inner significance of quatrain genre and continuation of literary traditions as an example of artistic research of word artist.

In the same artistic article the researcher aims at expressing positive respond, artistic analyse objective evolution to the achievement and minorities of current chronicle of art.

Muayyan she'riy matnni ona tilidan qardosh tilga o'girish hamisha murakkab hamda mashaqqatli mehnatni taqozolaydi. Binobarin, unda milliy ma'naviyat o'lchami ham tipologik mushtaraklik, ham ifoda o'ziga xosligini hosil qiladi. Ayni paytda, milliy uslub husnixati muallif hamda tarjimon tasvir yo'siniga to'qnashadi. Aslida mutarjim qardosh til adabiy qonuniyatlarini yaxshi bilishi tabiiy hodisa, albatta! Biroq har bir xalq ruhiyati va ijod falsafasi nozik ichki uyg'unlik kasb etadi. To'g'rirog'i, idrok sezgisi milliy mansublik tuyg'usidan oziqlanib, adabiy til mezonlarini tamomila o'zgartirib yuboradi, Uning rivojida o'zaro ta'ir va madaniy hamkorlik asosiy o'rin tutadi. Izchil jarayonda tarjima malakasi ichki omillar barobarida tashqi ta'sir bog'lamiga ham payvandlanadi.

Zamonauiy turkman she'riyati yirik vakillaridan biri A.Mammedov ijodi yuksak g'oyaviy mazmuni, emotsional-estetik salmog'i va ifoda mustaqilligi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. An'ana hamda tajriba g'alati tarzda omuxtalashgan badiiy izlanishlarda tabiiy bir harorat mujassam! Ayniqsa, "shoir lirikasida g'azal, muxammas, ruboiy va boshqa aruz vaznidagi she'riy shakllarning ko'p qo'llanilishi Sharq adabiyoti an'alarini, poetikasini mukammal o'zlashtirganini bildirib turadi"¹. Unda ruhiy sarzanishlar ijtimoiy-falsafiy teranlik hosil qiladi, unda tahlil malakasi tasvir tizimlashuvini belgilaydi, unda mustaqil ifoda adabiy talqin mohiyatini ochib beradi, unda hissiy idrok maromi poetik g'oya yoyiqligini boshqaradi, unda she'riy dunyoqarash poetik tanlovni rasmiylashtiradi, unda ijodiy shaxsiyat rivojiga texnikasi o'ziga xosligini dalolatlaydi, unda badiiy taqvim ma'naviy mezonga intiladi, unda kuzatish tezkorligi jonli mushohadani tavsiflaydi:

Hala, dymma, dilewar ya, alçak bol,

Ata-babalañdan sapak aljak bol.

Ili kiçeltmegin özüñe çenli,

Özüñ il deñine göteriljek bol².

Ruboiy mumtoz janr sifatida vazn, ohang, tasvir va ifodani yaxlitlashtiradi. Unda badiiy mushohada izchil takomili, g'oyaviy mazmun tugalligi hamda estetik idrok yig'ikligi jiplashadi. Poetik shakl taibati unga o'ziga xos yondashuvni taqozolaydi. Shu ma'noda, badiiy tizimda "to'la huquqli janr bo'lgan ruboiy va uning tarjimasi masalalarini tekshirish dolzarbligi jihatidan kompleks tadqiqotlarni talab etadi"³. Aynan vazn o'lchami, mushohada mantiqiy taraqqiyoti hamda ifoda uslubi

¹Quramboyev K. Do'stlik kuychisi // Mammedov A. Ishq – qismatim. -Toshkent: O'zbekiston, 2014. –B. 5.

²Mammedov A. Rubagylar we bentler. –Asgabat, Ylym, 2012. –B. 6.

³Jumhuriyat yosh adabiyotshunoslarining an'anaviy ilmiy konferensiyasi materiallari. -Toshkent: 1992. –B. 47.

o'ziga xosligini tasvirda qayta tiklash adabiy mahoratga payvandlanadi. Unda so'z va ekvivalent birlashadi, unda shakl va mazmun uyg'unlashadi, unda falsafa va mantiq markazlashadi, unda tahlil va talqin o'zaro o'rin almashadi:

Istasang kamgap bo'l, sho'x, dilovar bo'l,
Ota-bobolardan saboq olar bo'l.
Elni kichraytirma o'zing qadar to,
O'zing el bo'yiga do'st, barobar bo'l⁴.

Yu.Nasim tarjimasida qayta tiklangan mohiyat lug'aviy ma'no ko'chishi, ifoda mustaqilligi saqlanishi hamda milliy tasvir ruhiyati o'lchami aynanligi jiddiy qusurlar keltirib chiqargan. Xususan, ifoda tabiiyligini saqlash mayli sun'iy tashbeh qo'llanmasiga yo'l ochadi, uslubiy saktalik, ayniqsa, uchinchi va to'rtinchi satrlarda qabarib ko'rinadi: elning kichraytirilishi, el bo'yiga do'st bo'lish iboralari o'quvchi shuuriga yopishmaydi, so'zma-so'z tarjima ishonchni suiste'mol qiladi. Joriy holatda mutarjim erkin ijodiy yondashganda maqsadga muvofiq bo'lardi. Vaholanki, haqiqiy tarjima san'atida "sun'iy jumla va g'aliz iboralar qo'llashdan asranish, yetakchi fikrni mumkin qadar to'laroq aks ettirish, to'g'ri, chiroyli, yengil va erkin uslubdagi bayonga erishish lozim"⁵. Iqtibosda bir nechta xususiyat e'tiborni tortadi: birinchidan, matn tarjimasida tabiiy ifoda ekvivalentligi qayta tiklanishi joiz, ikkinchidan, asosiy niyat ma'no tarmog'idan uzoqlashmasligi shart, uchinchidan, erkin uslubdagi bayon adabiy mahoratga bog'liq jarayon sanaladi. Aynan har bir mutarjim tarjima malakasi asarga ijodiy yondashuvni taqozo etadi:

Kimse nadyl, kimse aydar "Rahmet, dost!"
Yakar seni ka gybat, ka tohmet, dost.
Her yetene ozuñ oynadyr yorsuñ,
Gijem bolsa, akyla gel, Ahmet dost!⁶

Joriy holatda mutarjim asl nusxa matniga aslo zug'um o'tkazmaydi, muallif g'oyaviy to'xtamini hijjalab o'zbekchalashtiradi. Unda turkman tiliga xos leksik-frazeologik uslub qayta tiklanadi, unda ijodkor shaxsiyati va poetik mahorati to'liq saqlanadi, unda matn estetik qiymati va hayotiy mantig'i omuxtalashadi. Tarjimon badiiy nusxani yaratishda ijodkor fitratini nazardan soqit qilmaydi, balki, asliyat ma'no salmog'i hamda ifoda nafosatini tasvirda markazlashtirishga intiladi. Shoir satrlarida hukmron harorat tafti o'zbek tili imkoniyatlarida qayta bo'y ko'rsatadi:

Kimdir norozidir, kim der "Rahmat, do'st!"
Bag'ring yoqar g'iybat, goho tuhmat, do'st.
Har kasga misoli o'yinchoqdiansan,
Aqling yig', kech emas hali, Ahmad do'st!⁷

Ifoda tabiiy maromi kitobxonni ishontirishga xizmat qiladi. Yangi hayot bag'ishlangan ruboiy tarjimasida asliyatga xos ma'naviy-ruhiy mushtaraklik ko'zga tashlanadi. Tasvir tamoyillarini qayta tiklash amaliyotyida mutarjim zakovoti namoyon bo'ladi. Mavjud jihat, ayniqsa, milliy koloritlarni payvandlash, so'z tanlash va tashbeh qo'llash iqtidorida bo'rtib turadi. "Har kasga misoli o'yinchoqdiansan" kuzatishi hamda "aqlingni yig'" murojaati o'zbek tili ruhiyatiga daxldor tushuncha hosil qiladi. Turkman shoiri ko'ngil sarzanishlarini teran idroklagan tarjimon badiiy matn ritmiga rioya qiladi hamda estetik tamoyillar yaxlitligini asosiy o'ringa ko'taradi. To'g'ri, ruboiy tarjimalarida ba'zi nuqsonlar kuzatiladi, biroq, aksar o'girmalarda ijodkor kamoloti bo'y-basti namoyon bo'ladi.

Umuman, Yu.Nasim mashhur turkman adibi A.Mammedov qalamiga mansub o'nga yaqin ruboiyni mohirona o'zbekchalashtirgan. Hayotiy ikir-chikirlarni hijjalab tarjima qilish, ayrim holatlarda tasavvur oqimini keskin o'zgartirish, o'z iqtidoriga muvofiq tashbehlar qo'llash, shoir g'oyaviy to'xtamini milliy ifodaga moslashtirishga intilish poetik nutq yorqinligiga zamin hozirlaydi. Mutarjim mahorati asliyat va tarjima ruhiyatini maksimal darajada bir-biriga uyg'unlashtira olganligida qabarib ko'rinadi. Tarjimon muallif dil harorati taftini o'zbek tilida qayta tiklay olgan.

⁴Mammedov A. Ishq – qismatim. -Toshkent: O'zbekiston, 2014. –B. 66.

⁵ Tilshunoslik va adabiyotshunoslik masalalari. -Toshkent: Muharrir, 2013. –B. 38.

⁶ Ko'rsatilgan adabiyot, -B. 7.

⁷ Ko'rsatilgan adabiyot, -B. 67.

Joriy holat turkman shoiri ma'naviy olami o'zbek o'quvhisi qalbiga ko'chishi hamda mustahkam o'rin egallashiga keng yo'l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmet Mämmedow. Rubagylar we bentler. –Aşgabat, Ylym, 2012.
2. Ahmad Mammedov. Ishq – qismatim. –Toshkent, O'zbekiston, 2014.
3. Nazarov B. Adabiy aloqalar va tarjima nazariyasi bo'limi // O'zbek tili va adabiyoti, 2004. 4-son.
4. Calomov G'. Tarjima tashvishlari. –Toshkent: Adabiyot va san'at, 1983.
5. Axmet Mammedov. Turkmennama. –Ashgabat, Ruh, 1996.
6. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik masalalari. -Toshkent: Muharrir, 2013.

O'ZBEKISTONNING TA'LIM TIZIMINI ISLOH QILISHDA ONA TILI FANINING TUTGAN O'RNI

YUSUFOVA Dilrabo Yusuf qizi

Republic Karakalpakstan, Nukus city Uzbekistan

Karakalpak State University

dilsururi@mail.ru

Annotatsiya

Maqola ta'limni rivojlantirishda ona tili fanining o'qitilish muammolari, ona tili darsliklardagi kamchiliklar haqida bo'lib, ona tili fanini o'rgatish konsepsiyasi xususida ba'zi fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: ona tili, konsepsiya, ta'lim, kommunikativ.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы преподавания родного языка в процессе развития образования, недостатки в учебниках и некоторые комментарии к концепции преподавания родного языка.

Ключевые слово: родного языка, концепция, образования, коммуникатив.

Mustaqillikka erishilgandan so'ng huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan bosqichma-bosqich islohotlar jarayoni tarixiy ahamiyatga molik. Zero, islohotlarning har bir bosqichi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, unda keyingi, undan yuqoriroq bosqich uchun asoslar yaratilmoqda.

Islohotlarni davrlash, ularni bosqichlarga bo'lish ilmiy ahamiyatga ega. Chunki islohotlar evolyutsiyasi jamiyat siyosiy tizimi va siyosiy tartibotini ham demokratlashuv jarayonlari, ularni ham bosqichma-bosqich kechayotganligi bilan o'zaro aloqadorligini ilmiy jihatdan asoslash imkoniyatini yaratadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi o'z taraqqiyot odimlarini belgilar ekan, uni ilmiy asoslarga bog'laydi, ko'r-ko'rona emas, balki har tomonlama o'ylangan, uzoq muddatni o'z ichiga oluvchi mustahkam strategiyaga tayanib siyosat yurgizadi. Shu bois, 2017-yil 17-fevralda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017—2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasi qabul qilindi va ushbu strategiyaning har bir bosqichi, jumladan, 4-ustuvor yo'nalish "Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" hisoblanib, unga ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish kabilar kiradi. [2:12]

Ilmiy ishimizning bosh maqsadi ham ushbu ustuvor yo'nalishlarga o'z hissamizni qo'shishdan iborat. Jumladan, ta'limni rivojlantirishda ona tili fanining o'qitilish muammolariga, ona tili darsliklardagi kamchiliklarga to'xtalishni joiz, deb bildik. Zero, azaliy qadriyatlar an'analarimizga suyangan holda milliylikning asosi bo'lgan tilni milliy zaminda turib tahlil etish va rivojlantirish, o'zbek tilining o'ziga xosligini namoyon qilish bizning asosiy vazifamiz hisoblanadi. Prezidentimiz

Shavkat Mirziyoyeva ham buni alohida ta'kidlab o'tgan: "Ona tilimizning boyligini, unga hurmatingiz va muhabbatingizni tilimizni dunyoga tarannum etish bilan ko'rsatishingiz kerak". [1]

Nizomiddin Mahmudov ta'biri bilan aytganda, ona tili xalq tafakkur tarzining tamalida turadigan, olam sinoatlarini anglash va kelajak avlodlarga anglatishga imkon beradigan, qavmning qalbi qa'ridagi qiyossiz qudratni sog'lom saqlaydigan bemisl bir vositadir [3:3].

Har bir xalqning milliy o'zligi, eng avvalo, uning tilida zuhur etadi. Ona tilining inson ichki dunyosi va aql xazinasining tayanchi ekanligi tarzidagi e'tirof bugun juda keng tarqalgan. Koichiro Matsuuro YUNESKOning Bosh direktori 2003-yil 21-fevralda Xalqaro ona tili kuni munosabati bilan so'zlagan nutqida: "Ona tiliga nima uchun bu qadar e'tibor berilmoqda? Shuning uchunki, tillar insoniyat ijodining butun rang-baranglikdagi betakror ifodasidir. Aloqa, idrok va tafakkur quroli sifatida til, shuningdek, biz dunyoni qanday ko'rishimizni tavsiflaydi, o'tmish, bugun va kelajak o'rtasidagi aloqani aks ettiradi... Har bir insonda tug'ilganidanoq tilning muayyan ta'sirlarni yuzaga keltirishiga, hatto keyinchalik inson boshqa ko'plab tillarga sohib bo'lganida ham mutlaqo yo'qolmaydigan, narsalarni o'ziga xos tarzda ko'rishni ato qilishiga ko'ra ona tillari unikaldir" [4:65]. Shundan kelib chiqqan holda bugungi kunda ona tilining mavqeyi, uning e'tiborini oshirishga ta'sir etuvchi ijobiy va salbiy omillarning xususiyatlarini o'rganish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Shunday ekan, biz ona tili fanini o'rgatish konsepsiyasi xususida ba'zi fikr-mulohazalarimizni bildirmoqchimiz.

Til ta'limi bolalikdan tizimli va nazoratli shaklda yoki tizimsiz muhit ta'sirida shakllanishi mumkin. Majburiy ta'lim tizimi joriy qilingan jamiyatlarda til o'rgatish jarayonini maqsadli boshqarish imkoni mavjud. Bu borada O'zbekistondagi ta'lim tizimida ham keng imkoniyatlar yaratilgan. Biroq undan qay darajada foydalanilyapti? Masalaning og'ir nuqtasi ushbu savolga javob topishdadir. Oddiygina misol, nafaqat maktab o'quvchilari, hatto voyaga yetgan o'smirlar ham kamalakning yettita rangini sanab berishda qiynaladi yoki biror manzilni so'rasangiz aniq va tushunarli tarzda ifodalab, mo'ljal bera olmaydi. Shaharlik aholi va ziyolilar fikrlarini aniq ifodalashda ko'pincha ruscha so'zlardan unumli foydalanishadi.

Muammo nimada? Ta'lim tizimida til o'qitilishi qanday ahvolda? Mazkur savollarga javob topish uchun umumta'lim maktablari uchun yaratilgan "Ona tili" darsliklarini ko'zdan kechirishga tushamiz.

Mustaqillik yillarida milliy qadriyatlarimiz va milliy madaniyatimizga mos darsliklar yaratish uchun ancha harakatlar qilindi va muayyan yutuqlarga ham erishildi. Bu holatni albatta e'tirof etish joiz. Darsliklar shakl va mazmun jihatdan o'zgargani holda mohiyatan o'zgarishsiz qolganini ham ta'kidlash o'rinli. Dastur va darsliklarda tilning grammatik qurilishini o'rganishga yo'naltirilgan tendensiya deyarli saqlab qolindi. Ular o'quvchilarning tildan foydalanish qobiliyatini o'stirishga emas, yosh tilshunoslar tayyorlashga qaratildi.

1-sinfдан 9-sinfgacha bo'lgan darsliklarning barchasi til qurilishini – grammatikani o'rgatishga yo'naltirilgan. Tan olish kerak, ayrim mavzular doirasida o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga va nutqiy ko'nikmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar, topshiriqlar berilgan. Qush nomlari, o'simlik nomlari, hayvonlarning nomlari, ranglar, harakat ifodalovchi so'zlar haqida ham ma'lumotlar berib o'tiladi. Biroq ular qamrovi juda tor va muayyan tizimga solinmagan. Og'ir bo'lsa ham ta'kidlash lozimki, ona tili darsliklari o'quvchilar ongida dunyoning lisoniy manzarasini shakllantirish imkonini bermaydi.

Muammoni aytish, hatto uning ildizlarini ham ko'rsatib berish ko'pchilikning qo'lidan keladi. Lekin uni hal qilish, yechimini topish, tegishli tavsiyalar ishlab chiqish ancha qiyin masala. Muammoga yechim topishda tilshunoslar, pedagog, psixologlar hamkorligiga ehtiyoj sezilmoqda.

Shunday bo'lsada, biz ayrim tavsiyalarimizni berib o'tishni lozim topdik.

Ona tili darsliklari birinchi navbatda o'quvchilar ongida dunyoning lisoniy manzarasini yaratishga yo'naltirilishi; ona tilini o'rganish grammatik ta'lim konsepsiyasiga emas, o'quvchilarning nutqiy muloqot qobiliyatini oshirishga asoslanishi lozim.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar so'z boyligini oshirishda ko'proq sezgi organlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, ranglar haqida ma'lumot berilganda eng kamida kamalak ranglarining tasvirini va ularga mos so'zlarni qo'shib o'rgatish samarali natija berishi mumkin.

O‘simliklar, hayvonlar, moddalar, jismlar kabi nomlar dastlab o‘lkamiz bilan bog‘lab, masalan, “O‘zbekistonda o‘sadigan daraxtlar”, “O‘zbekiston hududida yashovchi hayvonlar”, “O‘zbekistonning yer osti va yer usti boyliklari” kabi mavzularda; yuqori sinflarda esa dunyo mamlakatlari va xalqlariga xos o‘simliklar, hayvonlar, urf-odatlar xususida so‘z yuritish mumkin. Bu usul boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik ruhini shakllantirishga, shuningdek, ona tili orqali boshqa fanlarni o‘rganishga zamin hozirlanardi. Yapon ta‘limi aynan shu tamoyilga amal qiladi.

O‘quvchilarga til o‘rgatish jarayonida muomala odobining milliy va hududiy jihatdan farqliliklariga alohida e‘tibor qaratish lozim. Hurmat kategoriyasi, murojaat shakllari, nutqdagi axborot tashimaydigan birliklarning o‘ziga xos jihatlari maktab partasidayoq o‘rgatilgani maqsadga muvofiqdir. Oddiygina misol, vodiylikka “*sensirash*” qanday ta‘sir qilishi bilan Qoraqalpog‘istonlikka “*sensirash*” qanday ta‘sir qilishi orasida osmon bilan yercha farq bor. Shuningdek, hududiy fatik kommunikativ (noinformativ) birliklar qachon va nima maqsadda qo‘llanilishini yoshlar tugul kattalar ham anglashi qiyin. Masalan, o‘zbekona muloqotga xos bo‘lgan “hormang” deya murojaatga hech bir o‘zbek “horganim yo‘q” deb javob bermaydi. Bunday birliklar boshqa millatlarda ham bor: koreyslarning suhbat boshidagi “qorning to‘qmi” iborasi suhbatdoshning och-to‘qligini bilish maqsadida emas salomlashish, suhbatni boshlash kabi vazifasida qo‘llaniladi, xolos.

Ko‘rib o‘tganimizdek, har bir millatning tili, har bir hududning til shakli o‘ziga xos tabiatga ega. Til nutq ko‘rinishida, asosan, kommunikativ vazifa bajaradi. Til egasi o‘z ona tilida kommunikativlikka ega bo‘lish uchun grammatikaga nisbatan lug‘at boyligi, olamni til vositasida idrok eta bilishi muhimroq rol o‘ynaydi. Grammatika esa nutqiy muloqot jarayonida shakllanib boradigan ko‘nikma, xolos.

Til o‘qitishga til egalari ongida dunyoni lisoniy manzarasini yaratish tamoyilidan yondashilsa o‘quvchi-yoshlarning nutqiy muloqot qobiliyatini rivojlantirishga zamin hozirlangan bo‘lar edi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili mashg‘ulotlarida hayotining iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy va milliy ma‘naviy tarbiya berish sohalariga ta‘siri masalalariga katta e‘tibor qaratish zarur. Chunki ona tilining boshqa fanlarga nisbatan har bir darsda milliy ma‘naviy bilim, malaka va ko‘nikmalar hosil qilish, har qanday nazariy materiallar o‘tilgach, mustahkamlash uchun berilgan amaliy topshiriqning mazmuni biror milliy qadriyatlarimiz, ajdodlarimiz qoldirgan milliy merosimiz va tarbiyaning eng nozik masalalarini yoshlar ongiga yetkazish va singdirishda ona tilining imkoniyati katta hisoblanadi.

Adabiyotlar:

- [1]. Shavkat Mirziyoyev Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetidagi nutqidan
- [2]. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlat strategiyasi to‘g‘risida. Toshkent, 2017-yil 7-fevral, PF-4947-son, 12-b
- [3]. Махмудов Н. Матн ва тил таракқиёти. Ўзбек тили ва адабиёти журнали №4. 2017. 3-б.
- [4]. Студенческий вестник. № 15(35). стр-65

SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF STUDENT MOTIVATION IS ONE OF THE RELEVANT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF EDUCATION

ZIKIRINA Saule Sayranovna, LYUTOVA Elvira Manarbekovna

CB Nazarbaev Intellectual School

Petropavlovsk, Kazakhstan

zikirina61@inbox.ru, elvi_luytova@mail.ru

Annotation

A modern approach to the development of education is the development of student motivation. How to maintain and develop motivation in learning a foreign language in a school setting? Under

the conditions of the Nazarbayev Intellectual School (NIS), the main factors affecting the formation of a positive sustainable motivation for learning activities are: the content of the training material, the arrangement of learning process, the criteria summative assessment system for evaluating learning activities and collective forms of collaboration.

Аңдатпа

Білім алушының уәжін дамыту- білім беру саласын дамытудағы заманауи тәсіл. Шет тілін үйренудегі уәжді мектеп жағдайында қалай сақтау және дамыту керек? Назарбаев Зияткерлік мектебі (НЗМ) жағдайында оқу қызметіне оң тұрақты уәждемені қалыптастыруға әсер ететін негізгі факторлар мыналар: оқу материалының мазмұны, оқу қызметінің ұйымдастырылуы, оқу қызметін бағалаудың критериалды жүйесі және оқу қызметінің ұжымдық түрі.

Аннотация

Современные подходом в области развития образования является развитие мотивации обучаемого. Как в условиях школы сохранить и развить мотивацию в изучении иностранного языка? В условиях Назарбаев Интеллектуальной Школы (НИШ) основными факторами, влияющими на формирование положительной устойчивой мотивации к учебной деятельности, являются: содержание учебного материала, организация учебной деятельности, критериальная система оценка учебной деятельности и коллективные формы учебной деятельности.

Modern research in the field of development of pedagogy and education as a whole pays a lot of attention to the phenomenon of motivation. Currently, the fact that motivation plays a huge role in learning, especially foreign languages is generally accepted. It is widely known that English is the official language of political negotiations, international educational institutions and all kinds of meetings, conferences, and the global Internet. A feature of teaching and mastering the English language at the present stage is the teaching of communication skills in a foreign language. Therefore, based on the actual needs and specifics of studying the subject, the most important factor in teaching speech communication in English is the motivation for mastering a foreign language. How to maintain and develop motivation in learning a foreign language in a school setting?

Modern psychologists and teachers believe that the modern approach to the organization of educational activity and its result depends, first of all, on the motivation and needs of the individual, his motivation. It is motivation that stimulates purposeful activity, which determines the choice of means and methods, as well as their streamlining to achieve goals. So, motivation is the trigger of all human activity. A. N. Leont'ev believes that motivation is the core of the personality and has the function of the direction of activity. [1, p. 3] The types of motives include cognitive and social motives. If the student in the course of learning focuses on the content of the subject, then we can talk about the presence of cognitive motives. If the student has a focus on another person during the exercise, then they will talk about social motives. The combination of cognitive and social motives is the basis for the emergence of the "internal position of the student" (as defined by L. I. Bozhovich) [2]

In order to know how to increase motivation for learning, you need to know the types of motivation. There are external and internal motives. External motivation is caused by external factors: other people or certain events, the environment. Intrinsic motivation is the motivation that occurs in a person under the influence of his own thoughts, thoughts, aspirations, needs, reinforced by emotional experiences, as a result of which there is a conscious internal need to perform certain actions and achieve specific results.

In motivation for mastering a foreign language, there are a number of social and cognitive motivations, taking into account the individual development of cognitive abilities of students. [4, p. 42]

In the Nazarbayev Intellectual School (NIS), students are already enrolled with broad social motivation. Firstly, NIS is a beautiful, modern school building with advanced technical equipment, where English is the main subject in the school curriculum, moreover, it is the main tool in the study of natural and mathematical sciences. A foreign language is necessary for further study at Nazarbayev University or in the foreign educational institutions, in the future acquisition of the desired profession.

At the time of admission to the NIS, the level of English students' language proficiency is different and a strong social motivating factor is the desire to know English "no worse than their comrades." A powerful communicative factor is an excellent opportunity to communicate with international teachers during the educational process and outside the educational process.

If there is such a high level of external social motivation, foreign language teachers in the NIS need to direct their efforts to develop students' internal motivation in studying their subject. It is not necessary to hope that the motive of learning will arise on its own, spontaneously. A. K. Markova notes that educational and cognitive motives are formed in the course of the educational activity itself, therefore it is important how this activity is carried out. The main factor affecting the formation of positive sustainable motivation for learning activities is the content of educational material [5, p. 34];

If a student explores new knowledge and solves complex problems of a problematic nature, this contributes to the development of cognitive interest, love for the subject being studied, and for the process of mental work itself. The student must understand the importance and appropriateness of studying the subject as a whole and its individual sections. This shows interest in the subject, in the language being studied. The NIS teacher through lesson co-planning and team teaching of the subject finds effective and informative resources that correspond to the English curriculum.

- organization of educational activities;

New material should be associated with previously acquired skills. The more new material is associated with previously acquired knowledge, the more interesting and easier it is for students to master. Training should be affordable for the student. Academic success directly depends on the level of self-organization and the ability of students to self-regulation. NIS teachers develop students' independence, management of their activities, self-regulation through information and communication technologies, interactive teaching methods, the integration of subjects and students' participation in project activities.

The "Reading for pleasure" project is an effective form of involving students in learning English: the school promotes reading fiction through the online school resource "TEAMS", school lockers for students are decorated with the fly-leaves of the books with QR codes for quick access to electronic resources and the ability to read through cell phones.

- assessment of educational activities

The system of criteria-based assessment of NIS is excellent for constant academic fair monitoring of the educational activities of each student. Formative assessment of students' work in each lesson (including by themselves) allows you to conduct the effectiveness, analysis and prospects of student achievement, monitor their progress stages, determine subsequent learning goals. The better the student understands his successes and achievements, the more interesting it is for him to work and study. Teachers are creative in creating and using formative assignments in English classes.

- collaborative forms of educational activity;

Organization of partnership or team activities through interactive training. Teaching a foreign language is necessarily combined with creativity, theater and vocal clubs activities, reading clubs, sports sections, for example, decades of the English language, Frisby championship festivals (a popular American game with a flying saucer)

- the manner of pedagogical activity of a teacher.

Students must believe in the success of their work. Teachers create success situations in English classes. All means of pedagogical communication: the word, intonation, gesture, facial expressions, practical actions are aimed at ensuring the emotional comfort of the student, satisfaction from the strain of mental and practical efforts. In the lesson, no one feels deprived of the attention of the teacher. When communicating with children, teachers find it possible for each student to receive support for their efforts with words, eyes, or gestures. [6]

Thus, the concept of motivation occupies a special place in the educational process of NIS, being one of the most ambiguous. Ways of formation and features of the internal motivation of each student are individual and unique. [7, p.687]

The fulfillment of the above tasks and conditions makes it possible to form and develop the necessary motivation for cognitive activity. It should be noted that to form and develop - this does not mean to "put" ready-made goals and motives into the heads of students, it means - to create such

a positive background in which the student himself would like to start active work for cognition and interaction. [8, p. 748]. The quality of education and professional satisfaction of the entire teaching staff depends on the degree of development of the student's cognitive motivation in the study of any subject.

References:

1. Leontiev A.N. Activity. Consciousness. Person. // М., - 1977 - chap. 5, p. 3
2. Bozovic L.I. Personality and its formation in childhood. М., 1968.
3. Martynkova M.A. The development of motivation in teaching a foreign language at the middle stage of education // Journal of scientific publications of graduate students and doctoral students. -2012-№2 -
4. Vasilieva M. M. Conditions for the formation of motivation in the study of a foreign language // Foreign languages at school. - 2001. - No. 2. - P.40–44.
5. Markova A. K. Formation of the motivation of learning at school age. - М.: Education, 1983. - p. 96
6. <http://festival.1september.ru/articles/525738/>
7. Gerasimchik L.V. The formation of motivation and cognitive activity of schoolchildren is one of the factors for increasing academic success // Young Scientist. - 2014. - No. 6. - S. 686-687.
8. Volkonskaya S. A., Sedova T. N. Emotional mood as one of the means of increasing students' motivation in English lessons // Young Scientist. - 2015. - No. 3. - S. 746-748.

ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚИТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖІКТЕМЕСІ

АБДРАХМАНОВА Айбарша Сагингалиевна

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Атырау, Қазақстан

abdrakhmanova91@mail.ru

Болашақтың бүгінгіден де нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күш тек білімде ғана. Қай елдің болмасын өсіп-өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты оқу – адамзаттың психикалық дамуының формасы, элементі. Кез-келген оқыту белгілі бір мөлшерде адамды дамытады. “Даму” ұғымы философиялық сөздікте мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып, сапалық өзгерістерге айналуы, деп түсіндіріледі.

Информатика пәнін оқытуда оқыту технологияларын қолдану әдістері:

1) Дамыта оқыту.

Мақсаты: Жеке тұлғаның өзіне, қоғамға қажет қабілеттерін қалыптастырып дамыту және өз бетімен білім алу, өзін-өзі дамытуға жағдай жасау.

Дамыта оқыту – күрделі құрылымды, біртұтас педагогикалық жүйе. Оның нәтижесінде әр білімгерлердің өзіне-өзі өзгертуші субъект дәрежесіндекөтерілуі көзделіп, оқыту барысында соған лайықты жағдайлар жасау. Дамыта оқытудың дәстүрлі оқытудан айырмашылығы: оқу үрдісінің мүшелерінің әрекеттестік ерекшеліктерінде, олардың қарым-қатынас сипатында, танып-білу үрдісін ұйымдастыру және ондағы коммуникациялар түрлерінде т.б.

2) Модульдік оқыту технологиясы – оқу үрдісінде модульдік жүйені пайдаланып, білімгерлерге ұсынылып жатқан көлемді материалдарды қысқартуға модель меңгертуге жол ашады, яғни:

1. Білімгерлерді шығармашылық (3-4кісі) бөлу. Олар тәуелсіз түрде оқытушы тарапынан қойылған міндеттерді жүзеге асыру үшін үздіксіз ізденеді. Білімгерлердің бұрынғы бар біліміне сүйене отырып, оқытушы олардың алдына тапсырыс қояды. Оған аудитория түгел назар аударады. Мұның мәні қажеттілік – туғызу.

2. әрбір топ өз көзқарасын белсенді түрде қорғайды. Оқытушының мұндай ретте келтірілуі білімгерлердің сабаққа тәуелсіз түрде дайындалуы үшін өте қажет.

Қорыта айтқанда, жаңа педагогикалық технологиялар білімгерлерге білім берудің мазмұны мен формасын игерушілік жағына өзгерістер енгізіп келе жатқанын толық сеніммен айтуға болады.[1,119]

Оқытуда жобалық әдісті қолдану

Педагогикалық технология – дара тұлғаны қалыптастыруға педагогикалық ықпалдарды ұйымдастыру қажеттілігінен туындаған өзара байланысты процестер[2,9]

Қазіргі уақытта жобалық әдіс кең түрде танымал болды. Жобалық оқытуда шығармашылық әдістерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Жобалау – бұл көрсетілген әдістері толық түрде қолданылатын бағыт. Оқу жобасы – бұл педагогпен бірге орындаған студенттердің қорытынды, өзіндік жұмысы.

Қазіргі таңда жобалық әдісті студенттер практикалық тапсырмалар – жобаларды жоспарлау және орындау үрдісіне, білімі мен іскерлігін алу кезінде оқу жүйесі ретінде қарастырады.

Жобаларды орындаудың нәтижесінде студенттер өздерінің дамуына жағдай жасайтын әртүрлі іскерліктерді қабылдайды: еңбекқорлығы, өзіндік шешім қабылдауға, жағдай жасауға, жауапкершілігін, ойлап тапқыштығын тәрбиелейді;

Баланың өзіндік анықталуы мен өзіндік жүзеге асыруына жағдай жасайтын қажеттіліктері мен қызығушылықтары қалыптасады.

Жобалық оқытудың мақсаттары мен ерекшеліктері жобалық оқыту мақсатын зерттеушілердің бір қатары келесіні түсінеді:

- Жобалық оқытудың әрбір қатысушысының жеке сенімділігін жоғарылатуды қалыптастыру (өзін керекті, қажетті екендігін, әртүрлі проблемалық жағдайлардан шыға алатындығы, өз мүмкіндіктерін түсіне алу).

- Студенттердің нәтижені алу үшін ұжымдық жұмыстарының мәнділігін түсінуді, шығармашылық тапсырмаларды орындау үрдісінде өзара бірлескен қызметін дамыту, өмірдің кез-келген жағдайында, тек қана өзінің көзқарасын айту іскерлігі ғана емес, сонымен қатар, басқа жағдайды тыңдау және түсіну іскерлігі қажетті болып табылады.

- Зерттеу іскерлігін дамыту (проблемалық жағдайларды талдау, проблемаларды шығару, әдебиеттен қажетті ақпаратты жинау, практикалық жағдайларға бақылау жүргізу, олардың нәтижелерін талдау, болжам жасау, тексеру, жалпылау, қорытындылау).

- Жобалық әдісті қолдану шарттары және оның педагогикалық мақсатындағы шегін анықтау.

Негізінен жобаны орындау мынандай кезеңдерден тұрады:

1) Дайындық кезеңі:

- *Қатысушылардың жоба тақырыбын таңдау, оны орындау бойынша қызметтің дәлелін негіздеу және қалыптастыру;*

- *Жобаны орындау үшін қатысушылардың білімінің, іскерлігі мен дағдысының қажетті көлемін анықтау;*

- *Жобаны орындау бойынша қатысушылардың оқытушы мен бірге жұмыс жоспарын құру;*

- *Қажетті материалды және қаржылық шығындарын, интеллектуальді күштерін бағалау;*

2) Құрылымдық кезең:

- Жобаны орындаудың мүмкін болатын бірнеше нұсқаларын қарастыру және ең тиімді нұсқасын таңдау;

- Қажетті ақпаратты іздеу және өңдеу, қажетті әдебиеттерді, ақпарат көздерін үйрену;

- Құрылымын өңдеу, еңбек объектісінің дайындық технологиясын үйрену;

- Сәйкесінше техникo-технологиялық құжаттарын өңдеу, жобаны орындау үшін қажетті материалдарын, құрылғыларын, құралдарын дайындау;

- Міндеттемелерді бөлу (ұжымдық және топтық жобалар үшін);
- 3) Технологиялық кезең:
  - Жобаны технологиялық карта мен дизайн талаптары бойынша орындау; ағымды бақылау және қызметті түзету;
  - Техника қауіпсіздігі ережелерін сақтау;
- 4) Қорытындылау кезеңі:
  - Орындалған жұмыстың сапасын бағалау (ойластырылған құрылым сиандартына сәйкес, мемлекеттік стандартын бақылау, техника қауіпсіздігі ережелерін, экологиялық қауіпсіздікті сақтау);

- Жобаны орындауға кеткен экономикалық шығындарын санау;
- Ұжым барысында жобаны қорғау;
- Комиссия алдында жобаны қорғау (қажетті құжатты көрсету);

Жобалық әдістің Т.И.Шамова бойынша теориялық көзқарасы, ұлттық оқытудың оқу үрдісіндегі рөлі мен орнының айырмашылықтарын шығаруға мүмкіндік береді, оларды келесі түрде анықтауға болады.

- Оқу үрдісі пәнінің логикасында емес, оқушы немесе студент үшін жеке мәні бар қызмет логикасында құрылады;
- Оқу жобаларын өңдеудегі комплекстік жақындау, студенттің негізгі функцияларының дамуына, онымен қызметтің қажетті түрінмеңгеруіне жағдай жасайды.
- Базалық білімдерді терең, саналық түрде меңгеруі түрлі жағдайларда оларды қолдануды қамтамсыздандырады;
- Жобалық оқытудың гуманистік мәні студенттердің потенциалды дамуынан тұрады;

Е.С.Полат жобалық әдісті қолдануға негізгі талаптарды белгілейді;

- 1) Зерттеу, шығармашылық жоспардағы проблемалық мәнділігінің бар болуы. Ол оны шешу үшін зерттеу білімін талап етеді;
- 2) Болжамдайтын нәтижелердің практикалық теориялық мәнділігі (мысалы, бірлесіп газет шығару; оқиға орнынан репортаж алу; үйді сабақты орналастыру жоспары).
- 3) Студенттердің сабақта немесе сабақтан тыс уақыттағы өзіндік (жеке, қос, топтық)
- 4) Жобаның мазмұндық бөлігін құру;
- 5) Зерттеу әдістерін қолдану, ол келесіні болжайды:

- мәселелерді анықтау;
- оларды шешу гипотезасын беру;
- соңғы нәтижелерін толтыру;
- алынған мәліметтерді талдау;
- қорытындылау;
- түзету;
- қорытынды алу;

Осыдан жобалық технологияның құрылымдық элементтері алуы мүмкін:

- Талқыланып жатқан тақырып бойынша бір-немесе бірнеше мәселелерді анықтауға мүмкіндік беретін, жағдайларды ұсыну.
  - Анықталған проблеманы шешу гипотезасын ұсыну. Әр гипотезаны талқылау және негіздеу.
  - Кіші топтарда алынған гипотезаларды тексеру әдістерін талқылау, ұсынылған гипотезаны тексеру үшін мүмкін болатын ақпарат көздерін талқылау;
  - Гипотезаны растайтын немесе жоққа шығарушы фактілерді, дәлелдерді іздеу бойынша топтардағы жұмыс.
  - Әр топтың жобаларды (мәселе шешімінің гипотезаларын) қорғауы.
- Жаңа мәселелерді ұсыну.

Оқу жобаларын енгізудегі ең күрделісі – осы қызметті ұйымдастыру, соның ішінде – дайындық кезеңі. Жобалық әдістің педагогикалық мақсатарының бірі, қызметтің жаңа тәсілін

меңгеру болып табылады, бірақ бұл процесті студенттердің үйренуі үшін келесі түрде ұйымдастыру керек:

- Ағымды (аралық) мақсаттар мен есептерді белгілеу;
- Олардың шешу жолдарын іздеу;
- Таңдауды жүзеге асыру және дәлелдеу;
- Өз бетінше әрекет жасау;
- Алынғанды талап етілгенмен салыстыру;
- Аралық нәтижелерді санау көмегімен қызметті түзету;
- Объективті және жобалау үрдісімен бағалау;

Қорыта айтатын болсақ, жобалар әдісі – бұл оқу жүйесі, оқу үрдісінің ұйымдастырылған моделі, ол студенттердің немесе оқушылардың интеллектуалды және физикалық мүмкіндіктерін, жаңа жобаларды құру үрдісінде шығармашылық қабілеттіліктерін дамыту жолымен өзіндік тұлғаны жүзеге асыруға бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Медешова А.Б., Мухамбетова Ғ.Г., Амантурлина Г.К. «Информатиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі», 2011ж, 204б
2. Пахомава Н.Ю. Проектное обучение – что это? // Методист. №1, 2004, 50-54сс.

АБАЙ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ ЖАСТАРҒА ТӘРБИЕ БЕРУ ТУРАЛЫ ОЙЛАР АБДРАШИТОВА Каламкас Болатовна

Ғылыми жетекші: К.Н.Аликенова- философия ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Талдықорған, Қазақстан
kalamkas_300492@mail.ru

Аннотация

Абайдың рухани әлемі - таптырмайтын құндылық. Абай философиясының басты мақсаты адамды барынша жоғары деңгейге жеткізіп, кемелдіктің онтологиялық-оксиологиялық мәнін ашу. Сонымен қатар жастарға тәрбие туралы ой қалдыру.

Аннотация

Духовный мир Абая является незаменимой ценностью. Основная цель философии Абая - вывести человека на максимально высокий уровень, раскрыть онтологическо-оксиологическую значимость совершенства. А также оставить после себя молодежи идеи о правильном воспитании.

Annotation

The spiritual world of A. Kunanbayev is the in valuable worth. The main goal of Abay`s philosophy is man`s getting the highest level and opening of ontological-oxiological meaning. In addition to leave youngsters the thoughts about up – bringing.

Абайдың рухани әлемі дүниетанымы ерекше бір тылсым, таптырмайтын құндылық. Оның ойшыл - дана ретіндегі философиялық орталық мәселесі ол адам. Абай өзінің адамзаттық парызын түсініп, саналы түрде жаңа ізденістер мен ерекше әрекеттер жасап, адамтану ілімінде көп жаңалықтар ашты. Абай философиясының басты мақсаты адамды барынша жоғары деңгейге жеткізіп, кемелдіктің онтологиялық-оксиологиялық мәнін ашу. Сонымен қатар жастарға тәрбие туралы ой қалдыру.

Абай шығармаларындағы негізгі тақырып моральдық проблемалар десек қателеспейміз. Еңбекке, ғылымға мойын бұрмай, ауыл арасында бос қыдырумен күнін өткізген пысықсымақтар жөнінде:

«Осындай сидан жігіт елде мол-ақ,

Бәрі де шаруға келеді олақ,
Сырын түзеу біреу жоқ, сыртын түзеп,

Бар өнері – қу борбай сымпыс шолақ», - деп өмірін бос өткізіп жүрген жастарды қатты сынайды. Әсіресе пайдасы үшін арын сатқан, екі жүзді адамдарға жиіркенішпен қарайды. Жастарды азғырып, ру тартысы, болыс сайлауының партия таласына баурап жүрген ауыл атқа мінерлеріне:

«Ары кеткен алдамыш
Мені-ақ алда сөкпейін.
Балы тамған жас қамыс,
Ормасайшы көктейін», - деп ренішін білдіреді.

Абайдың пікірі бойынша, адамгершілік нормалары мен принциптерін күнделікті өмір сүру тәсіліне айналдырған адамды ғана нағыз адам деп есептеуге болады. Осыған мысал ретінде Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» өлеңін қарастырсақ.

«Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдында,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ –
Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым ойлап қой –

Бес асыл іс, көнсеңіз», - дей келе, жастарға ғылым таппай мақтанбауды, өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ сияқты мінездерден аулақ болуды кеңес етеді. Дана Абай осы өлең шумақтарымен-ақ жақсы, әрі жаман қасиеттердің ара-жігін ажыратып бергендей.

«Әсемпаз болма әрнеге
Өнерпаз болсан, әрқалан.
Сен де – бір кірпіш дүниеге,

Кетігін тап та, бар, қалан!» - деп, әр адам қоғамда өзінің орнын алуы керектігін, ол үшін өнер мен білімге ұмтылуы қажет екендігін айтады [1].

Ұлы ақын қазақ халқының шырғалаңнан құтылар жолы білім игеру, кәсіпті дамыту, аянбай еңбек ету деп біледі. Әсіресе еңбекті дәріптеу шыңына жеткізіледі.

«Еңбек етсең ерінбей,
Тояды қарның тіленбей»,
Немесе,
«Бақпен асқан патшадан,
Мимен асқан қара артық.
Сақалын сатқан кәріден,

Еңбегін сатқан бала артық», - деген сөздерде қаншама философиялық тұжырым, ой жатыр. Жастарға аянбай еңбек етудің арқасында ғана адам дұрыс тұрмыс құра алатындығын, ағайын-туыстарына көмегі тиіп, құрметке бөлене алатындығын түсіндіруге тырысқан. Ұлы Абайды өмір, қоршаған дүние, табиғат, болмыс сыры, олардың заңдылықтары көп ойландырған. Ол өзін мазалаған сауалдарға жауап табуға тырысқан. Мен осы кіммін? Жан иелері өмірінің түпкі мәні неде? Барлық адам баласы, жануарлар да тамақтанады, ұйықтайды, қорғанады, артына ұрпақ қалдырады. Сонда адам баласының басқа жан иелерінен айырмашылығы неде? Міне, Абай әркімді де толғандыратын терең сырлы сұрақтарға жауап іздейді. Ол өзінің ілімінде, пәлсапалық шығараларында адам баласының өмір сүру мақсатын сол мұратына жету жолын, әемдегі болмыстың мәні мен өзіндік ішкі байланысты, жалпы заңдалақтарын ашып көрсетеді.

Абай кемелдену, жетілу адамның өмірінің басты мақсаты екенін айтады. Жетілу дегеніміз не? Түрлі жетілулер бар. Мысалы, спортпен шұғылданып өзіміздің денемізді, күш-қуатымызды жетілдірсек, ал ғылым-білім, өнерге үйрену арқылы ой-өрісімізді жетілдіреміз. Абай осы жетілулерді айта отырып, бұлардан да маңызды жетілу барын, ол – рухани жетілу,

яғни жанды жетілдіру деп көрсетеді. Яғни өсіп келе жатқан жас ұрпақтың рухани жетілген болуын тілейді [2].

Абайдың айтуы бойынша жан жүректе орын тепкен. Жан адамның тыныс-тіршілігін, іс-әрекетін жүрек арқылы басқарады. Егер жан жетілмеген болса, онда адамның іс-әрекетінде де кемшілік болады. Ішкі дүниесі тазарып, жетілген адам ғана қателікке ұрынбай, өмірде жаңсақ баспай, дұрыс өмір сүре алады. Адам баласының бақыты оның жүрегінің тазалығымен тығыз байланысты деп үйретеді Абай. Сонымен, жетілудің негізі – женді, жүректі жетілдіру екен. Бұл – адамның ішкі нәзік болмысын тазарту деген сөз.

Абай өз шығармаларында жетілу жолдарын, олардың түрлі белестерін көрсетеді. Әрбір адам осы жетілу жолдарынан өте отырып өзінің қай деңгейде тұрғанын және өмірінің келесі белесін анықтай алады. Мәні терең ашылып, келешегі айқындалғанда ғана адам өмірі маңызды болмақ. Абай ілімі осылай жастарға өмірдің мәнін ашып, оның келешектің жарқын жолына шығуына мүмкіндік береді.

«Жасымда ғылым бар деп ескермедім» атты өлеңінде Абай –

«Адамның бір қызығын – бала деген,

Баланы оқытуды жек көрмедім.

Баламды медресеге біл деп бердім,

Қызмет етсін, шен алсын деп бермедім», - дей отырып білім алудың мақсаты – қызмет қылып, шен алу емес, одан әлде қайда жоғары болу керек деп тұжырымдайды. Сонымен қатар ата-анаға балаларын жастайынан оқуға беруін, ал жастарға білімсіз адамның күні қараң екендігін түсіндіруге тырысады. Бұл өлеңде ақын өз балаларын оқытуды өзгелерге үлгі етіп ұсынады.

Қазіргі нарық қыспағына қарамастан, «Интернатта оқып жүр» өлеңіндегідей, «жаңа өспірім, көк өрім», «талай қазақ баласының» жоғары оқу – орнына түсуге талпынысы азайған жоқ. Бірақ көпшілігінің мамандық таңдаудағы ой — өрісі Абай заманында: «Я тілмаш, я адвокат – болсам деген бәрінде ой», — деп бас қамынан аспайтын мұндай тар мақсаттың мұрат бола алмайтынын айтса, оған енді келіп нарық заманының бизнесімен, маркетинг, менеджмент сияқты мамандықтары қосылды. Ал бүкіл ел экономикасының негізін құрайтын ауыр және жеңіл өнеркәсіп, құрылыс, ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығы қажет, материалдық дүние өндіретін салалардың инженер технологтары мен агрономдарын «таңдауды» артынша оқығандардың үлесіне қалдырып кеткен жоқпыз ба?

Ақын ел қамы үшін емес, өз қамы үшін, елді бірлестіру үшін емес, араздастыру үшін оқитын, ойында «я тілмаш, я адвокат болу» ғана жүрген пысықай жастарды сынап, ғалым болу үшін ғана емес, сол алған білімін туған халқының мәдениетін, экономикасын, сана-сезімін көтеру үшін жұмсауға шақырады. Ойшыл ақын ғылымды үйренушілерді екі топқа бөледі. Бірі - білімді ақиқатты тану, азамат болу үшін үйренушілер де, екінші - бақталастық, яғни біреуден озу, артық болу мақсатын көздеушілер. Ақын ғылым жолын қалаған жастарға ғылымды жеке басының қамы, бақталастық үшін емес, халқына адал қызмет ететін жан-жақты жетілген, білімді - «толық адам» болып шығу үшін үйренуге ақыл айтып: «үйреніп жеткенше осы да болады ғой деп тоқтамай, үйрене беру керек. Кімде-кім үйреніп жетпей жатып, үйренгенін қойса, оны құдай ұрды, ғибадаты ғибадат болмайды», -деп, оларға тынбай талаптануға, үздіксіз ізденуге кеңес береді. Абай қазақ жастарын желөкпе, әр нәрсеге көрсеқызар болмай, өнерді үйренуге, табиғатты тануға, ғылыми көзқарасқа негізделген тиянақты білім алуға үндеді. Ұлы Абай шығармашылығының тағы бір қозғайтын мәселесі – адам тәрбиесі, содан туындайтын бүкіл халық тәрбиесі және сол халықтың болашағы болып саналатын жастардың тәрбиесі. Қазақ халқының болашағы оның өз бетінше ел болуына, саяси бостандыққа қол жеткізуіне, экономикалық және мәдени кешеулеуден шығуына, қараңғылық пен кедейшіліктен құтылуына апаратын бірден – бір жол бүкіл елдің сауатын ашу, жастарды адамгершілікке тәрбиелеу, өнер мен еңбекке баулу деп анық айтты. Ақыл — ойдың, сауаттылықтың дамуы үшін дүниеге шын көзбен қарап, нақтылы сезінудің қажеттілігін барынша қорғап бақты. Абай қоғамның тәрбиесі жеке адамнан басталатынын көрсетті. Өйткені «Адам түзелмей — заман түзелмейді», — деп ашық айтып, тобырдың ішінде тұлға жүрмесе мәнінен айырылатын мезгеп, «не болады өңкей нөл» деп налыды. Сонда адам мұраты

мен халық мүддесі ұшырастырытын тәрбиедегі басты нұсқа қандай десек, ұлы ақын: «ақыл сенбейтін іске сенбе, ондай іске кіріспе, әуелі білім, ғылым, өнер жолын таңдап алып, естілерден үлгі ал, еңбекпен ғана мал тап» деп жол сілтейді [3].

Ұлы ұстаз жан – жақты, кемел тәрбиелі адам ғана «толық адам» санатына қосылады деп есептейді. Ал кемелдікке жетудің тура жолы – адам бойында имандылық қасиеттердің туындауынан басталады. Тәрбиенің қалған түрлері – адамгершілік, ақыл – ой, еңбек, дене тәрбиесі, бәрі де осындай мұсылмандыққа ден қойған жастың бойына тез үйіріледі деп пайымдайды. Осы тұста Абай өз заманындағы мектеп – медреселердің қызметіне көңілі толмайтындығын үнемі байқатып отырады. Әсіресе, дүние молдалардың баланың дұрыс уағыздап, теріс жолға салатынын айта келе, ұстаздардың тұлғасын ерекше жоғары қояды оларға үлкен сеніммен қарайды.

Абай туындыларындағы басты орын алып отырған мәселе – еңбек тәрбиесі. Ол еңбекпен келген табыстың адал да дұрыс жолға бастайтынына кәміл сенеді, ал еңбекпен, саналы оймен, ақылмен істелген істің ғана нәтижесі болады деп санайды. Оны:

Өзіңе сен, өзіңді алып шыған,

Еңбегің мен ақылың екі жақтап, — деп жырлайды. Адамның бойында жағымсыз қасиеттердің тууына қарсы тұру үшін оның ғылым мен білімге деген құмарлығын арттырып, дамыта түсуді өсиет етеді.

Білім алу – Абай көрсеткен төменгі саты «жарым адамнан» көтеріліп, келесі «адам» сатысына көтерілу үшін керек бірінші қадам болмаса екінші қадамның болмайтыны тәрізді, білім болмаса жетілу де болмайды.

Ал жастар бойына дарытуға тиісті жоғары адамгершілік қасиеттер ретінде туған елге деген сүйіспеншілік пен ерлік, табандылық пен адалдық, парасаттылық пен сыпайылық, адамдарға қайырымдылықпен қарау, еңбек сүйгіштік, жарқын өмірге ұмтылушылық т.б. атап айтты. 1886 жылғы бір өлеңінде ақын:

Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман,

Шошимын кейінгі жас балалардан.

Терін сатпай, телміріп көзін сатып,

Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман,- деп өз кезіндегі жастардың осындай жағымсыз мінездерін қатаң сынға алды. Абай уақытын еңбексіз бос өткізетіндерді, еріншектерді, өсекшілдерді, адамгершілік қасиетке ұмтылмайтындарды мейлінше жек көрді.

Абай өнер-білім алуға шақырды, өмірде өз орныңды тап, пайдалы әрекет жаса, дейді. «Сен де – бір кірпіш дүниеге, тетігін тап та, бар қалан!» деген сөздер соның айғағы. Қазақ елінде ойын-сауыққа көп әуестеніп, бір үйден бір үйге, бір ауылдан бір ауылға селтендеп, қыдырып жүретін келеңсіз әдет барын ашына ескертіп, одан аулақ болуды арман етті.

«Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтық,

Аздырар адам баласын», — деп жағымсыз қасиеттерден жастарды жирендіреді.

Ақын мұрасында бір жүйеге түсірілген көзқарасын тұжырымдайтын арнайы философиялық шығармасы жоқ. Дегенмен, Абайдың көптеген өлеңдері мен прозалық шығармаларында "... адам мен адамгершілік, ар, ұждан, мораль» философиясына төтелей қатынасы бар, толып жатқан бөлек-бөлек бір көлемді, әрі сапалы ойшылдық пікірлері бар екені даусыз [4].

Абайды зертеуші ғалымдар ұлы ақынды халық ұстазы деп біледі. Ақынның шығармашылық қызметі - халықтың рухани қазынасы. Ұстаздық, ойшыл ақынның пікірінше, жастарды ізгілікке, адамгершілікке үйретушілік. Абай халықтың болашағы жастарды адамгершіліктің игі қасиеттеріне тәрбиелеуші үлкендерден ұстаздық шеберлікке лайық қабілет болуын талап етті.

Ақын қараңғы түндегі жарық жұлдыз тәрізді, надандыққа, түнекке және мәдениетсіздікке қарсы күресті. Оның арманы-орыс халқы мен қазақ халқының арасындағы достық қатынасты күшейту, қазақ жастарын орыс тіліне, мәдениетіне үйрету ақынның бұл сөздерінің маңызы бүгінгі заманымызда да айрықша зор [5].

Абайдың он сегізінші қара сөзінде: "...Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрсемен оздым ғой демектін бәрі де

ақымақтық” дей отырып, жастарды білім алуға шақырады. Ұлы ақынның осыдан бір жарым ғасыр бұрын айтылған ойлары қазіргі заманның өзекті мәселелерімен үндесіп жатқандығы айқын. Отанымыздың өсіп-өркендеуі үшін, елдегі саяси тұрақтылықты сақтау, ұлттар арасындағы бірлікті сақтау қажеттігі керек. Сонымен қатар, тек экономикалық дамыған елдер ғана келешекте әлемдік қауымдастықта өз орынын таба алады. Ал оған қол жеткізудің бірден бір жолы-ғылым мен білім дамуына баса назар аудару. Тек білімді халықтың ғана болашағы болатынын ескеруіміз керек. Ал сол жарқын болашаққа жеткізер тек білімді жастар екенін естен шығармағанымыз абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай. Энциклопедия. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, 1995 жыл.
2. Ғарифолла Есім. Абай туралы философиялық трактат. - Алматы: Қазақ университеті, 2004 жыл.
3. А. Қасабек, Ж.Алтаев. «Қазақ философиясы». – Алматы. Эверо, 2015 жыл.
4. Абай Құнанбаев өлеңдер жинағы. - Алматы, «Жазушы», 1976 жыл.
5. К.Н. Аликенова. «Ғылым тарихы мен философиясы». Оқу құралы. – Талдықорған: ЖМУ баспасы, 2012 жыл.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

АМИНДЖАНОВА Рухшона Хакимовна

Худжандский политехнический институт Таджикский технический Университет имени академика М.С.Осими
Худжанд, Таджикистан
amindzhonova@list.ru

Письмо это часть репродуктивной речи, которой выражает мысль человека в виде письма (3;188).

Письмо имеет три характерные черты:

1. Мотивационный
2. Аналитический и синтетический
3. Действия

В методике обучение иностранному языку письмо разделяют на две части:

1. Лингвисты считают, что письмо это система графическая единица, которая служит как средство знаки на акустический образ. При помощи этого мнение человека записывается на бумаге или других предметах. Письменная речь это выражение мысль человека в графической форме. Письмо символ письменной речи.

2. По психологической точкой зрения письмо это сложная работа. По точкой зрения методики обучение письмо это объект изучения графической и орфографической системе иностранного языка и помогает лучше усвоить языковой материал. Источник письменной речи является устная речь, потому что во время устной речи и письменной речи механизм производство речи одинаково, однако в письменной речи мысль выражается письменно, а устной речи оно выражается акустически (3;189).

В процессе обучение английскому языку письмо играет важную роль.

Как показывает практика, научиться письму на иностранном языке является нелегким трудом для многих студентов, потому что письмо рассматривается чрезвычайно трудным навыком даже в родном языке.

Одной из причин трудности в письме является знания грамматики, определенного запаса слов, кроме того, писательская идея должна быть четко представлена.

Задача преподавателя искать способы, чтобы научить студентов этому умению.

Учитель должен дать студентом письменную домашнюю работу и студенты выполняют их письменно, начиная с записи слов и заканчивая пересказом (2;102).

Еще можно дать другой вид работы, например, писать коллективные рассказы, веселые истории или письма в адрес вымышленных персонажей.

Вспомогательную роль письма выполняет грамматические навыки, при выполнении письменных заданий, которые создаёт необходимые условия для запоминания. Без письма студентом трудно запомнить лексический и грамматический материал. Письменной речи относятся изложение, диктанты, тезисы, реферат, составление планов, написание личного или делового письма и т.д., чтобы изложить в письменной форме свои мысли, необходимо владеть орфографическими навыками, умением композиционно оформить, построить в письменном виде речевое произведение, а также выбрать адекватные лексические и грамматические средства.

Таким образом, обучение письменной речи включает разные речевые упражнения как упражнение для обучения составлению письменного сообщения, упражнения для работы с текстом и упражнение для аудирования и устного общения.

Письменно-речевые упражнения для работы с текстом это переписать текст, составлять план, поставить вопросы, выписать необходимую информацию из текста.

Письменные процессы, это идея письменной работы, которая вызывает дискуссию в аудитории, так называемый мозговой штурм. Заметки, которые делаются студентами в это время, начинают развивать свою точку зрения. Студенты должны сделать наброски, все, что приходит им на ум по теме в течение 10 минут, не прерываясь, не беспокоясь об орфографии и грамматике.

Студенты продвинутого уровня должны быть знакомы с основными условиями сочинения, логического соответствия идей, тезисных утверждений, переходов, абзацев. Работа составляется в три этапа:

1. Описание проблемы
2. Возникновение проблемы
3. Предложения по решению этой проблеме

Преподаватель должен быть знаком с этими условиями, чтобы руководить и отвечать на вопросы, если они возникнут.

Например, если предложить студентам письменную работу на тему «The English Language», то сначала даются ключевые слова по заданной теме:

English is spoken practically all over the world. It is spoken as the mother tongue in Great Britain, the United States of America, Canada, Australia and New Zealand. A lot of people speak English in China, Japan, India, Africa and other countries. Nowadays it is very necessary to know English language. It helps us to develop friendship.

Преподаватель должен помочь студентам начать работу по обсуждению темы и занесения первоначальных идей на бумагу, задав им несколько вопросов:

1. Why is it necessary to speak English?
2. Is it difficult for you to learn English?
3. Is English popular now?
4. What ways of creating new words do you know?

Затем дать возможность студентам продолжить работу, организовав мозговой штурм. Студенты начинают писать черновик, чтобы развить свои идеи по названной теме. Они могут работать группами (5 человек), собирая информацию вместе.

Таким образом, студенты, используя свои заметки, мозговой штурм, обсуждение и дискуссии приступают к написанию заданной работы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Маслыко Е.А. и др. Настольная книга преподавателя иностранного языка. – Минск, 2004.
2. Пассов Е.И., Колова Т.И., Волкова Т.А. Беседы об уроке иностранного языка.- Ленинград: Издательство Просвещение, 1971.- 147 с.

3. Усмонов К., Бойматов А. Методика обучения английского языка.-Худжанд: Нури маърифат, 2009.- 230 с.

LESSON STUDY ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУДАҒЫ ТИІМДІ ӘДІСТЕРДІ АНЫҚТАУ

АМИРОВА Райлы Тилековна
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі
Атырау, Қазақстан
raikon_87@mail.ru

Қазіргі таңда қоғамда болып жатқан үздіксіз өзгерістер білім саласында да заманға сай жаңартуларды енгізуді талап етеді. Жалпы білім саласында үнемі жаңартулар мен бар жақсы игіліктерді енгізіп отырудың тиімділігі сонау Абай заманында да айтылады. Оған дәлел Абай атамыз өзінің қара сөздерінің бірінде: «Адамның ең басты капиталы – бұл бала. Баланы оқытуда ештенені аяма. Арзан оқу берме, балаң ер жеткенде берген білімінің жемісін аласың»,- дейді. Осындай нақыл сөздерге сүйенсек, Қазақстанның болашағы – бұл бүгінгі жас ұрпақтар, ал еліміздің әлемде болып жатқан өзгерістерге тез еніп, сан түрлі мәселерден саналы түрде өте алатын ұрпақты тәрбиеленуі – бұл бүгінгі берген білімімізге байланысты болғалы тұр. Осыған байланысты қазіргі таңда білім беру жүйесі қайта қолға алынып, білім, ғылым бойынша дамыған елдердің тәжірибесінен озық әдіс-тәсілдерді енгізе отырып жана өзгерістер енгізілуде. Осы өзгерістер оқу үрдісіне жаңа оқытудың тәсілдерін қолдануды талап етеді. Ал ұсынылатын жаңа тәсілдер сан түрлі, олардың әрқайсысының белгілі бір дағдыны дамытатын, белгілі бір оқу стилін талап ететін немесе белгілі бір пән үшін тиімді болатын жақтары бар. Сондықтанда әр мұғалім өз пәніне қатысты, өз сыныбының ерекшелігіне байланысты әдіс тәсілдерді таңдай білу қажет. Оны таңдау үшін, әр әдістің өзіндік ерекшеліктері мен кемшін тұстарын байқау үшін, нәтижесін саралау үшін зерттеудің озық әдісі – Lesson Study тәсілін ұйымдастырудың тиімділігі зор. Ал Lesson Study зерттеу әдісіне қысқаша тоқталатын болсақ, бұл зерттеу әдісін ұйымдастыру үшін арнайы зерттеу топтары құрылады, тізбектелген сабақтар жүйесі жасақталып, сол бойынша жүргізілген әрекеттер бақыланады. Нәтижесінде анализ жасалынып, зерттелінген тақырып бойынша қорытынды жасала отырып нәтижесі шығарылады.

Lesson Study әдісінің оқу мен оқытуды зерттеудегі ерекшеліктері

Зертеу сабағы қарапайым идея болып табылады. Егер сіз оқытуды жақсартқыңыз келсе, онда басқа мұғалімдермен бірге жұмыс істеу - жоспарлау, бақылау және сабақ бойынша ой жүгіртудің қаншалықты маңызды екені анық емес пе? (Lewis, 2002)

Lesson Study - білім беруді жетілдіруге мен білім сапасын жақсартуға бағытталған оқытуда қолданылатын арнайы зерттеу нысаны.

Мақсаты: Оқыту әдістерін әзірлеу және жетілдіру. Оқушылардың білімін арттыру. Концептуалды педагогикалық тәсілдерді әзірлеу.

Lesson Study не үшін қажет?

1. Бұл оқуға бірлескен тәсіл.
2. Бұл практиканы жетілдірудің демократиялық жолы.
3. Бұл мұғалімдердің шығармашылық бастамасы.
4. Бұл оқуға ғылыми көзқарас.
5. Бұл кәсіпқойлықты жақсартады және озық тәжірибені таратады.

Зерттеу алды әр мұғалім өз алдына жалпылама төмендегі мәңдей сұрақтар қояды:

- Біз неге оқытудың әдістерін зерттеп үйренуіміз керек?
- Зерттеуді қалай жүргіземіз?
- Біз сыныпта Не істеуіміз керек?

Ұйымдастырылуы:

- Lesson Study үрдісі барысында зерттеушілер құрамында 3-5 зерттеуші мұғалім болады.
  - Команда кездеспес бұрын, сабақты зерттеу нұсқауын оның әр мүшесі қарап шығуы керек
  - Бірінші жиналыста кім жазба жүргізетінін анықтап, тағы басқа да рольдерді үлестіріп беру керек. Сабақ басталмас бұрын 2 ден 6 кездесуге дейін болуы керек
  - Қатысушылардан алған мәліметтерді қолдану үшін рұқсат сұраңыз.
- Сонымен қатар Lesson Study-дің өзінің өткізілу сатылары бар:
1. Жоспарлау
  2. Оқыту
  3. Бақылау
  4. Талдау

Ерекшелігі: ашық сабақтар барысындағы бақылаулар мен Lesson Study арқылы жүргізілген бақылаудың арасындағы айырмашылықтарды талдай отырып, Lesson Study-дің ерекшеліктерін анық байқауға болады:

	Ашық сабақ	Lesson study
Бақылау	Өз еркімен	Міндетті түрдегі әр жылдық жоспар
Сабақтың жоспары	Жаттығулар/Тапсырмалар	Жаттығулар/тапсырмалар және жауаптар
Көзқарас	Мұғалімге көңіл бөлінеді	Оқушыға көңіл бөлінеді
Сабақтан кейінгі талқылау	Сабақты бағалау	Өзін дамыту

Жалпы білім берудегі және білім алудағы жаңа әдіс-тәсілдерді зерттеуді ұйымдастыру

Өз тәжірибемде жүргізілген Lesson Study зерттеу әдісінің мақсаты - физика пәнінде оқушылардың белсенділігін арттыру үшін тиімді жаңа тәсілдерді анықтау болды. Зерттеу барысында оқу үрдісі барысында қолданылған әдістердің қаншалықты оқушылардың пәнді жетік меңгеруіне көмектесе алады, сыни тұрғыдан ойландыруға қаншалықты бағытталған, заман талабына сай АКТ құзыреттілігін қаншалықты аша алады және ең бастысы өмірде қолдануына қаншалықты мүмкіндік туғызады деген критерийлер бойынша саралауға бағытталған. Алдымен жоспар бойынша зерттеу проблемасы анықталады. Назарбаев Зияткерлік мектептерінің жалпы білім беретін орта мектептерден айырмашылықтарының бірі – төменгі сынып 7-сыныптан басталады. Жаңа оқу орнына қабылданған оқушылар үшін жаңа ортада бұрын мектеп бағдарламасында таныспаған физика пәні бойынша білім алуда көптеген аспектілер әсер етуі мүмкін. Соның бірқатарлары, жаңа мектепке, сыныпқа және мұғалімдерге бейімделу, жаңа пәнге деген қызығушылығын туындату болып саналады. Осы себепті зерттеуге 7-сынып оқушыларын ала отырып, олардың пәнге деген қызығушылықтарын арттыру және білім сапасын арттыруға ықпал етуші тиімді әдістерді анықтау мақсат етілді. Зерттеуге қатысатын параллель сынып мұғалімдері жасақталып, бірлесе отырып зерттеу проблемасы нақтыланып алынды. Одан әрі оқу жоспары бойынша белгіленген сыныптың зерттеу жүргізу аралығына сәйкес келетін тізбектелген сабақтар тақырыптары анықталды. Және сол тақырыптар бойынша бірлескен жоспар құруға бағытталған кездесулер ұйымдастыра отырып, сабақтың жоспарлық құрылымы жасақталды. Келесі кезең зерттеу барысында жүзеге асырылды. Ол әр зерттеуші мұғалім белгілі бір бақылау міндеттерін бөлісіп алды. Яғни оқу процесі бойынша мұғалім-оқушы, оқушы-оқушы арасындағы байланыс бойынша карта сызу үшін, әр сабақ бөлімдері мен уақыттың арасындағы байланыс, тапсырма көлемі мен орындау уақыты аралындағы байланыс бақылану және сыныптағы әр түрлі деңгейдегі үш А, В, С оқушыларының әрекетін бақылау жұмыстарын әр бақылаушы мұғалімге жүктелді. Осылайша бірлескен командалық зерттеу іске асырылды.

Физика пәніндегі оқытудың тиімді әдістерін анықтау

Қазіргі уақытта өзімнің педагогикалық тәжірибемде оқыту саласында болып жатырған өзгерістерді әр сабағымызға енгізу барысындамын. Осылайша оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттыра отырып білімді тереңінен игертуді көздеймін. Ол үшін әрине

ұлы педагог К. Д.Ушинский «Әр уақытта ойлап табу, жасап көру, жүзеге асыру, жетілдіру және даму – мұғалім қызметінің негізгі бағыты», -деп айтқандай мұғалімге үнемі тынбай ізденісте болу керек, сыныптың оқушыларының өзіндік ерекшеліктерін ескеру керек, зерттеу керек, әр сабақта дәстүрлі білім беру үрдісінен шегініп, оқытудың жаңа әдіс-тәсілдеріне бет бұруды қолға алу қажет. Сол үшінде әр сабағымды жоспарлау барысында сыныптың ахуалын, жеке дара оқушылардың ерекшеліктерін ескере отырып және сыныптың жас ерекшеліктерін есепке алумен қатар, оқушылардың белсенділігін қалай арттырамын, пәнге деген қызығушылықтарын қалай оятамын және білімге деген талаптарын қалай оятамын деген сұрақтарды ескеремін. Осы жағдаяттарды ескере отырып оқушылардың білім сапасын арттыруға бағытталған әрекеттердің бірі – пәнге деген қызығушылықтарын арттыру үшін оңтайлы болып табылатын әдіс-тәсілдерді таңдап алу. Өз зерттеуіме 7-сыныпты таңдап алдым. Себебі 7-сынып мектебіміздің төменгі сыныбы, әрі физика пәнімен алғаш танысып отыр. Бұл сыныптағы оқушылар мектебімізге жаңадан келген оқушылар болғасын, әр қайсысының таным-қасиеттері мен қабілеттерін де, психологиялық ахуалын да зерттеу алдағы уақыттарда бұл сыныппен жұмыс жасағанда көп септігін тигізеді деген мақсатпен де таңдау жасалынды.

Зерттеу барысында зерттеуші топ құрылып, тандалып алынған мұғалімдер бір параллель, яғни 7-сыныпқа дәріс беретін мұғалімдер болды.

Зерттеу критерийлері:

1. Берілген әдіс-тәсілдің қаншалықты оқушы мен мұғалімді бір-бірімен байланыстыратынының бақылау;
2. Берілген әдіс-тәсілдің қаншалықты оқушы мен оқушыны бір-бірімен байланыстыратынының бақылау;
3. Берілген әдіс-тәсілдің қаншалықты жоспарланған уақытты сақтай алатынының бақылау;
4. Берілген әдіс-тәсіл қаншалықты А деңгейіндегі оқушыны ынталандыратынының бақылау;
5. Берілген әдіс-тәсіл қаншалықты В деңгейіндегі оқушыны ынталандыратынының бақылау;
6. Берілген әдіс-тәсіл қаншалықты С деңгейіндегі оқушыны ынталандыратынының бақылау;

Осылайша 2017-2018 оқу жылы мен 2018-2019 оқу жылы барысында 7-сыныптар үшін Lesson Study зерттеу сабақтары ұйымдастырылды. Зерттеу тізбектелген сабақтар желісінде жүргізілді. Зерттеу барысында жоғарыда көрсетілген зерттеуді бағалау критерийлерінен басқа зерттелуші оқушылардан да интервью алынып отырды. Интервью төмендегі сұрақтар желісі бойынша алынды:

1. Бүгінгі сабақтың қай бөлімі ұнады?
2. Неліктен осы бөлім тапсырмаларын орындау сен үшін қызықты болды?
3. Бұл тапсырмалар сенің біліміңді еске түсіре алды ма?
4. Бұл тапсырмалар қосымша тағы саған ақпараттар алуға мүмкіндіктер бере алды ма?
5. Бес жұлдыздық бағалаудан қанша жұлдызбен бағалайсыз: * * * * *

Интервьюдің зерттеу барысында маңыздылығы жоғары. Себебі бұл оқушы үні. Интервью арқылы оқушының көзқарасымен сабақтағы іс-әрекетті, мұғалім мен оқушының қарым-қатынасын және зерттелуші оқушының өз-өзіне берген бағасын анықтауға болады.

Алғашқы тізбектелген зерттеу сабақтарым физика пәнінен 7-сынып бойынша «Механикалық жұмыс пен қуат» тарауы бойынша, ал биылғы тізбектелген зерттеу сабақтарым «Үйкеліс» және «Қысым» тарауларына төмендегі көрсетілген 1 (а) және (ә) –суреттерінде орта мерзімді жоспарына сәйкес белгіленген сабақтарына құрылды.

3 тоқсан		
7.3А Үйкеліс	<ul style="list-style-type: none"> Үйкеліс күші Үйкелістің түрлері (тыныштық, домалау, сырғанау) Үйкелістің пайдасы мен зияны 	7.1.2.2 - қарапайым дәлдірібені жеке және топта жоспарлай білу; 7.1.2.3 - деректерді кесте, график, диаграмма, презентация түрінде жинау және өңдеуді ұсыну; 7.1.2.4 - зерттеу жүргізу кезінде айнымалы және тұрақты шамаларды анықтау; 7.2.2.14 - тыныштық, домалау және сырғанау үйкелістерін ажырату 7.2.2.15 - үйкеліс күшінің пайдасы және зиянды әсерлеріне мысал келтіру;
7.3В Қатты денелердің, сұйықтар мен газдардың қысымы	<ul style="list-style-type: none"> Заттың молекулалық құрылысын ажырату Қатты дененің, сұйықтар мен газдардың қысымы Итеруші күш 	7.3.1.2 - газ қысымы бейберекет қозғалатын молекулалардың соқтығысуларына негізделгенінің түсіндіруі 7.3.1.1 - қысым терминінің түсіну және оны мына формула бойынша есептеу: қысым = күш / аудан; 7.3.1.3 - қысым мен тығыздық теңдеулерден $p = \rho gh$ формуласын шығару және оны қолдану; 7.1.1.5 - сандарды стандарт түрде жазған кезде еселік және үлестік қосымшаларды білу және қолдану: микро (μ), милли (m), сантиметр (c), деци (d), кило (k) және мега (M); 7.3.1.4 - сұйықтар мен газдардағы итеруші күштің табиғатын түсіндіру; 7.3.1.5 - есептерді шығару кезінде Архимед заңын пайдалану;
7.3С Жұмыс және қуат	<ul style="list-style-type: none"> Механикалық жұмыс. Жұмыстың өлшем бірлігі. Қуат. Қуаттың өлшем бірлігі 	7.2.3.1 - механикалық жұмыстың физикалық мағынасын түсіну 7.2.3.3 - $A = Fs$, $N = A/t$, $N = FV$ формулалары бойынша механикалық жұмыс пен қуатты есептеу 7.2.3.2 - қуаттың физикалық мағынасын түсіну;

1(а)-сурет

Орта мерзімді жоспар

Физика пәні 7-сынып		пән мұғалімі: Амирова Р.Т.					
№	Сабақ тақырыбы	Оқу мақсаты	Қолданылатын әдіс-тәсілдер	Қүтілетін нәтижелер	Оқуды бағалау және оқытуды бағалау	Оқушыларды сабаққа тарту жұмысы	Негізгі дереккөздер мен ресурстар
1	Механикалық жұмыс. Механикалық жұмысты есептеу.	ОМ 11: механикалық жұмыстың физикалық мағынасын түсіну	Мына шабуыл Диалогты әдіс Тірек-сызбамен жұмыс Сатымен көгерілу Сырлы ұшық	Механикалық жұмыс түсініктері қалыптасады туралы	Мадақтау Қолдау Өзін-өзі бағалау Критерийлер арқылы бағалау	Топтық жұмыс Жұптық жұмыс Жеке жұмыс	Физика 7 оқулық Білім сайттары Тақырыптық суреттер Презентация
2	№13 Лабораториялық жұмыс Денені біркелкі күштермен қозғалатын жұмысын анықтау.	ОМ 12: $A = F \cdot s$ формулалары бойынша механикалық жұмысты есептеу;	Еске түсіру - Карусель әдісі Гипотеза жасау Зерттеушілік жұмыс Мына тұрғысынан ойлана отырып анализ жасау (Сырлы үшбұрыш)	Механикалық жұмыстың өгерісі қандай шамаларға тәуелді екенін зерттейді. Формулаларды қолдана отырып есептеулер жүргізеді. Зертхана алды болжалымен зертхана нәтижесінің қаншалықты сөйкес келгендігіне сараптама жасайды	Мадақтау өзгелерді бағалау Критерийлер арқылы бағалау Қалыптастырушы бағалау Жұмысқа кері байланыс	Зертханалық құралдармен жеке жұмыс	Постер Зертханалық жұмыс бойынша үлестірмелі парақтар мен құрал жабылдықтар Тірек-сызба кластері
3	Қуат. Қуатты есептеу.	ОМ 13: қуаттың физикалық мағынасын түсіну	Ой қозғау – суреттер арқылы диалог құру Мына тұрғысынан арналған әр түрлі проблемалық сұрақтар Формулалар лабиринтінің шешу Есептер шығару сөйкестендіру	Түрлі тұрмыстық құралдардың техникалық тәжірибесіне қарап оның жасайтын жұмысына сипаттама бере отырып қуат деген ұғымды енгізу. Және проблемалық сұрақтардың шешімдерін таба отырып қуаттың қаншалықты маңыздылығы бар екенін анықтайды. Қуаттың формуласын есептер шығаруда қолданады	Қолдау Фишкалар тарату Критерийлер арқылы бағалау Бір-бірін бағалау	Түрлі-түсті суреттер Топтық жұмыс АКТ арқылы ідену Жеке үлестірмелік тапсырмалар	Физика 7 оқулық Білім сайттары Тақырыптық суреттер Презентация Интернет ресурстар Үлестірмелік парақшалар
4	№14 Лабораториялық жұмыс “Денелердің біркелкі қозғалысы кезіндегі қуаттың өлшеуі”	ОМ 14: $A = F \cdot s$, $N = A/t$, $N = FV$ формулалары бойынша механикалық жұмыс пен қуатты есептеу;	Еске түсіру – сырлы ұшық Гипотеза жасау Зерттеушілік жұмыс Лездік тест жұмысы Рефлексиялық саты	Механикалық жұмыс және қуатты еске түсіре отырып, зертханалық жұмыста өз білділіктерін көрсетеді. Есептеулерді формулаларды қолдана отырып жүргізеді. Рефлексиялық саты арқылы әр оқушы осы тарау бойынша өзінің қандай сатыда екенін бағалайды	Мадақтау өзгелерді және өзін бағалау Критерийлер арқылы бағалау Қалыптастырушы бағалау Жұмысқа кері байланыс	Жеке жұмыс Жұптық жұмыс	Ақпараттар кестесі Зертханалық жұмыс бойынша үлестірмелі парақтар мен құрал жабылдықтар Оқушылар хабарламасы

1(ә)-сурет

Зерттеу жұмысының нәтижесі

Lesson Study зерттеу әдісінің көмегімен бірлесе отырып, физика пәнін оқытуда оқушылардың оқудағы белсенділігін арттыратын бірнеше жаңа тәсілдер анықтауға мүмкіндік алдым. Солардың бірқатарымен бөлісетін болсам:

- **Шырмауық әдісі.** Бұл әдіс арқылы оқушының білу дағдысын тексеру тиімді. Ұзын жіп қажет. Бірінші оқушы жіптің бір ұшын өзі ұстай отырып, келесі бір бөлігін өзі қалаған оқушыға сұрақ тастай отырып ұсынады. Ол оқушы сұраққа жауап бере отырып өзі қабылдаған бөлігін жібермей ұстап тұрып келесі бір оқушыға сұрақ тастай отырып, жіптің келесі бір бөлігін ұсынады. Осылайша жалғаса береді. Жіп соңғы оқушыға жеткенде жіптің

сызбасы өрмекші шырамуығындай бейнеде болады. Енді осы шырмауықтан кері шығу үшін жіпті кері жүргізеді. Тек сәл ғана ереже өзгереді. Енді жауап айтылып, соған қойылған сұрақ еске түсірілу қажет. Шырмауық шырмалып қалмай кері шешілу қажет. Зерттеу барысында анықталған озық тұстары: оқушылар қажетті заң, анықтама, формуланы, термин сөздерді жаттау арқылы, еске түсіру арқылы белгілі бір оқу мақсатының білу дағдысын меңгереді, есте сақтау қабілеттерін шыңдайды, жауапсыз сұрақ қалмайды, оқушылар өздерін бағаланып жатырмын деп емес, ойын ойнап жатырмын деген ойда болғандықтан еркін ұстайды. Зерттеу талдауында бұл әдісті 7-8 сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне сай негізгі ұғымдар мен формулаларды, кілт сөздер мен олардың үш тілдегі аудармаларын меңгерту үшін қолданудың маңыздылығы талқыланды.

- **Толық жауапты қажет ететін тапсырмалар.** Бұл әдіс жазбаша, талдау және таныстырылым бөлімдері бойынша жүргізіледі. Тапсырманың бірінші бөлігі теориялық түсінікті сұрайды, екінші бөлігі осы теория негізіндегі формуланың шығу жолын сұрайды. Ал үшінші бөлігінде осы формуланы негізге ала отырып шығаратын есепті ұсынады. Төртінші бөлігі анализ жасауға бағытталады. Бірінші жеке жұмыс түрінде ұйымдастырылады. Орындау уақыты аяқталғаннан соң бірдей тапсырмалары бар оқушылар бірігіп топ жасақталады. Олар бір-бірінің жұмыстарын тексереді, қайта жөндейді, бір-біріне түсіндіреді. Кейін мұғалімнің ұсынған тексеру парақшасымен тапсырманың дұрыс/бұрыстығы тексеріледі. Топ мүшелері талдаса отырып тапсырманы толық меңгереді. Ең соңғы саты – әр топ өз жұмыстарымен өзге топтарға таныстырылым жасайды. Бұл әдістің тиімділігі толық бір сабақ барысында белгілі бір оқу мақсаты бойынша білу, түсіну, қолдану және анализ дағдылары қарастырылады, сонымен қатар жеке, топтық және таныстырылым оқыту әдістері көрініс табады. Өз тәжірибемнен байқағаным бұл қалыптастырушы бағалау тапсырмасы 10-12 сыныптар үшін ұйымдастырған өте тиімді. 7-8-сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне қарай тапсырма көлемі ауқымды болды. Оқушыларға анализ жасап талдау жасау үшін алдымен ғылыми тілдің жеткілікті қалыптасуы қажеттілігі байқалды. Ал жоғары сынып үшін бұл әдіс – ең қолайлы деп анықталды. Себебі сыртқы бағалау емтиханының екінші бөлімінің тапсырмалар құрылымы дәл осындай болып келеді. Және де төменгі сыныптар үшін бұл тапсырманың ауқымы өте кең. Жоғары сынып үшін керекті кілт сөздермен академиялық тілде сөйлеп материалды қорғап үйрену – олардың нақты фактылармен сөйлеуіне және аудиториямен жұмыс жасап дағдылануына көп көмекші бола алады.

- **Парақша көтеру.** Бұл әдісті есептер шығару бөлімінде жиі қолдануға болады. Тақтада оқушы есеп шығарады. Қалған оқушылар өз беттерімен дәптерге орындайды. Әр оқушының алдына алдын ала қызыл және жасыл парақшалар таратылады. Тақтадағы тапсырма орындалып болғасын сынып оқушылар өз жұмыстарымен салыстырады. Егер кімнің жұмысы тақтамен сәйкес келсе ол оқушы жасыл, ал сәйкес келмесе қызыл парақшаны көтереді. Қызыл парақша көтерген оқушы мен тақтада орындалған тапсырма салыстырылады. Кімнің жұмысы қате болып табылады сол оқушымен талқылау жүргізіледі. Осылайша келесі есептер шығарыла береді. Жалпы есептері дұрыс болып отырған әр оқушыларға мұғалім фишка ұсынып отырады. Нәтижесінде сабақ соңында мұғалім әрбір оқушының жинаған фишкаларын қарай отырып кімнің тапсырманы қаншалықты дұрыс орындағанына сараптама жасай алады.

2-сурет

Зерттеу барысында байқалған жайттар:

1. Тақтаға шыққан оқушы мен мұғалім арасында байланыс орнайды

2. Тақтадағы жұмысты партадағы оқушылар көшіріп алуға емес, тақтадан бірінші болып шығаруға ұмтылады.
3. Партадағы оқушы карточка көтеру арқылы тақтадағы оқушыны бағалаумен қатар өзін-өзі бағалайды.
4. Сынып бір уақытта түгел жұмыс жасайды.

- **Бинго әдісі.** Бұл әдіс арқылы оқушының қолдану дағдысы тексеріледі. Үш комбинцияда белгілі бір оқу мақсатында көрсетілген формулаға ұсынылған есептер беріледі. Тапсырма парақшасы бинго лотосының үлгісінде жасалынады. Бақылау номерінде үш бос ұяшық болады (2-сурет). Оқушы үш комбинацияның есептерінің жауаптарын сол ұяшықтарға толтыруы қажет. Мұғалімнің тексеру парақшасындағы бақылау номерімен оқушының ұсынған бақылау номерінің сандары сәйкес келсе ұтыс болады. Ережесі «Джек пот» 5 мин ішінде 3 бақылау саны сәйкес келсе, «Ұтыс» 7 мин-та 3 бақылау саны сәйкес келсе, «Жай ұтыс» 2 бақылау саны сәйкес келсе, «Ынталандыру» 1 бақылау саны сәйкес келсе. Бұл тәсіл оқушыға формуланы жаттап оны есеп шығаруда қолданумен қатар, уақытпен жұмыс жасауға баулиды.

3-сурет

Зерттеу сабақтарында бұл әдіс 7-сынып үшін өте ыңғайлы болды. Оқушылардың ойын ойнаумен қатар білімдерін қолдана отырып есептер шығаруға көп көмегі болды. Бұл әдістің ерекшелігі жеке, жұппен және топпен де ұйымдастыруға қолайлы. Оқушылар ұтыстарына қарай мұғалімнен мадақтау немесе тәттілер алу арқылы, есептер шығаруға ынталарын арттыра алады.

- **Шырмауық әдісі.** Бұл әдіс арқылы білу дағдысы тексеріледі. Ұзын жіп қажет. Бірінші оқушы жіптің бір ұшын өзі ұстай отырып, келесі бір бөлігін өзі қалаған оқушыға сұрақ тастай отырып ұсынады. Ол оқушы сұраққа жауап бере отырып өзі қабылдаған жіп бөлігін жібермей ұстап тұрып келесі бір оқушыға сұрақ тастай отырып, жіптің келесі бір бөлігін ұсынады. Осылайша жалғаса береді. Жіп соңғы оқушыға жеткенде жіптің сызбасы өрмекші шырамуығындай бейнеде болады. Енді осы шырмауықтан кері шығу үшін жіпті кері жүргізеді. Тек сәл ғана ереже өзгереді. Енді жауап айтылып, соған қойылған сұрақ еске түсірілуі қажет. Шырмауық шырмалып қалмай кері шешілуі қажет. Осылайша оқушылар қажетті заң, анықтама, формуланы, термин сөздерді жаттау арқылы, еске түсіру арқылы белгілі бір оқу мақсатының білу дағдысын меңгереді. Сонымен қатар бұл әдістің ұтымды жағы сабақ алды сергітіп, өткен білімдерін тексеріп алуларына мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, зерттеу сабақтарында осы әдістерді қолдана отырып, күнделікті сабақта физиканы оқыта отырып, оқушылардың оқу үрдісінің барысындағы белсенділіктерін арттыруға бағытталды. Жаңартылған оқу бағдарламасындағы өзгерістердің бірі оқуды бағалау жүйесінің өзгертілуі болып табылады. Сондықтан жоғарыда ұсынылған әдістер оқушылардың сабақ барысындағы белсенділіктерін арттырып қана қоймай, белгілі бір оқу мақсаттарына бағытталған дағдыларды қалыптастыратын қалыптастыруша бағалау тәсілдері ретінде де қолдануға тиімді. Өз зерттеуімді ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсынұовтың сөзімен қорытындылайтын болсам, «Ұстаз үздіксіз ізденгенде ғана, шәкірт жанына нұр құя алады». Lesson Study зерттеу әдісі арқылы осылайша мұғалім жеңілден күрделіге қарай оқу процесінде проблема болып табылатын кез келген мәселелерді әріптестерімен бірлесе отырып зерттеуге және проблеманы шешу жолдарын анықтауға мүмкіндік алады. Және зерттеу барысында бақыланған жайттарды әріптестерімен бөлісе отырып, сыныптың оқуға деген белсенділігін арттыра отырып оқу сапасын арттыруға мүмкіндік болатынына көз жеткізе алдым.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Международный образовательный портал «Азбука» <http://www.azbyka.kz/lesson-study-sovershenstvovanie-praktiki-uchitelya-v-sovremennoy-shkole>
2. «Мұғалімге арналған нұсқаулық», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016
3. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық, үшінші басылым. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2012
- 4.Shulman. L.S. (2009). Good teaching [Жақсы оқыту].

CLIL EFFICIENCY IN SCHOOL EDUCATION

БАЙМУСАЕВ Шерхан Сарсенбаевич, БАЙМЕНОВА Айнур Джунусовна

Назарбаев Интеллектуальная школа физико-математического направления

Шымкент, Казахстан

olamursher@gmail.com, baimenova_a@fmsh.nis.edu.kz

Annotation

CLIL assumes that subject teachers are able to exploit opportunities for language learning. The best and most common opportunities arise through reading texts. CLIL draws on the lexical approach, encouraging learners to notice language while reading. There is no doubt that learning a language and learning through a language are concurrent processes, but implementing CLIL requires a rethink of the traditional concepts of the language classroom and the language teacher.

Аңдатпа

CLIL пән мұғалімдері тіл үйренудің мүмкіндіктерін пайдалана алады деп болжайды. Ең жақсы және кең таралған мүмкіндіктер мәтіндерді оқу арқылы туындайды. CLIL лексикалық тәсілге сүйене отырып, оқушыларды оқу кезінде тілді байқауға шақырады. Тілді үйрену және тіл арқылы үйрену қатар жүретін процестер екендігінде күмән жоқ, бірақ CLIL-ді жүзеге асыру тілдік сынып пен тіл мұғалімі туралы дәстүрлі түсініктерді қайта қарастыруды қажет етеді.

Аннотация

CLIL предполагает, что учителя-предметники могут использовать возможности для изучения языка. Лучшие и наиболее распространенные возможности возникают при чтении текстов. CLIL опирается на лексический подход, поощряя учащихся замечать язык во время чтения. Нет сомнений в том, что изучение языка и изучение через язык являются параллельными процессами, но реализация CLIL требует переосмысления традиционных концепций языковой аудитории и преподавателя языка.

Introduction

CLIL has acquired credible level of popularity in the recent past, but what exactly is CLIL? In this paper, I am going to look at the effectiveness of CLIL in computer science. I however believe that the strategies here in can apply in most STEM subjects.

CLIL refers to Content and Language Integrated Learning. CLIL has its foundation on the basis of internationalism, cultural awareness and language competence. Language as a medium of information exchange in classroom plays an important role in learning. As more schools are incorporating bi or tri-lingual modes of teaching and learning CLIL becomes a household name. CLIL helps prepare learners for the modern world where the world is a just but a global village and collaboration an essential part of it [1].

Effectiveness of CLIL is viewed in terms of its incorporation of the key pillars of content, communication, cognitive and culture [2].

Content pillar focusses on progression of knowledge, skills and understanding with respect to the topic at hand. Communication provides a medium to convey the content and to interact with the

learners. Cognitive pillar is responsible for developing thinking skills both LOTs and HOTs. Lastly, alternative perspectives and pluralism are anchored in culture.

During CLIL lesson, all four language skills are assessed in the various guided activities assigned to learners.

Why CLIL?

CLIL helps prepare learners for the 21st century challenges. Unlike our parents and grandparents whose education was pegged on knowing how to read and write and perhaps to perform some arithmetic, the world is evolving and so are the challenges. Students need to be equipped with necessary skills to keep up with the lightning-pace of today's market. CLIL is pegged on 21st century learning skills of creative and critical thinking, collaboration and communication [3].

The modern world is characterised by people across the world working on an individual project where different languages are used to communicate with colleagues from different countries. CLIL equips learners with skills needed to strive in such an environment. Above all, the learners are able to solve problems, plan their own work and gather necessary information from reliable sources, especially the internet.

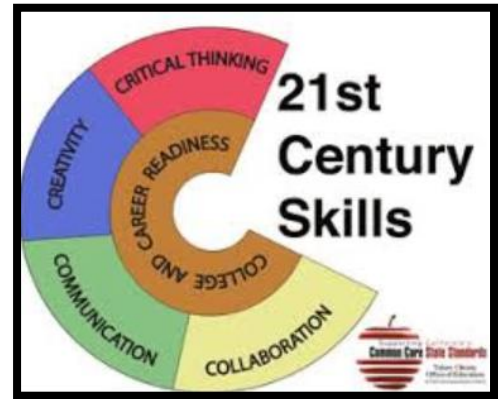

Image from 21st century skills- Michigan's mission: literacy

CLIL in the classroom

Throughout this section, I shall make references to the focus areas in the table below and bloom's taxonomy.

Focus area	Focus area criteria
Assessment	I'm Using questioning technique for assessment
	I am using support strategy before assessment
	My assessments are differentiated for mixed ability
	My students are using peer assessment
	My students are using self-assessment
	My students are using alternative assessment activities
Cognition	My students are using visual organizer
	My student are creating something
	My student are evaluating something
	I'm activating previous knowledge
	I'm asking HOTS questions
	I am using visual organizer
Language	My students are expanding their functional knowledge
	My students are developing general academic language
	My students are expressing global citizenship
	I'm scaffolding students' language
	I'm recycling vocabulary
	I am reacting to students' language needs
Holistic CIL	Cognition
	Culture
	Communication
	Content
	Language
	Assessment
	Self-reflection: lesson planning
	Self-reflection: classroom decisions

CLIL focus area

Assessment

Assessment is an objective way of measuring a predefined set of knowledge, amongst other things. Ideally, assessment forms a basic component of CLIL. Assessment can be formative with the focus of assessing both language and content. It can also be summative where the focus I on content

[1]. According to Neus Sanmarti, the design of an assessment highly determines what the students learn and how they learn it.

If well designed, formative assessment can generate timely student achievement information:

- to monitor individual progress in terms of what students did or did not learn and what students can or cannot do.

- To evaluate instructional effectiveness which can be addressed through modifying instructions or rete aching.

Assess language or content?

CLIL teachers should always have content as dominant objective; content first then language.

Always ensure that learners are aware of assessment instruments and success criteria.

Practical lesson 1

Subject: Computer Science

Topic: Computer systems

Theme: Von Neumann architecture

Lesson Objective: Describe the purpose of CPU components, system bus and main memory

CLIL assessment strategies used:

(i) Questioning techniques

At the beginning of the lesson, students were issued with an incomplete diagram of Von Neumann architecture. They were to fill the missing sections of the diagram. The teacher then asked guided questions to activate their previous knowledge. Questioning technique is being used here to draw the students' attention to the day's objective; creating a connection to the previous knowledge. It also helps cultivate both listening and speaking language skills. One of the teaching and learning strategies is to move learners from the known to unknown and as such, this assessment method informed the rest of the lesson by creating this crucial link.

The activity provided an opportunity for students to activate their previous knowledge by filling the incomplete visual organizer.

(ii) Peer assessment

Peer assessment was conducted by students in pairs. This was after the students individually carried out a simple research task. The assessment provided an opportunity for the students to give each other constructive feedback on the quality of their work. It also helped the students to learn and correct one another. Peer assessment also enhances reading, listening and speaking language skills.

Resources used:

1. <https://www.teachingenglish.org.uk/article/content-language-integrated-learning>
2. <https://www.clilmedia.com/category/lessonplanning/>
3. <https://www.clilmedia.com/category/clil-activities/>

THE IDEA OF SPIRITUALITY IN THE WORLDVIEW OF SHAKARIM

KUDAYBERDIEV

S.B.Begimbekova

Academic adviser: A.K.Kasabek – doctor of Philosophical Sciences, professor

Zhetysu state university named after I.Zhansugurov

Kazakhstan, Taldykorgan

begimbekovas@mail.ru

Аннотация

Адамгершілік және рухани даму мәселелері қазақ философиясында маңызды орын алады. Мақалада Шәкәрім Құдайбердіұлының дүниетанымдық философиясы негізінде рухани даму идеясы қарастырылады.

Аннотация

Вопросы нравственности и духовности занимают важное место в казахской философии. В данной статье рассматривается идея духовности человека на основе философского мировоззрения великого мыслителя Шакарима Кудайбердиева.

Annotation

The questions of morality and spirituality take vital role in Kazakh philosophy. This article deals with the idea of spirituality based on the philosophy of the great thinker Shakarim Kudayberdiev.

INTRODUCTION

The multi-faceted and creative heritage of Shakarim is quite diverse in the form of its expression and in complexity of content. A special difficulty is the disclosure of the essence of his theoretical and philosophical views. The fact is that in this sphere he did not recognize the truth of any directions known to him. He was extremely tolerant to all ideas, ranging from fantastic ideas of religion and ending by strictly scientific provisions of philosophical materialism.

The central object of Shakarim's philosophy is a man. He considered that the essence of a man, his nature and purpose is in knowledge, firstly in the knowledge of the truth. But truth is not given to a man in a sense. Man can see it only through the eyes of reason, because the main fundamental truth is the truth about the causes and essence of the universe.

In his philosophy, he formulates two main directions of development of human thought: the first-recognizing the idea of the Creator-master, the second-accepting that everything in the world arose spontaneously and there is no immortal soul. Throughout many pages of his work "Three truths" Shakarim tries to answer the question of these two lines, because, in his opinion, the fate of all mankind depends on it, since it is based on the problem of recognizing the priority of the moral principle in human nature [1]. In his work, exploring the arguments "for" and "against" the idea of the Creator and the immortality of the soul, he shows knowledge on philosophy of different schools and directions, as he is deeply convinced that the researcher must be knowledgeable in different religions and sciences, to know what this or that scientist said about it.

According to his cognition, the properties of the soul has nothing in common with the properties of the body. The properties remain permanent under any changes of the body. The soul itself, unlike the body, always retains its integrity and "at each subsequent process of the cycle goes to a new qualitative ascent"[2]. But seeing that people admitted only religious dogmas or ideas of science, most of which are contradictory and mutually exclusive, Shakarim takes the liberty to oppose them with his concept of truth. And this concept of the Kazakh philosopher is associated with a clear and unambiguous emphasis on the category of "conscience" not as a moral concept, but as a general philosophical category, which gives a brilliant opportunity to solve many complex questions of life, science and philosophy and is able to lead humanity on the path of righteous, fair and noble being.

After excruciating and painstaking search Shakarim Kudayberdiev came to understand that "the basis for a good life should be honest work, conscientious mind, sincere heart." [3] The meaning and moral perfection of a man are as follows: "Human modesty, justice, kindness in their unity, I call by one Muslim word- uzhdan. But what is it? Who creates it? Some people say, that this is humanity, honor. In my opinion, it's like talking about conscience" [3]. The human dignity is born from the common depth outwardly manifesting as a part which determines the moral boundaries of behavior. In General, Kazakh philosophy is characterized by the understanding of wisdom as a fusion of knowledge and moral perfection. The term of conscience for Shakarim is higher than art and science.

Conscience allows a person to preserve humanity and personal moral dignity. As a result, the philosopher comes to the conclusion that this is the highest desire and need of the soul. The reason leading to the elevation of the soul, according to Sh. Kudayberdiev, is the moral purity of man's thoughts and deeds. It can be also determined as the measurement of human morality for the reason that its presence makes a person capable of establishing the difference between good and evil. Additionally, in order to preserve the wisdom it is necessary to honor the spirit of ancestors, which means to honor the traditions, customs and culture of nation. The solution of idea of the Creator and the immortality of the soul directs a person to kindness and good actions, not for the Creator, but for the created world and of man himself.

Shakarim's philosophy is a moral and ethical justification of the need to humanize a person. It can be qualified as a logical system of views and ideas, fully aimed at achieving the goal of improving public relations, not only in the limited framework of a particular people or nation, but on a global

scale. Many of the measures proposed by him to overcome the obstacles that stand in the way of humanization of man and society are not only abstract and theoretical, but also have a definite practical significance. There is no doubt that their implementation could contribute to a marked improvement for social life. In compliance with the analysis used by Shakarim it is vital to keep in mind those moral aspects of the human being that need to be developed in order to completely improve society. The fundamental quality of man is a clear conscience, without which all his other qualities, either does not take place, or lose all meaning. Therefore, he had an opinion that it should be embedded into the human soul from the childhood. He even proposed a theory and program of teaching conscience as a compulsory discipline at all levels of education because “it is almost impossible to create a normally functioning society with people suffering from moral vices” .[3]

CONCLUSION

Kazakh philosophy is characterized by the understanding of wisdom as a fusion of knowledge and moral, spiritual perfection. The core of Shakarim's ideas is spiritual and moral upbringing of the younger generation. The poet-enlightener did not demand revolutionary changes in society, he hoped to transform human life through the ennobling of the soul and spiritual needs. He was convinced of the need for moral purification of people to build a new society.

Reference list:

1. Kudayberdiev, Sh. (1991). The Three Truths. Almaty: Publishing House, 366 p.
2. A.Kassabek, Zh.Altayev, A.Massalimova “Kazakh philosophy” 2015
3. K.N.Alikenova “The history and philosophy of science ” 2012
4. Sydykov, Ye. (2012). Shakarim. Moscow: The Young Guard, 462 p.

ПРОВЕРКА УМЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ

ГАБДУЛОВА Айгул Ермаковна

Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления

Атырау, Казахстан

Kabae@list.ru

Аннотация

Цели и задачи, которые ставит перед собой учитель при проверке умения учащихся решать задачи при использовании компьютера, различны на различных этапах обучения информатике. Эти цели и задачи определяют подбор задач, методику проведения урока.

Ключевые слова: Определение уровня успешности, задачи, достижение учащихся, уровень знаний, степень трудности задания.

Одним из показателей достижения определенного уровня успешности обучения является умение учащихся применять знания в практике, в частности при решении задач по информатике. Решению задач в школьном курсе информатики отводится значительное место, так как задачи служат средством изучения нового, выступают эффективным методом проверки теоретических знаний учащихся, повторения и закрепления пройденного. Проверка решения задачи складывается из проверки анализа условия задачи, проверки математической записи решения, проверки результата и его анализа.

Цели и задачи, которые ставит перед собой учитель при проверке умения учащихся решать задачи при использовании компьютера, различны на различных этапах обучения информатике. Эти цели и задачи определяют подбор задач, методику проведения урока.

Рассмотрим основные этапы формирования умения учащихся решать задачи, особенности поведения учителя на каждом из них.

1. Учитель предлагает условие задачи, анализирует его и объясняет решение, как новый материал (этот прием часто используется в старших классах при решении типовых задач). Учащиеся следят ходом мысли учителя, отвечают на его вопросы, одновременно с ним

записывают ход решения. Например: Пусть x - некоторое число, а $e = 0,001$. Вычислить сумму элементов бесконечно убывающей знакопеременной последовательности $\{a_n\}$, где $a_n = (-1)^n (2x)^n / n!$, удовлетворяющих условию $|a_n| > e, n = 1, 2, \dots$. Определить количество слагаемых. Вывести на экран результаты вычислений.

```

program Summa1;
uses Crt;
const e = 0.001;
var summa, x, a : real;
    fact, n, z : integer;
begin
  clrscr;
  writeln('Введите число x: ');
  readln(x);
  summa:= 0;
  n:=1;
  fact:=1;
  a:= -2 * x;
  z:= -1;
  while abs(a) > e do
  begin
    summa:= summa + a;

    n:= n + 1;           {Вычисляем  $a_{n+1}$ }
    z:= -z;             {Вычисляем  $(-1)^{n+1}$ }
    fact:= fact * n;    {Вычисляем факториал}
    a:= z * exp(n * ln(2 * x)) / fact
  end;
  writeln('Сумма=', summa:5:2);
  writeln('Количество слагаемых =', n-1);
  readln
end.

```

Учитель проверяет знание учащимися теоретического материала, используемого при решении [1]. Оценок на таком уроке обычно не ставит, так как обучение решению задач определенного типа только начинается.

2. Учитель дает классу условие задачи. Под его руководством учащиеся анализируют условие, намечают пути решения. После этого все приступают к решению на компьютере, а кого-то учитель приглашает решать на интерактивном доске.

Все работают самостоятельно, так как ход решения разобран, но в любой момент могут себя проверить. Степень самостоятельности низкая.

На этом этапе обучения решению задач, как и на предыдущем, учитель обычно оценивает теоретические знания учащихся, но не их умение решать задачи на компьютере.

3. Постепенно увеличивается самостоятельность учащихся. Учитель предлагает классу задачу. Все приступают к решению. Через некоторое время один ученик начинает ее решать в интерактивном доске с объяснением. Этот прием приводит к тому, что все стремятся найти ход решения задачи и сразу активно включаются в работу. Решение задачи в интерактивном доске дает возможность всем следить за ходом рассуждений, проверять себя, корректировать знания.

На этом этапе учитель ограничивается наблюдением за работой учащихся. Ставит оценки лишь некоторым из них, не злоупотребляет плохими оценками, так как ученики еще не успели научиться решению задач определенного типа.

4. Возрастает степень самостоятельности учащихся. Учитель дает все задание всему классу. Каждый решает в своем темпе. Но чтобы учащиеся могли себя проверить, на доске разбирается решение задач с запаздыванием, когда большинство с ней уже справились. Следят за решением задачи те учащиеся, для которых она оказалась трудной, или те, кто сомневается в решении.

Наблюдая за классом, учитель видит, кто из учащихся нуждается в помощи, кому нужно дать индивидуальное задание.

На этом этапе учитель дает на дом дифференцированные домашние задания.

Учитель оценивает умение некоторых учащихся решать задачи на основании наблюдений за их работой, беседы, просмотра ранее сохраненных записей решенных задач на компьютере.

5. Следующий этап в отработке умения учащихся решать задачи на компьютере самостоятельно, во время которой учащиеся могут пользоваться учебником, тетрадь, справочной литературой, обращаться за помощью к учителю.

Учитель наблюдает за деятельностью учащихся, за степенью самостоятельности, уверенностью и последовательностью действий, беседует с некоторыми учащимися, выясняя осознанность их действий. Оценивает работу большинства учащихся, не предупреждая их об этом заранее.

6. Следующий этап - проверочная работа. Учащиеся работают самостоятельно, но могут обращаться к учителю с вопросами, пользоваться справочными материалами, самоучителями или видеоуроками. Учитель наблюдает, как учащиеся решают задачи на компьютере, какие из них и в чем вызывают затруднения, как учащиеся справляются с ними. Оценивается деятельность всех учащихся класса на основании проверки решения задач с учетом наблюдений учителя на уроке. Обязательно проводятся анализ решения наиболее трудных задач и объяснение учащимся причин появления ошибок. По результатам проверочной работы учащиеся получают индивидуальные задания.

7. Последний этап - контрольная работа. Учитель дает задание учащимся и наблюдает за его выполнением. Учащиеся работают самостоятельно на компьютере.

Как убедительно доказывает многолетняя практика работы, тщательная отработка умения решать задачи у всех учащихся возможна без добавочных затрат времени.

Оказываются полезными два приема: 1) начинать решение задач по теме как можно раньше; 2) проводить итоговую контрольную работу не сразу же после окончания изучения темы, а как можно позже. Использование этих двух приемов позволяет значительно увеличить количество задач по теме, разобранных на уроках и решенных учащимися дома. Поясним сказанное примером. В 9 классе предусмотрена контрольная работа по теме «Массивы». Учащиеся должны усвоить серьезный теоретический материал и научиться решать задачи нескольких типов:

Составить программу для построения таблицы умножения двух чисел (таблицы Пифагора) и занесения её в двумерный массив p . Вывести массив на экран в виде таблицы.

```
program Pifagor;  
uses Crt;  
const n = 9;  
var p : array [1..n, 1..n] of integer;  
    i, j : integer;  
begin  
  clrscr;  
  for i := 1 to n do  
    begin  
      for j := 1 to n do  
        begin  
          p[i, j] := i * j;  
          write(p[i, j] : 6)  
        end;  
    end;
```

writeln
end;
readln
end.

{Обратите внимание на команды вывода}
{массива в виде таблицы}

К концу изучения темы учащиеся обычно не успевают приобрести твердых навыков решения задач указанных типов. Поэтому с контрольной работой многие из них справляются ниже своих возможностей или не справляются совсем. При подборе задач по содержанию учитель исходит из требований программы по информатике для средней школы, учитывает рекомендации, данные в методических пособиях, задачниках. А какое минимальное количество задач по каждой теме должен решить ученик? При решении этого вопроса можно использовать логико-методический анализ темы.

Из приведенного выше ясно, что для приобретения умения решать задачи нужны задачи более сложные, объединяющие несколько признаков, приближающие условие их к реальной ситуации. Для формирования гибкости мышления полезны задачи, имеющие несколько способов решения. Такими могут быть задачи качественные и графические. Важно, чтобы их количество было не меньше числа признаков, которые характеризуют данное понятие.

При проверке умения решать задачи следует обратить внимание учащихся на степень ее трудности, учить их определять свой уровень подготовленности. Для этого полезно определять степень трудности задачи в баллах (на самостоятельных, проверочных работах) и предлагать учащимся выбрать и решить такое количество задач, чтобы в сумме получилось пять баллов. Выбор учащихся покажет учителю, насколько каждый уверен в своих силах, уровень притязаний, проиллюстрирует интересы. Мы рассмотрели лишь отдельные общие вопросы проблемы проверки умения учащихся применять знания в практических занятиях.

Литература:

1. Глинский Я.Н., Анохин В.Е., Рязская В.А. Turbo Pascal 7.0 и Delphi. Учебное пособие. – Москва, 2001. – 197 с.

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ СЛІП ӘДІСІ ЭЛЕМЕНТТЕРІНІҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ

ЕСЕРКЕНОВА Жумагуль Курманалина

ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебінің физика пәнінің мұғалімі

Атырау, Қазақстан

Zhuka-85@mail.ru

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер - бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан да сол деңгейді болады. Сондықтан да ұстаздарға жүктелетін міндет ауыр деп мұғалімдерге үлкен сенім артқан болатын. Елбасымыздың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Халқына Жолдауында «Тілдердің үштұғырлығы мәдени жобасын кезеңдеп жүзеге асыруды қолға алуды ұсынамын. Қазақстан бүкіл әлемге халқы үш тілді пайдаланатын мәдениетті ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар – қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тіл – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі» деген әлемдік кеңістікке енуде ағылшын тілінің маңызы зор екендігіне баса назар аударған еді. Қазір бүкіл әлемде білім беру жүйелерінің келешек ұрпаққа қандай білім беретіні туралы мәселе қайта қаралуда. Осы сұрақ барысында «Балалар табысты болу үшін нені үйренуі керек?» және «Оқытудың тиімді әдістері қандай?» деген маңызы сауалдар туындайды. Осы жоғарыда аталған жайттарды ескере отырып, қазіргідей жаһандану дәуірінде сабақ үдерісінде жаңа инновациялық технологияларды қолдана отырып, сабақ өткізу – оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға септігін тигізетіндігі дәлелденген.

Бүгінгі таңда көптеген әдістердің ішінде CLIL әдісінің элементтері оқушының пәндік білім алуы мен бірге тілдік дағдыларын дамытуға бағытталатындығы анықталып отыр. CLIL (Content and Language Integrated Learning) екінші тілді басқа пәнді оқыту құралы ретінде енгізу арқылы, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыруға, сонымен қатар ана тілінде өздерінің мүмкіндіктерін жетілдіруге негізделген. Қазіргі таңда көптеген елдерде CLIL технологиясы практикада табысты қолданылып келеді. Бұл технология Монреалда өткен ғасырдың 60 жылдарында бастау алды. Ал Венгрияда оқу мазмұны шет тілде оқытылатын билингвистикалық мектептер көп уақыттан бар. CLIL технологиясының Болгарияда қолданыла бастағанына 50 жыл болды және басқа елдердің осы салада жұмыстанатын мамандарының үлкен қызығушылығын тудырып отыр.

CLIL артықшылықтары:

- ✓ Оқушыларға шет тілін қолдана отырып, бір-бірімен қарым-қатынас жасаудың тиімді құралы
- ✓ Оқушылардың мәдениаралық білімдерін кеңейтеді
- ✓ Белгіленген пәнге қатысты академиялық тілдің қолданылу кеңістігін кеңейтеді
- ✓ Оқушылардың шығармашылық потенциалын ашады және ойлау қабілетін дамытады
- ✓ Оқушылардың өз-өзіне деген сенімділігін арттырады және мотивациясын көтеруіне ықпал етеді
- ✓ Барлық тілдік дағдыларын жаттықтырады
- ✓ Тілдік құзіреттілігі мен ауызша сөйлеу дағдысын жақсартады
- ✓ Әр түрлі тілдерге деген қызығушылығын арттырады және оны өмірдің әр түрлі салаларында қолдануына мүмкіндіктер береді.

Физика пәнін ағылшын тілінде оқыту барысында жоғары сынып оқушылары ағылшын тіліндегі оқулықтарын қолдану барысында тақырыпты тереңірек зерттеп, әлем туралы тұтас ұғымының қалыптасуына ықпалын тигізеді.

«Жағдаяттық анализ» әдісінде оқушыларға оқу мақсатына жетуге бағытталған тақырыпқа қатысты мәтін ұсынылады. Бұл тапсырма түрін өткізу барысында оқушыларды 3 топқа бөледі. Әр топқа бір мәтіннің үш тілдегі аудармасы ұсынылады. Бұл әдістің пәндік мақсаты – берілген мәтін бойынша кілттік сөздерді анықтау және осы мәтіндегі берілген оқу мақсатына байланысты тақырыпты түрлі сипатталары бойынша ажыратып, кестені толтыру. Әдістің тиімділігі – оқушылар мәтінмен жұмыс барысында кілттік сөздерді ажырату арқылы академиялық тілін жетілдіріп, өздеріне қажетті нақты ақпаратты шапшаң іздестіріп үйренеді. Сонымен бірге ақпаратты оқу кезінде оқушы оқу мақсатына жетуге бағытталған теориялық біліммен қаруланады. Нәтижесінде үш топтың пәндік мазмұны бойынша таңдаған кілттік сөздері салыстырылып, үш тілдегі айтылуы анықталады, оқушылардың академиялық тілде сөйлеу дағдысы дамиды.

Әр оқушының өзіне тән ерекшеліктері бар. Әр оқушының қызығушылықтары, оқу стилдері және ойлау деңгейі әр түрлі. Сондықтан ой қозғау кезеңінде қолданылатын әдістер мұғалімге және оқушылардың өздеріне әр оқушының жеке қасиеттері мен білім деңгейлерін анықтауға мүмкіндік береді.

Сабақты жоспарлау мен өткізуде CLIL әдісін қолдануда академиялық тілді дамытуға ерекше мән беріледі. Академиялық тіл – пән мазмұнын меңгеру, ойлау және әр пәннің ерекшелігіне сәйкес пәннің мазмұндық сипатын көрсету кезінде қолданылатын тіл. Академиялық тіл академиялық сөздер қорынан тұрады және академиялық дискурста қолданылады. Академиялық тілдің функциясы ретінде берілген диаграммалар суреттер, формулалар, кестелердегі мәліметтерді сөйлемдер түрінде сипатталуы деп қарастыруға болады. Өзге тілде академиялық тілде сөйлеу дағдысын дамыту үшін терминологиялық сөздік немесе глоссарий жасап отыру оқушы үшін маңызды. Академиялық тілді қолдану арқылы оқушы пәннің мазмұнына қатысты ойын тереңірек жеткізеді. Осыған орай академиялық тілді дамытуға байланысты зерттеу сабақтарында қолданылған әдістердің тиімділігі анықталды. **«Шифрланған сөйлем»** әдісін жүзеге асыру үшін тақырыпқа қатысты анықтамалар мен тұжырымдамалар ағылшын тілінде жазылып, қиынды түрінде шашылып тасталады.

Оқушылар осы қиындылары жинау арқылы толық дұрыс сөйлемді анықтайды. Бұл әдісті сабақ үстінде қолдану оқушылардың пәннің мазмұнына қатысты білімдері мен қатар сөйлемдерді дұрыс құрастыру арқылы грамматикалық дағдылары тексеріледі. Мысалы: «**Nuclear power is the most environmentally friendly means of generating energy**» сөйлемін жинақтау. Бұл әдістің тиімділігі оқушылар кез келген түрдегі сөйлемді құрастыру үшін әр сөзге жеке – жеке мән береді, сөйлемді құрастыру кезінде әр сөздің мағынасын түсінуге ұмтылады және әр сөздің есте сақталуына көмектеседі.

Nuclear	environmentally	is
the	power	most
energy.		of
means	friendly	generating

Оқушылардың тілдік қорын дамытуға бағытталған тапсырма үлгілерін ұсынамын

1-тапсырма: Magnetism Word Scramble

MAETNG
20   24 8

LEIK
7   18

RAB
10

PELO
5

LOBATC
14

HORNT
30 18 26 38

TESLE
27 11 23

REPLE
12 1

SOPCASM
6   29

DEFLE
2   22 31

LISEN
32 9

CORDINTEI
34 13

CEFRO
15

RINO
17

TATCATR
19

CENKIL
3

SUHTO
25 35 28

SOTEPIOP
33 21   4

,
1 2 3 4   5 6 7 8 9   10 11 12 13 14   15 16 17   18 X 19 20 21 22 23

24 25 26 27 28   29 30 31   32 33 34 35 36

Unscramble each of the clue words.
 Copy the letters in the numbered cells to other cells with the same number

2-тапсырма:

The Large Hadron Collider

1. Pre-reading Do an Internet search for What is the Large Hadron Collider? Then tick the correct answer.

a. a giant telescope

- b. a nuclear power station
- c. a particle physics laboratory

2. Vocabulary

Match the words with the definitions. Then go to the Macmillan Online Dictionary www.macmillandictionary.com and check your answers by typing the words into the search box.

- a. Big Bang b. Beam c. collide d. intersect e. magnet f. mass
- g. matter h. quark i. subatomic particle

1. line of light or other form of energy beams
2. tiny part of matter that forms part of an atom or is smaller than an atom _____
3. very small unit of matter that the particles of an atom consist of _____
4. the amount of matter that something contains _____
5. an explosion that some scientists believe happened 15 billion years ago and started the universe _____
6. crash into each other _____
7. piece of metal that can make iron or steel objects come to it so that they seem to stick to it _____
8. to join or cross each other _____
9. the physical substance that everything in the world is made of _____

3. Vocabulary

Complete the text with words and expressions from Exercise 2. Check your answers on the internet. You can use these websites to help you: www.lhc.ac.uk/About+the+LHC/11795.aspx www.bbc.co.uk/news/scienceenvironment-11711228 www.swissinfo.ch/eng/science_technology/Understanding_the_Big_Bang_Machine_.html?cid=30414356 news.nationalgeographic.com/news/2010/03/100330-large-hadron-collider-lhc-record-higgs-boson/

4. Reading

Read about the Large Hadron Collider online and find the information which corresponds to the following numbers.

You can use these websites to help you: www.telegraph.co.uk/science/large-hadron-collider/3351344/Large-Hadron-Collider-facts.html public.web.cern.ch/public/en/lhc/Facts-en.html www.symmetrymagazine.org/cms/?pid=1000364 www.time.com/time/photogallery/0,29307,1810749_1718527,00.html

- 1 38,000 tonnes the weight of the LHC _____
- 2 27 km _____
- 3 100 metres _____
- 4 26,659 metres _____
- 5 9300 6 10,080 tonnes _____
- 7 11,245 _____
- 8 600 million _____
- 9 10–13 atm _____
- 10 100,000 _____
- 11 -271.3°C _____
- 12 15 million gigabytes _____

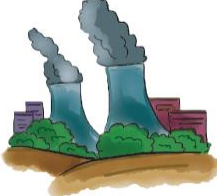

Сілтеме: [<http://www.macmillaninspiration.com/new/resources/web-projects>]

3-тапсырма:

Сәйкестендіру

тапсырмасы

[<https://www.education.com/resources/worksheet+activity+song/physical-science/?page=2>]

<p>CHEMICAL ENERGY is the energy stored within bonds between molecules. There are many sources for this energy, such as natural gas, gasoline and coal.</p>	
<p>THERMAL ENERGY (or heat energy) is the energy of moving molecules. The energy that comes from a fire is thermal energy.</p>	
<p>MECHANICAL ENERGY is the energy stored in objects by tension. When the tension is released, motion occurs. A spring that is pressed down has mechanical energy.</p>	
<p>RADIANT ENERGY (or light energy) is related to the movement of light. The Sun provides radiant energy to warm our planet.</p>	
<p>ELECTRICAL ENERGY is energy that comes from tiny charged particles called electrons. In nature, lightning is one form of electrical energy.</p>	
<p>NUCLEAR ENERGY is the energy created when the nuclei of atoms are split or fused. This type of energy is produced in nuclear power plants.</p>	

Scaffolding (қазақ тіліне аударғанда «көпіршелер», «қолдау» деген мағынаны береді) CLIL әдісінің негізгі құраушыларының бірі болып табылады. Скаффолдинг Л.С. Выготскийдің «жақын арадағы даму аймағы» концепциясына негізделген және қолдау жасап отыру арқылы оқушының жеке өзі орындай алатындай жағдайға жеткізуге баса назар аударылады. Скаффолдинг сабақтың кез келген мезетінде жүзеге асырылуы мүмкін. Скаффолдинг тек мазмұндық сипатта емес, оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға да бағытталатынына мән берілу керек. Физика пәні бойынша ұйымдастырылған скаффолдинг үлгісін ұсынамын.

Сабақ тақырыбы: Магнит өрісі. Магнит индукция векторы.

Оқу мақсаты: магнит ағынының тығыздығы анықтау.

Тілдік мақсаттар: терминдерді үш тілде қолдану арқылы академиялық тілін және оқушылардың тыңдалым дағдысын дамыту.

Сабақтың «ой қозғау» кезеңінде оқушыларға сурет беріледі. Суреттің мазмұны нақты оқу мақсатын аша алмауы мүмкін.

Осы суретке қатысты оқушылардың оқу мақсатын айқындауларына кілттік сөздерді анықтаулары сұралады. Оқушылар өз ойларын стикерлерге жазып, анықтаған кілттік сөздерін ортаға салып талқылайды. Бір ғана сурет арқылы оқушылар оқу мақсатын нақты айқындай алмауы да мүмкін, сондықтан тереңірек түсінік қалыптасуы үшін оқушыларға екінші тілде оқу мақсатына қатысты тұжырымдалар беріледі.

Приоритет на его изобретение оспаривают Испания, Италия, Португалия, Франция, а также арабские страны

Есть сведения, что этот предмет в виде статуэтки императора с вытянутой рукой помог китайским войскам совершить маневр в тумане и выиграть битву еще в 27 веке до н.э.

Первое письменное упоминание об его использовании в мореплавании относится к 11 веку.

Анықталған оқу мақсаты бойынша алдын – ала оқушыларға кесте берілді. Кестенің бірінші бөлігіне оқушылардың не білетіндігі жазылды, екінші бөлігінде ағылшын тілінде берілген бейне-филімнен тыңдалым арқылы қандай ақпаратпен танысқандары туралы жазылса, кестенің үшінші бөлігіне оқу мақсатына қатысты оқушылардың практикалық жұмыстары нәтижесінде меңгерілген білімдері толтырылды. Осы сабақтың нәтижесінде қатысушы мұғалімдер оқушылардың сабақтағы белсенді іс-әрекетін атап өтті. Физика пәнінің ерекшелігіне байланысты скаффолдингті жүзеге асырудың бірден-бір құралы ретінде практикалық жұмыстарды атап өтуге болады. Практикалық жұмыстар оқушылардың физикалық заңдылықтардың мағынасын терең түсінуге және жасалған жұмысқа қатысты қорытындылар жасау арқылы «жазылым» дағдысының дамуына, сыни ойлауының дамуына әсерін тигізеді.

Зерттеу аясында жасалған нәтижелер мен қорытындылар.

CLIL элементтерін қолданып өткізілген сабақтар деп шет тілін қолдану арқылы ұйымдастырылған пәндік мазмұндағы сабақтарды айтамыз. CLIL элементтерін қолдану нәтижесінде оқушылар тілдік дағдыларын дамыта отырып, пәннің мазмұнын игереді. Оқушылардың тыңдалым, оқылым, жазылым және айтылым дағдылары пәннің мазмұнын ашып, оқу мақсатына жетуі үшін орындалатын іс – әрекеттер барысында дамытылады. Әрбір оқушының сабаққа қызығушылығын ояту арқылы мұғалім оқушылардың өздерінің өздеріне жоғары мақсат белгілеп, жетуіне бағыттайды. Қорытындылай келе, пән мен тілді кіріктіріп

оқыту әдісі мұғалімнен үнемі ізденісті талап етеді. Сынып деңгейіне сәйкес тапсырмаларды құру, тапсырмаларды күрделендіру мұғалімнің де кәсіби өсуіне ықпал етеді. Өйткені бүгінгі күні заман талабына сай ағылшын тілінде сабақ беретін жаратылыстану бағытындағы мұғалімдерге сұраныс артуда. Шет тілін академиялық деңгейде меңгеру оқушының академиялық сауаттылығын шыңдайды, озық тәжірибелерді шет тілінде оқып, өз қажеттілігіне сәйкес шет тілінде талдай алуға мүмкіндік береді. Мектепте алған білімін өмірде қолданып жатса, әлемнің кез келген жерімен еркін байланысқа түсіп, елімізді көркейтуге өз үлесін қосуына ықпалын тигізеді деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ Білім беру бағдарламасы – NIS-Program: Физика пәні бойынша оқу бағдарламасы. Негізгі мектеп 10 сынып, шілде 2017
2. Головинцева В.В., Ерманова Б.Б., Паневина А.С., Вишенкова Е.А., Жакупова А., Касинилло Р. Внедрение предметно-языковой интеграции на уроках физики // Молодой ученый.-2017
3. Лиз Дейл, Вибо ван дер Эс, Рози Таннер. Навыки ПЯИО. Лейден, 2010
4. Мартынова М.В. Интегрированное обучение. Педагогические технологии. Типы и формы интегрированных уроков
5. Пит Дадли. Lesson Study: нұсқаулық
6. П. Мехистоның өткізген семинарында берілген материалдар, 2016 жыл, тамыз.
7. http://www.macmillaninspiration.com/new/files/2010/12/CLIL_NI_4_Unit_3_Science.pdf
8. <https://www.education.com/resources/worksheet+activity+song/physical-science/?page=2>

ОҚЫЛЫМ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ МӘТІНДЕРГЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ АНАЛИЗ ЖАСАУ ДАҒДЫСЫН ДАМЫТУ ЖАЙСАНБАЕВА Акбота Нурғалиевна

Назарбаев Зияткерлік мектебі

Семей, Қазақстан

zhaisanbaeva_a@sm.nis.edu.kz

XXI ғасыр – білім, ғылым, технология ғасыры. Жаһандану қарқын алып, адам ресурстары басты капиталға айналған уақытта құндылықтар өзгеріп жатыр. Сондай өзгерістердің бірі – кітап оқуға деген қызығушылықтың төмендеуі, жастардың кітапты ұялы телефон, гаджеттермен алмастыруы. Осыған орай сұраныстың өзгеруіне қарамастан, ел ертеңі болар жас ұрпақтың кітап оқуға деген көзқарасын өзгерту қажет. Ол үшін оқырманның оқылым дағдыларын жақсарту механизмдерін жетілдіріп, Оқылым стратегияларын меңгертіп, оқу барысында тиімді қолдануға жол ашу керек.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: *«Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді инновацияландыру, халықаралық галамдық коммуникациялық желілерге шығу»* [1],-деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді. Сол себепті бүгінгі күннің талабына сай білім мазмұнын, оның құрылымдық жүйесін жақсарту – білім реформасының жүзеге асуының басты шарты.

Жаңартылған білім беру мазмұнына сай қазақ тілі пәні қоғамға араласуға қажетті тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын дамытады. Бұл дағдылар оқушының өмірде еркін қарым-қатынас жасауына; өзгелермен пікір алмасып, көзқарасын еркін білдіре алуына; өз ойын, көзқарасын жүйелі де нақты жеткізуіне; кез-келген ақпаратты тиімді

қолдануына; түрлі ақпаратты құр оқымай, сараптай отырып оқуына; оқығаны бойынша өзіндік қорытынды жасап, тың идеялар жасауға жол ашары сөзсіз. Осы төрт дағдының ішіндегі ең маңыздысы – Оқылым дағдысы, себебі оқудың тиімді жолын меңгеріп, оқығаны бойынша анализ жасай алған адам ойын еркін айта да алады, сауатты жаза да алады. Оқылым дегеніміз не? Оның қандай түрлері бар? Оқылымды қандай стратегиялар арқылы жүзеге асыруға болады? Оқу барысында қандай әдіс-тәсілдерді тиімді қолдануға болады?

Ф.Оразбаева еңбегінде: «*Оқылым – графикалық таңбалар арқылы қағаз бетіне түскен сөздер мен тіркестердің мағынасы мен мазмұнын ой мен сананың нәтижесінде қабылдай отырып, сауатты, дұрыс, мәнерлеп, ұғынықты оқу және одан қажетті деректі түсініп, сұрыптап алу*» [2],-деген анықтама берілген. Оқылым дағдысы арқылы оқушылар мәтінді және оның мазмұнын мен мақсатын, тілін түсінуге, негізгі ойды анықтауға және мәтіннің құрылымдық бөліктерін, мәтіннің стилі мен типін анықтауды, оқылған мәтін негізінде сұрақ құрастыруды, әртүрлі деректерден қосымша ақпаратты айқындауды және мәтіндерге салыстырмалы сараптама жасауды меңгереді.

Отандық ғалымдар тілді үйрену барысындағы оқылымның бірнеше түрін анықтайды: аналитикалық оқу, синтетикалық оқу, дайындықты оқу, дайындықсыз оқу, аударма арқылы оқу, аудармасыз оқу, негізгі оқу, қосымша оқу, т.б. Ал Ф.Оразбаева өз еңбектерінде оқылымның танымдық, зерделік, ізденімдік, көрсетімдік оқылым сияқты түрлерін жіктеп көрсетеді. Өз зерттеулерінде Ф.Оразбаева «*Оқылымның берілген материалды түсініп, ұғу ғана емес, ондағы әрбір тілдік-қатысымдық тұлғалардың мағынасын білу, қалпын тану және оны тілдік қарым-қатынаста кеңінен пайдалану керектігінің*» [2] маңызды екендігіне баса назар аударады. Оқылым дағдысы арқылы білім алушының танымы кеңейеді, ойлау жүйесі дамитын болады.

Оқушының оқу дағдысын қалыптастырда бірнеше мақсаттар ұсынылған. Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау мақсаты арқылы оқушы тек мәтін мазмұнын меңгеріп қана қоймай, сол мәтінді жазу арқылы автордың нені көздегенін, кімдерге арнағанын, автордың сол мәселеге байланысты қандай көзқараста екенін, оқырманға жеткізу үшін қолданған тілдік бірліктерін саралап, сараптама жасау дағдысын қалыптастырады.

Оқылым дағдысының әр мақсаты «шиыршық» принципі негізінде жеңілден күрделіге қарай ұсынылады. Мысалы:

Оқу мақсаты	6-сынып	7-сынып	8-сынып	9-сынып	10-сынып
О4.Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау	6.04. Ауызекі стильдегі мәтіндердің мазмұнын, тақырыбын және тілдік құралдарын салыстыру.	7.04. Ауызекі және ресми стильдегі мәтіндердің тақырыбын, мазмұнын, тілдік ерекшелігін салыстыру.	8.04. Идеясы ұқсас публицистикалық және көркем әдебиет стиліндегі мәтіндердің тақырыбы, құрылымы, мақсатты аудиториясы, тілдік ерекшелігін салыстыра талдау.	9.04. Тақырыбы ұқсас ғылыми және публицистикалық стильдегі мәтіндердің тақырыбын, түрлерін (әңгімелеу, сипаттау, талқылау), құрылымын салыстыра талдау.	10.04. Әртүрлі стильдегі мәтіндердің тақырыбын, қызметін, құрылымын, тілдік ерекшелігін салыстыра талдау [3].

Қазақ тілі пәнінде мәтінтану (оқылым/тыңдалым) мен мәтінтудыру (айтылым/жазылым) – қатар жүретін үдеріс. Барлық дағдыларда мәтін ұғымы қолданылады. «*Мәтін – аяқталған толық мазмұнды білдіретін қарым-қатынастың, әсер етудің ерекше бірлігі. Ол - хабарды сақтаушы және жеткізуші болып саналады*» [4]. Оқылым дағдысын арттыруда мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау мақсаты көп ізденісті қажет етеді. Ұсынылған мәтіндерді оқи отырып, оқушылар екі мәтінге салыстырмалы талдау жасайды: мәтіндердің формасы мен түріне, стилі мен жанрына, мақсаты мен мазмұнына, аудиториясына, тіліне сараптама жасайды.

Мәтінді талдау

Оқылымды, мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау мақсатын жақсарту ол жадағай оқудан тұрмайды. Оны жақсартудың жүйеленген әдіс-тәсілдері бар. «Оқылым – оқушының оқу сауаттылығын қалыптастырудың құрамдас бөлігі» [5] болғандықтан, мәтінге талдау жасамас бұрын оқудың тиімді жолдарын анықтау маңызды. Солардың ішінде Оқылым стратегияларын қолдана оқу – оқу сапасын арттыратын тәсіл. Мәтіндерге салыстырмалы талдау жасауда Оқылым стратегиясының тиімдісін анықтап, қолдану арқылы мәтін талдауға кететін уақытты үнемдеге, нәтижеге жетуге, білім сапасының артуына ықпал етеді. Оқылымның қандай стратегиялары бар? Бұл сұрақтың жауабын төмендегі сызбадан аласыз.

Нью-Йорк мемлекеттік университетінің профессоры Винсент Р.Руггиеро өзінің «Сыни оқу стратегиялары» атты зерттеуінде: «Кез-келген мәтінді оқып, ондағы ақпаратқа сенбес бұрын әр адам төрт сатылы сыни оқу стратегиясын қолдана білу тиіс: шолу, талдау, оқу және бағалау» [6], -дейді. Осындай сыни оқу стратегияларын қолдану арқылы оқырманның сараптама жасау, сыни ойлау, талдау, салыстыру дағдыларын дамытуға мүмкіндік туады. Ресейлік Г.В. Пранцова мен Е.С. Романичеваның «Современные стратегии чтения: теория и практика» [7] атты еңбегінде оқуды ұтымды жүргізу жүйесінің теориясы мен тәжірибесі көрсетілген. Аталмыш ғалымдардың еңбегінде білім бағдарламасына сай мәтіндер, ғылыми және көркем мәтіндерді оқу сауаттылығын арттыруға бағытталған тәсілдер PISA ұсынған форматта берілген. Винсент Р.Руггиеро зерттеп оқу стратегиясына басты назар аударса, ресейлік ғалымдар рөлге бөліп оқу, іріктеп оқу, түртіп оқу стратегиялары мәтінді тереңірек ұғынуға септігін тигізеді деп есептейді.

Қазақ тілінде мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау мақсатымен жұмыс барысында Оқылым стратегияларын қолдану дағдысын қалыптастырып, оны қолдана отырып талдау жасауға дағдыландырсақ, білім сапасының артуына жол ашылары анық.

Оқылымның стратегиялары:

- ❖ **Шолып оқу:** мәтін тақырыпшасын, бөлімдер аттарын, абзац сандарын шолу.

❖ **Болжап оқу:** мәтіннің құрылымдық бөліктерін жекелеп оқып, ары қарай не болатынын, автор ойын болжау.

❖ **Көз жүгіртіп оқу:** мәтіннің мазмұны мен құрылымын жылдам, жалпылай көз жүгіртіп оқу.

❖ **Зерттеп оқу:** мәтіннің мазмұны мен құрылымдық бөліктерін шолып оқуға қарағанда күрделі оқу түрі. Зерттеп оқу оқушыдан назарын шоғырландырып оқуды талап етеді. Оқылым мәтінінің астарлы ойын, автор көзқарасын, мәтіндегі көтерілген мәселені, факті мен көзқарасты зерделеп ажырату зерттеп оқудың ерекшелігі болып табылады.

❖ **Детальді түрде оқу:** әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу. Мысалы, келісімшарттағы талаптарды немесе нұсқауларды түсіну үшін сөзбе-сөз оқимыз.

❖ **Түсініп оқу стратегиясы:** мәтіннің мазмұнын, автордың айтпақ болған ойын, мәтінді жазудағы мақсатын түсіну үшін әр ақпаратты ұғынып оқу.

❖ **Талдап оқу стратегиясы** арқылы стилі мен жанрын, кімдерге арнап жазылғанын талдап оқу.

❖ **Астын сызып оқу немесе белгілеп оқу стратегиясы** арқылы мәтіннің тілін, автордың оқырманмен байланысын анықтау.

❖ **Комментарий жасап оқу стратегиясы** арқылы автордың айтпақ болған ойын, мәтіннің кімдерге арналғандығын анықтау, мәтінді жазудағы мақсатын түсіну.

❖ **Рөлге бөліп оқу стратегиясы** арқылы мәтін ойын рөлге кіріп оқу арқылы саралау.

«Мен еш уақытта өз оқушыларыма ешнәрсе үйретпеймін, тек қана олардың оқуы үшін жағдай жасаймын», - деп Альберт Эйнштейн айтқандай, еліміздің ертеңін, тәуелсіз ел тірегін, саналы ізбасарларымызды білім нәрімен сусындатуда олардың оқуы үшін жағдай жасау қажет. Мәтіндерге салыстырмалы талдау жасамас бұрын ұсынылған мәтінді Оқылым стратегияларының тиімдісін қолданып оқуға бағыттау керек. Себебі мәтінге талдау жасамас бұрын оқырман оқудың тиімді тәсілін меңгеріп, содан кейін ғана сол тәсілдерді сараптама жасауда ұтымды пайдалануға дағдылану тиіс. Осыған орай оқылым дағдысын жақсартудың технологиясын пән мұғалімдері жетік білуі керек. Себебі оқылым барлық дағдылардың негізі болып табылады. Ал оқылым стратегияларын тиімді қолдануға бағыттай отырып, оқушылардың мәтіндерге салыстырмалы талдау жасау дағдысының сапасы арттыруға болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңы», 27 шілде 2007 жыл.
2. Ф.Оразбаева «Тілдік қатынас». Алматы «Сөздік-Словарь», 2005 ж.
3. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Білім беру бағдарламасы, Нұр-Сұлтан, 2019 ж.
4. М.Ахметова «Мәтін лингвистикасы». Орал-2008.
5. Шабжанова Салтанат «Оқылым дағдыларын қалыптастыру және дамытудың әдіснамасы мен тәжірибесі», Павлодар-2015.
6. Г.В. Пранцова, Е.С. Романичева «Современные стратегии чтения: теория и практика», Мәскеу-2016.
7. Винсент Р. Руггиеро «Стратегии критического чтения».

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ШКОЛЕ

ЖУКОВА Наталия Ивановна, СЕЛИНА Наталья Юрьевна

КГУ «СОШ № 88», г. Караганда, КГУ школа-лицей № 134, г. Алматы

snsi0028@mail.ru nata--69@mail.ru

Аннотация

В данной статье рассматривается роль метода проекта в учебном процессе. Практическая значимость статьи заключается в разработке рекомендаций по функциональным обязанностям всех участников проектной деятельности.

Введение.

В условиях высокой динамики общественных процессов и огромного информационного потока последних десятилетий актуальной становится задача развития активности и самостоятельности школьника, его способности к самостоятельному познанию нового и решению жизненных проблем.

Целью образования становится общекультурное, личностное и познавательное развитие учащихся, обеспечивающее такую ключевую компетенцию, как умение учиться. Приоритетным направлением становится переход к организации такой учебной деятельности, субъектом которой является обучающийся, а учитель выступает в роли организатора и помощника. Большие возможности в этом плане открывает проектная деятельность, направленная на духовное и профессиональное становление личности ребенка через организацию активных способов действий.

Обновляющейся школе требуется такие методы обучения, которые:

- ✓ формировали бы активную, самостоятельную и инициативную позицию учащихся в обучении;
- ✓ развивали бы в первую очередь общеучебные умения и навыки: исследовательские, рефлексивные, самооценочные;
- ✓ формировали бы не просто умения, а компетенции;
- ✓ были бы приоритетно нацелены на развитие познавательного интереса учащихся;
- ✓ реализовали бы принцип связи обучения с жизнью.

Метод учебных проектов выступает как возможное средство решения актуальных проблем:

- обучающиеся зачастую не умеют превращать информацию в знание, осуществлять целенаправленный поиск информации, обилие информации не приводит к системности знаний;
- отсутствие у школьников интереса, мотива к личностному росту, к самостоятельному приобретению новых знаний;
- ведущий тип деятельности, осваиваемый обучающимися, - репродуктивный, воспроизводящий, знания оторваны от жизни;
- субъект – объективный характер взаимоотношений между учителем и учащимися.

Образованный человек в современном обществе – это не только и не столько человек, вооруженный знаниями, но имеющих добывать, приобретать знания, делать это целенаправленно по мере возникновения у него такой потребности при решении стоящих перед ним проблем, умеющий применить знания в любой ситуации.

То есть речь идет о формировании современных ключевых компетенций: общенаучной; информационной; познавательной; коммуникативной; ценностно-смысловой; социальной; компетенции личностного самосовершенствования.

Синтез основных направлений, адаптация и внедрение метода проектов в школы.

Согласно методу проектов и точки зрения следующих авторов: Демидовой М.Ю. [«Естественно - научные проекты 10-11 класс». Библиотека журнала. Выпуск №3., 2004г., стр. 6 – 23.]:

«Участниками проектного процесса являются: обучающиеся, учителя, администрация, руководители опытно - экспериментальных лабораторий, классные воспитатели, библиотекарь, психологи».

Функция администрации школы, в частности, включают:

- ✓ разработку нормативных методических документов, определяющих требования, предъявляемые к проведению проектных работ;

- ✓ определение графика проведения среднесрочных и долгосрочных проектов, включая утверждение сроков, отводимых на проведение каждого из этапов проектной деятельности;

- ✓ осуществление ресурсного обеспечения проектной деятельности;
- ✓ осуществление общего контроля за проектной деятельностью.

Функция руководителей ШМО:

- ✓ определение предметных тематических блоков, в рамках которых могла бы осуществляться проектная деятельность;

- ✓ разработка примерного перечня тем проектных работ;
- ✓ координация межпредметных связей в рамках проектной деятельности.

Учителя - руководители проектов, являются ключевыми фигурами, непосредственно организующими и контролирующими осуществление учащимися проектной деятельности, выполняют следующие функции:

- ✓ проведение консультаций с участниками проекта;
- ✓ руководство проектной деятельностью в рамках согласованного объекта исследования;
- ✓ осуществление методической поддержки проектной деятельности;
- ✓ планирование совместно с учащимися работы в течение всего проектного периода;
- ✓ поэтапное отслеживание результатов проектной деятельности;
- ✓ координация внутригрупповой работы учащихся.

Вполне понятно, что при выполнении проектов качественно **меняется роль учителя**. Она различна на разных этапах проектирования.

Меняется и роль учащихся: они вступают активными участниками процесса, а не пассивными статистами. Индивидуальная деятельность и работа в мини-группах помогает им научиться работать в команде. Школьники свободны в выборе способов и видов деятельности для достижения поставленной цели, им никто не говорит, как и что необходимо. Самое интересное, что даже неудачно выполненный проект также имеет большое положительное педагогическое значение. Подобная рефлексия позволяет сформировать адекватную оценку окружающего мира и себя в этом микро - и макро социуме.

Немаловажные функции отводятся и классным руководителям:

- ✓ информирование учащихся о требованиях, предъявляемых к выполнению проектных работ, порядке и сроке работы над проектами;
- ✓ формирование проектных групп и контроль за осуществлением начального периода проектной подготовки;
- ✓ организационная поддержка ресурсного обеспечения проектов;
- ✓ контроль за внешкольной проектной деятельностью;
- ✓ подготовка к общешкольной «Проектной недели».

Ответственные задачи в течение всего проектного периода возлагается на библиотекаря школы:

- ✓ ресурсное обеспечение проектов;
- ✓ планирование работы библиотеки с учетом проектов по работе с различными источниками информации;
- ✓ предоставление участникам проектов возможностей видео и медиатеки.

Функции психологов:

- ✓ диагностика затруднений при выполнении проектов;
- ✓ проведение консультаций по запросам обучающихся, педагогов;
- ✓ диагностика формирования проектных умений обучающихся;
- ✓ анкетирование участников проектной деятельности.

Для обеспечения учебных проектов в школе должны быть созданы оптимальные условия: организационно-управленческие, материально-технические, учебно-методические кадровые, информационные.

Заключение.

- Метод проектов легко вписывается в учебный процесс в условиях классно-урочной системы и позволяет достигать цели образования по любому учебному предмету.
- Дает возможность организовать учебную деятельность, соблюдая разумный баланс между теорией и практикой, между академическими знаниями прагматическими умениями.
- Метод гуманистический, обеспечивает не только успешное усвоение учебного материала, но и интеллектуальное и нравственное развитие детей, их самостоятельность, доброжелательность по отношению к учителям и друг другу.

Литература:

1. Колтун М. Естествознание: учебное пособие 9 – 11 кл. – М.:МИРОС, 1999.
2. Демина Л. Творческая тетрадь по Естествознанию: учебное пособие в вопросах и ответах. – М.:МИРОС, 1999.
3. Щербакова С.Г. Организация проектной деятельности в образовательном учреждении. – Волгоград.:Корифей, 2009.
4. Демидова М.Ю. Естественно - научные проекты 10-11 класс: библиотека журнала – Выпуск №3. – 2004. – 6 – 23 с.

ВНЕДРЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ НА МАТЕРИАЛЕ УЧЕБНИКА 5 КЛАССА С РУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ В РАМКАХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ

ЖУМАБЕКОВА Айслук Шаймухановна

Новоалександровская средняя школа

Аршалынский район, Акмолинская область, аул Жибек Жолы, Казахстан

zhumabekova_@list.ru

Современный мир меняется стремительно, а наше государство с многовековой историей развивается, требуя новые технологии, а это значит наука не стоит на месте, в том числе и гуманитарные дисциплины. Всем известно, что язык является показателем национальной культуры. Страна наша многонациональная, и современные реалии диктуют необходимость владения несколькими языками, не говоря о том, что государственный язык должен обязательным для всех казахстанцев. Таким образом, назрела необходимость знания языков интегрировать на языковых предметах. Конечно же, в первую очередь, на родном языке. Например, в школах с русским языком обучения, есть возможность проводить уроки одновременно на двух языках, что позволяет качественно изучать два языка. Будучи учителем русского и казахского языков на уроках русского языка и литературы в 5 классе обновленного содержания в новых учебниках, которые позволяют изучать материал на двух языках, так как материал построен по принципу «от теории к практике».

Учитывая психологические и возрастные особенности учащихся именно в среднем звене изучается основной материал грамматики и лексики. Но данный проект требует от учителя, прежде всего профессионализма и мастерства, если раньше ученик с трудом воспринимал на уроке материал на одном языке, то в новом содержании образования, в частности, на моих уроках, ученики получают знания на двух языках. Конечно, это только начало, процент изучения материала на двух языках не совсем наполовину ввиду того, что постепенно погружаемся в языки. В «Концепции развития образования РК» указана особая роль и место полиязычного обучения, которое направлено на обновления содержания, форм методов преподавания. Полиязычие- это мощный действенный инструмент подготовки молодого поколения к жизни современного поколения к жизни в современном мире».

Уроки русского языка и литературы имеют огромный потенциал для внедрения полиязычия.

В учебнике 5 класса под редакцией З. Сабитовой материал состоит из 9 тематических разделов, позволяющий обогатить словарный запас даже для тех, кто не достаточно владеет

языком , вполне в доступной форме преподносится лексические темы, так как материал ориентирован на развитие речи, что дает возможность изучать тему в двуязычии. Таким образом, ученик закрепляет материал на двух языках, а это дает возможность углубляться в языковое пространство.

Работая по данному учебнику в этом учебном году в обновленном содержании образования, надо обратить внимание, что подобранный материал тем и заданий логически построен и позволяет провести уроки интересно и познавательно. Первый раздел учебника: «Культура: язык и общение».

Второй раздел: « Мир вокруг нас: транспорт и инфраструктура»

Третий раздел: «Жизненные ценности»

Четвертый раздел: «Мир профессий»

Пятый раздел : «Мир фантазий»

Шестой раздел: «Живые организмы: растения»

Седьмой раздел: « Каникулы и отдых»

Восьмой раздел: «Астрономия: звезды и созвездия»

Девятый раздел: «Чудеса света»

Первый урок- Язык в жизни человека.

Первая тема-вводная. В начале урока даются вопросы и ориентация на литературный материал. Для развития речи используются вводные слова, а в казахском языке это модальные слова с утвердительным значением:

<i>Рас, шынында</i>	<i>правда</i>
<i>албетте</i>	<i>конечно, непременно</i>
<i>керек</i>	<i>нужно</i>
<i>арине</i>	<i>конечно</i>

Содержание первого текста раскрывает значение родного языка в жизни каждого человека.

На материале данного текста также можно провести лексическую работу:

Основная мысль- негізгі ой

Тема текста- мәтіннің тақырыбы

Родной язык- ана тілі

Люди –адамдар

Язык-тіл

Сложный и удивительный- күрделі және қызықты

Последующие задания даются на развитие речи. Например, ответить на вопросы:

- Что такое общение? Тілдік қарым-қатынас дегеніміз не?

- Это диалог. Бұл диалог.

- Раскрываются такие языковые понятия как общительность, коммуникабельность (көпшілдік, тіл тапқыштық)

Являются ли слова общение и диалог синонимами?

На рисунках даны изображения разного типа общения: непосредственно, дистанционно, мобильно. Қазіргі таңда тіл қарым- қатынаста болу, телефон арқылы байланысу. Қандай қарым-қатынаста сендер боласыздар?

После диалогового обучения закрепление дается на материале известной сказки Редьярда Киплинга « Маугли» , которая переведена на многие языки, в том числе на казахском языке.

Маугли жабайы аңдармен қалай сөйлескен? Ол адамша сөйлесе білді ме?

Адам тіл білмесе өмір сүре ала ма?

Тіл адам үшін қандай орын алады?

Подобные вопросы задаются на русском языке.№

Домашним заданием для учащихся будет творческое задание : написать небольшой текст о роли языка в жизни человека (5-6 предложений на казахском и русском языке).

Подведением и рефлексией урока является, как можно больше слов, словосочетаний и предложений сказать на двух языках.

На изучение первой главы рассматривается 11 тем, где в каждой теме более подробно изучаются новые слова и выражения.

Второй урок- Язык в жизни человека

Второй урок целесообразно начать с психологического настроения. Акцентируя внимание на значимость языка как средство общения. На данном этапе можно использовать слова, словосочетания, предложения на казахском языке. Урок можно продолжить с работы по рисунку учебника «Дети-маугли». Почему подобные дети не могут говорить?

Есть ли на сегодняшний день угроза, что данная проблема может стать общественной?

Ученики смотрят фрагмент мультфильма.

Материал на закрепление также подобран методически верно, где можно провести письменную работу на двух языках, при этом не теряя времени на выполнение задания.

Орфограмма:

Плоха-плохо, жаман;

Данную строчку можно продолжить своими примерами (5-7).

Задание на повторение морфологии. Разделы языка на двух языках называются одинаково.

Части речи (сөз таптары): задание №.7 (тапсырма)

Имя существительное (зат есім): солнце, лес, небо, река; күн, орман, аспан, өзен;

Имя прилагательное (сын есім): яркое, шумный, красивый, красный; жарқын, шуылдаған, сұлу, қызыл;

Глагол (етістік): греет, шумит, пишет, читает (қыздырады, дыбыстайды, жазады, оқиды)

Имя числительное (сан есім): один, второй, пятьдесят, сто (бір, екінші, елу, жүз)

Физминутка (также проводится на двух языках):

Топ-топ

Доп – доп

Допты теуіп қалдым

Доп жоғалды

Доп жоқ

Қап, қап

Тап, тап

Данный учебник позволяет выполнять разноуровневые задания: от простых до творческих (включая проектную и творческую работу учеников). Подобные задания позволяют развивать речь, используя дополнительный материал. Особенностью современной речи- это насыщение научной лексики, культуры речи, поэтому многие учащиеся могут свободно общаться в языковой среде. Наверно, не случайно, что дикторы ответственных телеканалов все больше являются журналисты других национальностей.

В каждой теме урока даются высказывания известных людей. Данные высказывания находим аналоги в казахском языке. Очень много примеров приводят ученики из произведений великого акына степей Абая Кунанбаева.

Учащимся нравится писать письма- обращение друг другу (Хат жазайық досыма).

Изучая языки параллельно, мы вновь подчеркиваем исторически сложившиеся корни, которые прочно связали дружбу народов Казахстана. На уроках с удовольствием дети изучают два языка во взаимосвязи друг с другом, многие ученики выполняют задание с опережением. Ученик 8 класса Лисин Сергей работает над проектом «Нравственное воспитание учащихся на примере малых жанров фольклора» по литературе 3 год. В прошлом году ученик презентовал свой проект на районном форуме учеников, где аким района выделил ученика среди выступающих. Ученик владеет свободно двумя языками.

Таким образом, изучая языки неразрывно во взаимосвязи позволит ученикам приобретать знания качественно двух языков, совершенствовать речь, мыслить на двух языках, обогащать словарный запас, что в дальнейшем даст выпускнику огромные приоритеты в профессиональной деятельности. Человек, свободно владеющий тюркским и славянским языками является феномен только казахстанского общества, которое дает возможность изучать языки неразрывно от учебной деятельности. Теория евразийства на сегодняшний день становится актуальным, так как в свое время не все понимали, как можно изучать два языка одновременно, но прошло немного времени и молодое поколение внедрило евразийство.

На сегодняшний день у меня есть призеры научных проектов, республиканских олимпиад, районных олимпиад по русскому языку и казахскому языку.

Я надеюсь, что в дальнейшем буду создавать подобные учебники, где материал будет рассматриваться на двух языках.

Работаю по данной теме третий год, конечно, это только начало большого пути и сегодняшнее обновленное содержание образования позволяет добиться больших успехов, где ученики сосредоточены не на оценках, а именно на получение качественного образования.

М.ДУЛАТОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ИСКАКОВА Маржан Айдыновна

Ғылыми жетекші: К. Н. Аликенова - ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Талдықорған, Қазақстан

iwluf@mail.ru

Аннотация

Мақалада М.Дулатовтың шығармашылығындағы философиялық құндылықтар және оның еліміздегі ғылымының рухани жаңғыруына қосқан үлесі, сондай-ақ рухани мұраның қалыптасуы қарастырылады.

Аннотация

В статье рассматриваются философские ценности в произведениях М. Дулатова и его вклад в науку духовного возрождения нашей страны, так и формирование духовного наследие.

Annotation

The article considers the philosophical values in the works of M. Dulatov and his contribution to the science during spiritual revival of our country, as well as the formation of spiritual heritage.

Тәуелсіздігіміздің тұғырлы, еліміздің еңселі, болашағымыздың баянды болуы жүрегі «қазақ» деп соққан әрбір азаматтың бойындағы руханилыққа байланысты. Елбасының саликалы саясатының арқасында береке бірлігі бекем, тыныш та, тұрақты мемлекетке айналдық. Осындай жетістіктің нәтижесінде ғаламдық жаңару үдерісінен тыс қалмай, әрі ұлттық, елдік бетбейнемізді сақтай отырып, мемлекетті дамытудың жаңа кезеңі келгенін аңғарған Елбасы қазақ қоғамына «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласын ұсынды. Мақалада Елбасы: «Ұлттық бірегейлікті сақтау масатында ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз... ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Мен қазақстандықтардың ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсініп, байыбына барғанын қалаймын.

Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды.

Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек» [1], - дейді.

Рухани жадымызды жаңғырту мақсатында жаңа технологиялармен қаруланған заманда, ақпараттар легі қарыштаған қоғамда руханилық қазығын мықтылап ұстау – бүгінгінің басты мәселесі. Қай қоғамда болмысын адамгершілік, ізгілік, руханилық басты назардан тыс

қалған жоқ. Қазақ қоғамының зиялы қауым өкілдерінің де тілге тиек етіп, ойға өрнек еткені де осы – адамилықтың биік шыңы.

Тарихымызға көз жүгіртсек, еліміз түрлі оқиғалар мен қиын да күрделі кезеңдерді бастан кешті. Бұл қазақ елінің ілгері дамуына кері әсерін тигізгені анық. Ресей патша өкіметінің жүргізген отарлық саясатының басты мақсаты да қазақтың идеологиясын өшіріп жаншу еді. Осындай сын сағатта қазақ интеллигенциясы «қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болуды» (С. Торайғыров) азаматтық парызы санады. Сол қазақты қараңғылықтан құтқарауды көздеген тұлғалардың бірі де бірегейі – Міржақып Дулатов. Оның шығармаларының барлығы дерлік тағылымды тәрбиеге, орамды ойға толы. Қаламгер оқырманын ой орманына жетелеп, адамгершілікке бағыттауды басты борышы санаған. Бұл – автордың халқының рухани оянуын қалап, елінің дамып өркендеуіне өз септігін тигізуінің айғағы.

Осы тұста Міржақыптың «Оян, қазақтап!» ұрандауы заңдылық еді:

*«Көзіңді аш, оян қазақ, көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал арам боп,
Қарағым енді жату жарамас-ты», [2, 296]*

- деген өлең жолдары да елдің рухани санасын сілкінтуден туған ой-тұжырым еді. Сондай аласапыран заманда елдің жоғын жоқтап, мұның мұндау екінің бірінің қолынан келе бермеді. Дегенмен, сол кездегі қазақ халқының қалпы, тұрмыс-тіршілігі қабырғасына батқан Міржақып елді білімге, ғылымға шақырып, елдікке, ерлікке, ізгілікке үндеді.

Жинақтағы беташар, бірінші өлең «Қазақ халқының бұрынғы һәм бұ күнгі халы» – деп аталып, былай басталады:

Міржақып неге отырсың қалам тартпай, Бәйге алмас болғанменен жүйрік шаппай. Шаманды қадари-хал көрсетсеңші, Байғұс-ау, оянсаңшы қарап жатпай [2, 20 б.].

«Оян, қазақ!» жинағының қара сөзбен жазылған кіріспесінде заман күн сайын өзгеруде, біз осылай қозғалмай жата берсек, не боламыз, бұған ұрынбау үшін екі нәрсе қажет дейді: «...соның үшін мұсылманша ғылымдар оқып, дінімізді танып, надандардың көзін, көңілін ашып, мұнымен ахиреттік пайдамызды табалық. Екінші дүниемізді қажетті хақыларымызды алып, жерімізді, малымызды сақтау үшін, басқалардан қорлық көрмеу үшін орысша оқып, өнерлі болалық» [2, 15-16 бб.].

Міржақып Дулатов «Қазақ» газетінің негізін қалауға бар күш-жігерін салды. Қараңғылық жайлаған қазақ даласына жарық шырақ болып жол сілтеуді көздеді. Осы жолда «Жастарға», «Насихат» сынды өлең өрнектерін өрбітті. Бұл жыр-шумақтардың негізгі идеясы да жаңашылдыққа бастаудың басты баспалдағы іспеттес.

Қазақ әдебиетінің қоржынына алғаш роман жазып қалдырған да Міржақып Дулатов. «Бақытсыз Жамал» романы әйел теңдігі, қыз таңдауының еркіндігін көздеп, сол замандағы қазақ қоғамының тұрмыс-тіршілігінен сыр шерткен, қазақ психологиясын шынайы суреттеген туынды.

Сондай-ақ, Міржақып «Адамға тіршілік не үшін керек?» деген мақаласын жазады. Бұл жазбасында әр замандағы данышпандардың ойларына жеке-жеке тоқталып кетеді де: «Адамға ойларға ақыл берілді, бір-бірімен сөйлесуге тіл берілді, олай болса, тіршілікті бекерге, ғұмырды зая қылып өткізуге болмайды» - дейді. Адамды өзге тіршілік иесінен ерекшелеп тұратын санасы бар және сол сананы елге қызмет етуге, ғылым-білім үйренуге жұмсау керек деген ұстанымды алға тартады. Осы ойдың айқын дәлелі мына өлең жолдарынан көрініс табады:

*«Бозбала, һүнер, ғылым үйренбеді,
Ел кезіп, өсек айтып сүйреңдеді
Әр қайсың хал қадәрше талаптансаң
Сендерге мен нахақтан бүйдермедім?
Малға кедей болғаның жетілерсің,
Ғылымға кедей болғаның өкінерсің.
Хазірде құлағыңа кірмесе де*

Файдасын ахырында бір білерсің»

Міржақып Дулатовтың дүниетанымдық көзқарасы – бұл адамды қоршаған әлемнің тіршілігін, яғни адамдық болмыс әлемі мен табиғат әлемін сөзсіз тануы. Ол шығармаларында қоғам мәселесін көтеріп, қазақ халқына адам, оның өмірінің мәні мәселелерін түсіндіруге тырысты. Қазақ халқына мал бағудан басқа да құндылықтардың бар екендігін көрсетіп, білімге шақырды. Халықтың жақсы өмірге жетуіне қажет нәрсе – еркіндік пен тәуелсіздікке ұмтылу деді.

Ал «Таршылық халіміз хақында аз мінәжат» өлеңінде ауылдың хал-ахуалын суреттеп, ондағы елдің қамын емес, қарынның қамын ойлаған, ішкен-жегеніне мәз болғандарды сынайды. Ел ішіндегі бірліктің жоқтығын және алауыздықтың кең қанат жайғанын айта отырып, ел билеу жүйесіндегі әділетсіздікті сынға алады.

«Алашқа» деген өлеңінде:

Қақ жарған қара қылды биің қайда?

Ақ орда би түсетін үйің қайда?

Салтанат Сарыарқада кұрған қазақ,

Толықсып жүрген кеше күнің қайда?

– деп ел ішінен халқының сөзін сөйлейтін шешендер мен елін, жерін қорғайтын ерлерін іздейді. Текті халықтың даналығы сұйылып бара жатқанына қапаланады.

Рух – адамды алға жетелейтін, адам бойындағы адамгершілікті, ақыл мен парасаттылықты қозғалысқа келтіретін, оған бағыт-бағдар беретін күш. Рух адамды еркіндікке итермелейді, рухы күшті адам қашанда тәуелсіз. Рух шексіз болса, жан қашанда шектеулі. Жан – рухтың жемісі, нәтижесі. Рухтан қуат алған жан ғана үнемі дамып, өзгеріп отырады. Жаһандану үрдісінде қазақ тек өз рухын, жаңғырту, асқақтату арқылы ғана ұлттық болмысын, атадан балаға мирас болып келе жатқан ұланғайыр жерін, тәуелсіздігін сақтай алады. [6,168-175бб.].

Қазақ рухын жаңғырту, бүгінгі мемлекеттен өзінің ішкі және сыртқы саясатын ұлттық сипатта жүргізуді, яғни, ұлттық мүдделер негізінде жүргізуді талап етеді. Қазақ рухын жүзеге асырудың бір жолы қазақ идеясын жаңғырту болып табылады. Оның алғы үлгілері кешегі Алаш ұсынған жолдарда, қанымызда ұйықтап жатқан ұжымдық санадағы архетиптерде жатыр. Бұлардың барлығы оянып, жаңғырып бүгінгі қазақтың рухын көтеруге жұмыс істеуі керек. Олар әсіресе, тілдік саясатта, мәдениетте, жалпы руханиятта, қоғамдық өмірде көрінуі тиіс. Сонда ғана бөтенге ұқсамайтын, өзіндік жүру жолы бар қайсар рухты қазаққа айналамыз. [7,159б.].

Қорыта айтқанда, Міржақып ел болашағына бар ғұмырын арнап, тағылымға толы парасатты ойларын халықтың игілігіне жұмсаған. Қаламгердің шығармашылығындағы философиялық пайымдар – адамзат үшін берері мол құнды қазына болып табылады. Ұлы тұлғалардың аманатын кейінгі ұрпаққа жеткізу және оны тұла бойына дарыту – бүгінгі буынның басты борышы саналмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // «Егемен Қазақстан». 12 сәуір 2017 жыл
2. Дулатұлы М. «Оян, қазақ!», – Алматы: Алтын Орда. – 1991.- 80 б.
3. Әлікенова К.Н. Ғылым тарихы мен философиясы: оқу құралы. – Талдықорған: ЖМУ. 2012 – 256 б.
4. Дулатов М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1991. 384 б.
5. Қасабек А., Алтай Ж. Қазақ философия тарихына кіріспе. – Алматы: Ер – Дәулет, 1994. – 172 б.
6. Қасабек А., Алтай Ж. Қазақ философиясы. Оқу құралы. — Алматы: Эверо баспасы, 2015. — 216 б
7. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін). XX ғасырдағы қазақ философиясы / З.К. Шәукенова және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану Институты, 2016. 4-том. – 391 б.

АКРИЛОВЫЙ МИР НИДЕРЛАНДСКОГО ХУДОЖНИКА ТЕДА НОТЕНА КАДЫРБАЕВА Ажар Талгатовна

Научный руководитель - Р.И.Каргабекова, старший преподаватель кафедры
«Искусствоведение», магистр искусствоведения
Казахский национальный университет искусств
Нур-Султан, Казахстан
azharrd417@gmail.com

Аннотация

Статья посвящена творчеству нидерландского художника Теда Нотена, применяющего в своей ювелирной практике различные материалы, такие как, акрил, металл, жемчуг, труп мыши, скелеты животных. Основные работы созданы на рубеже XX и XXI веков. Нотен создает работы, в которых отражаются проблемы современного культа потребления, которые так или иначе связаны с темами старения, молодости, моды. В его творчестве простой материальный предмет становится объектом поклонения, так как, он получает новое видение природных материалов. В анализе рассмотрен социально-философский аспект ключевой работы в творчестве художника ожерелье «Turbo Princess».

Нидерланды суретшісі Тед Нотеннің акрил әлемі

Аннотация

Мақалада голландиялық суретші Тед Нотеннің зергерлік практикасында әр түрлі материалдарды, оның ішінде акрил, металл, інжу, тінтуірдің мәйітін, жануарлардың сүйектерін, қолданатыны қарастырылған. Суретшінің негізгі жұмыстары XX және XXI ғасырлар тоғысында орындалған. Нотеннің жұмыстары заманауи тұтыну табынушылыққа, сондай-ақ адамның қартаю, жастық шақ пен сән тақырыптарына арналған. Суретшінің шығармашылығында қарапайым материалдық бұйым табиғи қасиеттеріне байланысты жаңа пішінде жасалып, ғибадат объектісіне айналуға. Талдауда суретшінің негізгі жұмысының бірі «Турбо ханшайым» («Turbo Princess») алқасы әлеуметтік-философиялық аспектісінде қарастырылды.

The acrylic world of Dutch artist Ted Noten

Abstract

The article is dedicated to the work of the Dutch artist Ted Noten, who uses various materials in his jewelry practice, such as acrylic, metal, pearls, mouse bodies, animal skeletons. The main works were created at the turn of the XX and XXI centuries. Noten creates works that reflect the problems of the modern cult of consumption, which are connected with the themes of aging, youth, and fashion. In his work, a simple material object becomes an object of worship, as it receives a new vision of natural materials. The analysis examined the socio-philosophical aspect of the key work “Turbo Princess”.

На рубеже XX - XXI веков остро встает вопрос рыночных отношений в экономике, её развития и влияния на все аспекты жизни (духовное, материальное, социальное). В связи с чем возрастает интерес художников к проблемам социума, место женщины в обществе, материального потребления и получает яркое отражение в их художественных практиках.

Художник Тед Нотен является одним из ярких представителей западноевропейского искусства конца 1990-х, создающий ювелирные работы, в которых видится современный дизайн, граничащий с инсталляцией, со скульптурными формами, в дальнейшем возможна трансформация в арт-объект.

Помимо этого, используя искусственные и природные материалы, он акцентирует внимание на контрасте между структурой материалов. В его творчестве простой материальный предмет становится объектом поклонения, так как он получает новое видение традиционных материалов в современном искусстве. Эта проблема, с которой непосредственно работает сам художник. Для изучения и анализа творчества Теда Нотена, используется комплексный подход, который включает в себя исторический, искусствоведческий, культурологический методы исследования.

Тед Нотен родился 18 декабря в 1956 году в Свалмене, Нидерланды. С 1983 по 1986 обучался в Академии Изобразительного Искусства в Маастрихте по специальности декоративно-прикладное искусство. Живет и работает в Амстердаме.

В 1990 закончил Академию имени Геррита Ритвельда, Амстердам. Академия была основана в 1924 году после слияния старинных художественных школ: Школы прикладных искусств и Института преподавания прикладных искусств. В период с 1939 по 1960 гг. Академия находилась преимущественно под влиянием эстетики функционализма и в оппозиции к проводникам творческих направлений «De Stijl» и «Баухауз». Однако в 1950-е годы известный нидерландский архитектор и дизайнер мебели Геррит Ритвельд, вместе со своими коллегами Джоаном Ван Дилленом и Иоганном ван Трихтом разработал новую концепцию Академии. С 1968 года она носит имя Г. Ритвельда.

С 2005 по 2008 был старшим научным сотрудником в Ювелирной Школе Бирмингема (Бирмингемский Городской Университет). На его творчество оказали влияние такие художники, как Марсель Дюшан, Дэмиен Херст, Фрэнсис Бэкон и другие.

Во время учебы в Академии им Г.Ритвельда его преподаватели говорили ему, что он избалованный (испорченный). «Ты больше ремесленник, чем художник. Ремесленник и художник не могут сосуществовать вместе. Я никогда не соглашался с этим. Я говорил, что, если ты хочешь быть художником, ты все равно должен обладать какими-нибудь навыками, для того, чтобы создавать работы» [1].

«Ювелирные изделия более тесно связаны с человеческими отношениями и поведением людей, даже с политикой. В ювелирных украшениях гораздо больше эмоционального содержания и историй, и я рассказчик. Только я отказываюсь говорить, что украшения - это только брошь, или ожерелье, или кольцо» [1]. Художник не видит себя конкретно художником-прикладником или концептуальным артистом.

Творчество Нотена является критикой современного общества и истории ювелирных изделий, как говорит сам художник. Основная, повторяющаяся тема его работ - это исследование смерти, жадности, старения, любви и насилия. Так же он активно использует репродукции (или репродукции репродукций), то есть - симулякры.

Одна из программных работ художника «Turbo Princess» (Рис.1), 1998 года.

Рис.1. Т.Нотен. «Turbo Princess». 1998

Колье «Turbo Princess» (мышь, жемчужное ожерелье, серебро, стальная проволока, акрил). Мертвая мышь, помещенная в прозрачный полимер (акрил), на шее у нее ожерелье из жемчуга.

В центре вытянутого по горизонтали формата во всю длину своего тела помещена мышь. Движение лап, хвостика, поза головы дают ощущение, что она плавает в акриле. В ней нет ощущения смерти.

Она устремлена вперед словно плывет к своей цели, оправдывая свое имя. Но у нее нет конечной остановки потому, что она уже прошла свой конечный пункт. «Принцесса» производит впечатление элегантной женщины в мехах и украшениях из жемчуга, устоявшийся образ солидной дамы в возрасте.

Нотен назвал её принцессой, чтобы помочь понять зрителю любовь, которая была потеряна для мыши или любовь, которую она недополучила.

Акцент на жемчуге сделан из-за неприятия художником данного материала, как продукта буржуазного общества. Со слов художника: «A pearl necklace? As the subject of a contemporary art event? I guess at this time I was infuriated by the idea that someone even dared to ask me to join a group of designers who were invited to work with this most boring, bourgeois icon in the whole history of jewellery: a string of pearls. I'd rather hang myself with them!» [2] (Жемчужное ожерелье? Как предмет явления современного искусства? Думаю, в то время я был в ярости, что кто-то посмел попросить меня присоединиться к группе художников, которые работают с самым скучным и буржуазным символом во всей истории ювелирных украшений: ниткой жемчуга. Я лучше повешусь на ней! – К.А.Т.).

При всей неприязни к жемчугу, сам того не ведая, художник наделил «Принцессу» амулетом. В свое время Мирча Элиаде о жемчуге писал в «Очерках сравнительного религиоведения»: «Почему жемчуг вообще имел какое-либо магическое, медицинское или погребальное применение? Ответ ясен: потому что он был «рожден от воды», потому что был «рожден от Луны», потому что он представлял начало инь, потому что он был найден в раковине, символизирующей животворящую женственность. Но ценность, которую жемчугу придавали на Востоке, исходит главным образом от его способности возбуждать любовь, поднимать плодовитость и оберегать, как талисман. Положенный в могилы рядом с покойниками, он объединял их с космологическими силами, содержащимися в нем самом, - Луной, водой, женщиной» [3].

Бессознательно художник выстраивает полностью структуру культового захоронения. Используя жемчуг, он наделяет «Принцессу» символом «животворящей женственности» и исконным символом любви. А также «Turbo Princess» сопровождается в иной мир жемчугом и вновь связывается с первородной силой характерной для жемчуга - Луной, водой, женщиной.

Таким образом, «Принцесса» с помощью художника приобретает особый женский образ, оправдывая свое название и становится самостоятельным объектом.

Случайно найдя мертвую мышь в своей мастерской, художнику пришла мгновенная идея и своеобразный «мини бунт»: «It was this state of mind that made me decide to pick up a dead mouse I spotted in the corner of my studio. They wanted a string of pearls? Well then they would get exactly that. I took the tiny corpse, made a miniature pearl necklace for it and casted the whole thing in solid plastic. Getting the piece together wasn't about deep thinking, but about instant resistance» [2] (Вы хотели нитку жемчуга в моих работах? Тогда вы получите именно ее. Я взял крошечный труп, сделал миниатюрное жемчужное ожерелье для мышки и все это поместил в акрил – К.А.Т.).

Консервация момента не преследование идеи, а случайный порыв художника, по его словам, все «пазлы сошлись».

Принцесса всегда вызывала смешанные чувства. По словам Теда Нотена: «On the other hand I received reactions from people saying that it was the most perfect funeral for the animal. Princess has always attracted mixed feelings. Probably the most shocking response I got was from a German who accused me of playing God. He was convinced that I had robbed the mouse of its normal process of decay. That argument has haunted me for several months. I kept having nightmares about mice taking revenge on me...» [2]. (Я получал реакцию от людей, которые говорили, что я устроил идеальные похороны для животного. Самая шокирующая реакция для меня была от немца, который обвинил меня в том, что я играю в Бога. Он был уверен, что я «украл» мышь из естественного процесса разложения. Этот аргумент преследовал меня несколько месяцев. У меня были кошмары, что мышь мстит мне - К.А.Т.).

«Принцессе» удастся быть одновременно глупой, привлекательной и красивой. Как и многие произведения Нотена («Superbitch» 2000, «Lady K Bag» 2007, «Miss Piggy» 2009), «Принцесса» ставит вопрос о приемлемости украшения и где грань между «побрякушкой» и арт-объектом. Художник признается, что обожает культуру «bling» (побрякушек) как способ выразить свою индивидуальность, но в то же время оспаривает идею, что ювелирные изделия имеют отношение только к социальному статусу [4].

Здесь вновь встает вопрос о высмеивании высокой или массовой культуры, а иногда и того и другого одновременно. «Принцесса» заигрывает со зрителем и в то же время выступает в качестве «подношения», а зритель должен решить является ли «Turbo Princess» приемлемым украшением.

Женщина, которая купила «Turbo Princess», говорила то, что «Принцесса» перетягивает все внимание на себя и получает комплименты о своей красоте. Нотен добивается цели, когда украшение становится самостоятельным объектом и не воспринимается как часть образа женщины, которая носит его.

Стоит так же подчеркнуть социальный аспект произведения. Рассмотрев работы художника, мы видим, что им движет желание стерилизовать объект и не оставить следов смерти. По наитию художник действует исходя из социальной некрофилии, явления, широко распространенного среди художников современного искусства. Как верно отмечает Эрих Фромм в «Анатомии человеческой деструктивности»: «Понятие некрофилия (любовь к мертвому) обычно распространяется на два типа явлений. Во-первых, имеется в виду сексуальная некрофилия. Во-вторых, речь может идти о феноменах несексуальной некрофилии, среди которых – желание находиться вблизи трупа, разглядывать его, прикасаться к нему, и наконец, специфическая страсть к расчленению мертвого тела. Этот новый человеческий тип интересуют в конечном счете не трупы или экскременты; наоборот, у него даже может быть полное неприятие трупов и страх перед ними, которые он так препарирует, что мертвый у него выглядит живее, чем при жизни» [5].

Одним из художников «некрофилов» является Дэмиен Херст (1965 г.), английский художник, уроженец Бристоля, Великобритания. Самая знаменитая фигура группы Young British Artists. Центральными темами искусства Херста являются смерть, религия, наука и медицина. Известность ему принесла работа «The physical impossibility of death in the Mind of Someone Living» («Физическая невозможность смерти в сознании живущего») рис.2 (Аквариум, тигровая акула, 5% раствор формальдегида, высота 213 см x 518 см, 1991).

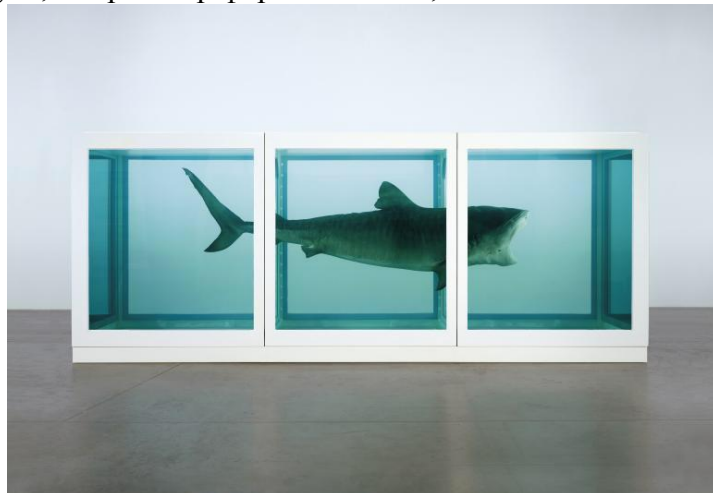

Рис.2. Д.Херст. The physical impossibility of death in the Mind of Someone Living. 1991

Одна из самых значимых работ для британского искусства 1990-х годов, является ярким примером «социальной некрофилии» в искусстве. В своем интервью Дэмиен Херст на вопрос Шона О'Хагана о важности идеи запечатанного контейнера в своем искусстве, ответил: «Полагаю, это результат некой нервозности. Нервозности по поводу вещи, которую делаешь. Возможно, я думал, что, если выставлю работу на обозрение всему миру, она окажется

недостаточно прочной. Но если я использую все пространство вокруг нее, к ней не получится приблизиться» [6, 23 стр.].

По словам Люка Уайта, Херст является не образцовым художником, а симптоматическим, который много говорит нам о нашем собственном времени.

Сам Херст так говорит об избранной теме смерти: «I'm going to die and I want to live forever. I can't escape the fact and I can't let go of the desire» («Я умру - и я хочу жить всегда. Я не могу избежать смерти, и я не могу избавиться от желания жить» – К.А.Т.). И еще одна ключевая цитата интервью: «You kill things to look at them» («Ты убиваешь вещи, чтобы посмотреть на них» - К.А.Т.) [7].

Вирджиния Баттон, куратор галереи Тейт Модерн, так же утверждает, что внутренний смысл произведения имеется. Она назвала «Физическую невозможность смерти в сознании живущего» «жестко честной и направленной на конфронтацию» и сказала про Херста, что «он привлекает внимание к параноидальному отрицанию смерти, которое насковозь пронизывает нашу культуру» [8]. Из интервью журналу Frieze: «Мне нравится, когда предмет символизирует чувство. Акула пугает, она больше вас и находится в среде, которая вам незнакома. Мертвая, она похожа на живую, а живая - на мертвую» [8].

Обращаясь к Теду Нотену, продолжателю вектора Херста, можно поставить его в ряд с яркими представителями рубежа XX-XXI веков, так как в его творчестве затронуты непосредственно темы данного периода времени, а именно «потребительская культура», насилие, некрофилия, смерть.

Для творчества Нотена характерно выбор утилитарного объекта и трансформация его в ювелирное украшение. Таким образом, произведение «Turbo Princess», как продукт массового потребления обладает сильным визуальным эффектом и символическим языком. Все это проявляется сильнее, если поместить объект в неестественную для него среду, «вдохнув» в него новое значение и создать для объекта новую идею.

Список литературы

1. Nina Siegal. Into the Bizarre World of Ted Noten. [Электрон.ресурс]. -4.12.2014. – URL <http://nytimes.com/2014/12/05/style/international/ted-noten-jewelry-artist-brings-macabre-art-to-miami.amp.html> (дата обращения: 5.01.19)
2. <http://www.tednoten.com/index.php/portfolio-items/turbo-princess/>
3. Мирча Элиаде. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения. Перев. с англ. - М.: Ладомир, 1999. – 488 с.
4. Jetingenue. Ted Noten: a thesis on sentimentality and design. [Электрон.ресурс]. – 6.05.2009. - URL <https://jetingenue.wordpress.com/2009/05/06/ted-noten-a-thesis-on-sentimentality-and-design/> (дата обращения: 10.11.18).
5. Эрих Фромм. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм; [Пер. с нем. Э. Телятниковой]. – М.: АСТ, 2004. – 635, [2] с.; 21 см. (Philosophy); ISBN 5-17-023209-8: 5000
6. Sean O’Hagan. Damien of the dead. [Электрон. ресурс]. – 18.02.2006. – URL <https://www.theguardian.com/artanddesign/2006/feb/19/art> (дата обращения: 27. 02.19).
7. Andrew Graham-Dixon. The impossibility of the idea of Damien in the mind of the art critic forever [Электрон. ресурс]. 20.09.1997. URL <https://www.independent.co.uk/life-style/the-impossibility-of-the-idea-of-damien-in-the-mind-of-the-art-critic-forever-1240225.html> (дата обращения: 12.12.18).
8. Don Thompson. The 12 million stuffed shark: the curious economics of contemporary art and auction houses. London: Aurum, 2008. 290 p., [8] p. of plates: ill. (some col.); 21cm.

С ЧЕГО НАЧИНАЕТСЯ РОДИНА

КАШАПОВА Мария Викторовна, КОЖЕВНИКОВА Римма Владимировна
КГУ «Комплекс «школа – детский сад Таңшолпан»

Карагандинская область, Абайский район, город Абай, Казахстан
tansholpan_new@mail.ru

Аннотация

В статье рассматривается реализация программы «РуханиЖаңғыру» - «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» в дошкольном учреждении. Рассказывается о проектах, акциях, экспозициях, беседах в рамках программы. Подчеркивается значимость проблемы патриотического воспитания молодого поколения в контексте обращений Первого Президента.

Мақалада мектепке дейінгі мекемеде «Рухани Жаңғыру» - «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту» бағдарламасын іске асыру қарастырылады. Бағдарлама аясында жобалар, акциялар, экспозициялар, әңгімелер туралы айтылады. Тұңғыш Президент үндеуінің мәнмәтінінде жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беру мәселелерінің маңыздылығы баса айтылғын.

It is considered the implementation of «Ruhani Jangyru»'s program in the article – «Future prospecting such as upgrading of social consciousness» at the preschool. Witting the program it is spoken about project, promotions, expositions, discussions. Young generation's patriotic bringing up is emphasized the significance of the problem in the First President's context appeal.

«Я убежден: начатые нами масштабные преобразования должны сопровождаться опережающей модернизацией общественного сознания. Она не просто дополнит политическую и экономическую модернизацию – она выступит их сердцевинной». (Н.А. Назарбаев, «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»)[1].

На основе положений статьи Лидера Нации «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», которая опубликована 12 апреля 2017 года, была разработана программа «РуханиЖаңғыру».

Основная цель программы «РуханиЖаңғыру» это сохранить и приумножить духовные и культурные ценности, войти в 30 развитых государств мира. Среди всех мировых цивилизаций, нашему молодому государству важна духовная составляющая. Именно она придаст силу, веру, нерушимость и незыблемость государству.

Новое общественное сознание создаётся не с нуля и сбрасывать со счетов историю – не нужно. Каждый из нас гордится теми местами, в которых родился, потому что патриотизм начинается с малой родины. То внимание, которое мы уделяем истории и культуре, закладывается в молодом поколении. Дети – самая уязвимая часть нашего общества. Они- будущее, которое зависит от того, какие условия мы создаем для развития и воспитания подрастающего поколения. Для того, чтобы дети выросли счастливыми, здоровыми и успешными им нужны мы – взрослые. Поэтому важно предусмотреть все способы помощи и поддержки для детей, чтобы каждый из них вырос успешной, творческой, счастливой личностью.

Патриотическое воспитание детей является актуальной проблемой всех поколений. В современном обществе планка уровня патриотической культуры поднимается все выше и выше. Патриотизм, любовь к своей Родине во всём мире рассматривается в качестве важнейшего фактора становления и развития гармоничной личности. Оно является неотъемлемой частью сложной социокультурной среды, в которой живёт каждый человек [3].

Любовь к Родине, гордость и преданность своему аулу, городу, краю, его истории, культуре, традициям и быту, нравственный долг перед Родиной – одна из составляющих патриотической программы «Туғанжер».

Нравственность начинается у ребенка с отношения к семье, к самым близким ему людям — матери, отцу, дедушке, бабушке, братьям и сестрам. Развитие любви и

привязанности к родному дому в первоначальном значении служит первой ступенью нравственного воспитания детей.

Родина начинается с семьи. «Родной дом» — сложное, многогранное понятие. Оно включает отношение к себе, как к личности, отношение к своей семье, включенность в семейные традиции. Первые друзья малыша, детский сад, куда он ходит, улица, на которой стоит его дом, — все это включается в представления ребенка о родном доме, о своей «изначальной» родине[4].

Постепенно эти представления расширяются. Родина уже ассоциируется не только с домом и с улицей, но с родным городом, с окружающей природой. Позже приходит осознание причастности к краю и к Казахстану, огромной многонациональной стране, гражданином которой предстоит стать ребенку.

Решение поставленных задач привело к поискам новых форм образовательно-воспитательной работы и современных методов обучения и воспитания. Сочетание разнообразных форм организации учебных занятий наиболее полно отвечает задаче всестороннего гармоничного развития личности детей, выявлению их интересов, формированию творческих способностей, развитию познавательной активности дошкольников, развитию ключевых компетенций.

Целью нашей работы является реализация активной гражданской позиции на основе духовно-нравственного воспитания детей старшего дошкольного возраста. Основными задачами мы поставили формирование стремления к реализации активной гражданской позиции; интегративных качеств личности ребенка, ключевых компетенций; развитие духовно – нравственной культуры; чувства ответственности и гордости за достижения страны; воспитание любви и уважения к Родине: культуре, истории, фольклору, обычаям и традициям Казахстана.

Прежде чем ребенок начнет воспринимать себя как гражданина, ему нужно помочь в осознании своего собственного «я», своей семьи, своих корней – того, что близко, знакомо и понятно.

Воспитание патриотических чувств на современном этапе развития обязывают нас, педагогов, развивать познавательный интерес у детей через любовь к Родине, её историко-культурному наследию.

Старинная мудрость напоминает нам: «Человек, не знающий своего прошлого, не знает ничего». Без знания своих корней, традиций своего народа нельзя воспитать полноценного человека, любящего своих родителей, свой дом, свою страну, с уважением относящегося к другим народам. Мы используем в своей работе разнообразные методы и приемы, средства и формы организации обучения. Наши занятия представляют собой общий игровой сюжет или серию игровых упражнений, объединенных общей мотивацией. Если в младшем и среднем возрасте мотивация часто представляет собой необходимость оказать кому-либо помощь, то в старшем дошкольном возрасте приобретает вид познавательных достижений.

Занятия организованы настолько занимательно, что дети хотят в них участвовать и ждут продолжения. На таких занятиях происходит не только передача знаний, а побуждение к созиданию, собственному осмыслению каких – либо нравственных задач.

С учетом всех этих обстоятельств неоценимую помощь в формировании гармонично – развитой личности дошкольника, в полноценном качественном усвоении программного материала могут оказать нетрадиционные формы обучения и воспитания с применением элементов нетрадиционных подходов и технологий. Подобный подход к гармоничному воспитанию и развитию позволяет за короткий промежуток времени детям усвоить значительно объемный теоретический материал, дифференцированно подойти к обучению с учетом индивидуального уровня интеллектуального, творческого и духовного развития дошкольника, а также его подготовки к дальнейшему обучению в школе, полноценному и разностороннему совершенствованию способностей и задатков.

Для реализации Программы у нас проводятся такие формы взаимодействия с детьми: встречи с родителями «Любовь – главное качество человека»; чтение художественной литературы о Родине, о героях, прославивших наш город; беседы о родном городе Абае;

художественное творчество. Мы проводим экскурсии «Памятники в моем городе», у нас действует экспозиция «Любимый город»; регулярно мы с детьми выпускаем альбом «Наш город». В начале года мы представляем панораму «Семейные истории»; ко Дню шахтера мы демонстрируем видеопрезентацию «Люди, прославившие мой город»; ежегодно пополняем семейный архив: «Мой дедушка-герой». Традицией в нашей группе является создание семейного проекта «Генеалогическое древо семьи».

Вся проводимая нами работа содействует основанию фундамента для развития интереса к истории государства, формирования нравственно - правовых представлений, умения пользоваться этими нормами в повседневной жизни, проявлять интерес к прошлому, настоящему и будущему своего города, развивать способности решать интеллектуальные проблемы (задачи), понимать ценность жизни, развивать и проявлять заботу и внимание к окружающему миру, развивать готовность к социокультурному взаимодействию, позитивному поведению социально-адаптивной личности.

Таким образом, заложив фундамент с детства, мы можем надеяться, что воспитали настоящего патриота, любящего свою Родину.

К концу обучения дети имеют представления о главной книге нашей страны и её Законах; о правах и обязанностях детей и взрослых; о главных праздниках нашей страны; о таких качествах как доброта, терпимость, внимание, сострадание, сопереживание, уважении к взрослым; о своей семье, её обычаях и традициях; проявляют интерес и уважение к жизни, культуре людей из других стран представителей других национальностей.

Становление человека как гражданина должно начинаться с его малой Родины – родного города. Невозможно вырастить настоящего патриота без знания истории. Любовь к большому надо прививать с малого: любовь к родному городу, краю, наконец, к большой Родине.

Литература:

1. Статья "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания". Н.А. Назарбаев. 12 апреля 2017 г.
2. Материалы XVI Международной научно-практической Интернет конференции «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА»/– Алматы: Алматинская академия экономики и статистики, 2017.- 853стр.
3. <https://official.satbayev.university/ru/university/roukhani-zhangyru->
4. С чего начинается Родина? / Под ред. Л. А. Кондрыкинской. – М.: ТЦ Сфера, 2004г.

ҚАЗАНАТ – ҚАЗАҚТЫҢ ҚАЗЫНАЛЫ ҚАСИЕТІ КЕМЕЛОВА Калипа Шахизадаевна

Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-музейі
Түркістан облысы, Отырар ауданы, Шәуілдір, Қазақстан
Halipa.Kemeloba@mail.ru

Түйіндеме

Мақалада қазақ тарихында өзіндік орны бар жылқы жануарына қатысты археологиялық деректер негізінде алынған. Қазақ өміріндегі жылқы шаруашылығы қазақтардың экономикалық - әлеуметтік, сонымен қатар әлемдік өркениеттің даму сатысында ерекше орын алатындығы тарихи, этнографиялық, фольклорлық әдебиеттерге сүйене отырып дәлелденген.

Кілтті сөздер: Жылқы, өркениет, мәдениет, наным-сенім, қазақ.

Conclusion

This article is based on the archaeological sources of horse breeding in the history of Kazakhstan. Horse breeding was played an important role in the economical, social, historical, ethnographical and folklore life of Kazakhs.

Key words: Horse, civilization, culture, belief, Kazakh.

Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мәдениетінің де негізін қалады. Бес қаруын асынған салт атты сарбаз айбарлы көшпенділер империялары тарих сахнасына шыққан дәуірдің символына айналды. «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласынан

Қазақстан территориясында мал шаруашылығы сонау қола дәуірінен дами бастағаны археологиялық зерттеулерден белгілі. Бұл дәуірде өмір сүрген сақтар көшпелі мал шаруашылығымен қатар отырықшы мал шаруашылығымен де шұғылданған. Ол Сырдария, Шу, Талас, Арыс өзендерінің бойында, Қаратау баурайындағы табиғи шабындығы мол, егіншілікке қолайлы алқаптарда дамыса керек. Бұл жерлерде сондай-ақ жартылай көшпелі мал шаруашылығының да дамығаны белгілі. Себебі, олар шөптің қалыңын, судың тұнығын қуалап, малдың тұяғына ілесіп, бір ғана малдың жайын ойлап көшіп-қонып отырған. Төрт-түлікті баққан көшпелі халықтар кейінгі ұрпақтарына шаруашылықты жүргізумен қатар, мәдениеттен көп мұра қалдырды деп айту ақиқат.

Ал, енді осы мал шаруашылығының ең бір негізгісі – жылқы, яғни оның тарихтан алатын орны. Демек, өзіндік мәдениетіне сәйкес күнделікті өмірінің әрбір кезеңін жылқы малымен тығыз байланыстырған қазақ халқы оның өсу, даму кезеңдерін мұқият қадағалап, тани білген. Мал шаруашылығы қола дәуірінен бастау алды десек, жылқының қолға үйретілуі, сол кезеңдегі адамдардың ойлау сезімі мифологиялық сатыда болғандықтан, адам мен табиғат арасындағы бауырмалдық ерекше дәрежеде болды. Осыған орай жылқы малының о баста адам баласына көлік болуын түрікілердің мифологиялық көне түсінігі бойынша былай: «Жылқы адамға көлік болмаған асау шағында далада жайылып жүрген. Содан бір күні бұғылар жылқының өрісін таптап, шөбін жеп қояды. Жылқы ашуланып, оларды қанша қуғанымен, жете алмайды. Содан: «Өшімді қалай алуға болады?» - деп, адамнан ақыл сұрайды. Адам: «Мен соққан ауыздықты тартатын шыдамың болса, кегінді мен қайтарып беремін», - дейді. Ақыры жылқы бұған келісіп, басына жүген, үстіне ер-тоқым салғызып, адамның көлігіне айналады. Ал адам болса содан бері бұғыны аулайтын болды», - деп келтіреді.[1]. Бұл жерде жылқыға шарт ретінде ұстаның туындысы – ауыздық болса, адам баласы өзінің жаяу екенін оған түсіндіреді. Мифте - адамның аңшылық, одан кейін малшылық кәсіпті менгергені заманымыздың шындығын дәлелдейді. Адам аңшылық дәуірде алдымен бұғыны аулап оны да көлік ретінде пайдаланған. Содан кейінгі замандарда бұғы ормандағы аңшы халықтардың үлесінде қалады да, жылқы дала көшпелілер өркениетінің тірегіне айналады.

Түптеп келгенде, мифте шаруашылықтың жаңа нысаны пайда болып, жабайы жылқының адам тарапынан қолға үйретілген кезеңі суреттеледі, яғни жылқы малы ерте замандардан бастап, ата - бабаларымыздың мініс көлігі ретінде қолға үйреткені баяндалады.

Бұл мифологиялық көне түсінік, ал осы жылқы малының ежелгі отаны жайында тарихшы - этнограф, жылқытанушы - ғалым А.Тоқтабайдың айтуынша: «Европа ғылымы жылқыны мәдениеттің бір саласы деп есептеп, зерттеген. Ал, француз, ағылшын ғалымдары болса, «көшпенді халықтардың жасаған мәдениеті б.з.д. II мың жылдықтан басталып, моңғолдар шапқыншылығына дейінгі үш мың жылдықты қамтыған мәдениет, немесе жылқылы көшпелі өркениет деп аталады», - дейді. Осы жылқылы – көшпелі өркениеттің адамзатқа бергені өте мол. Ең алдымен олар жылқыны қолға үйретті. Анығырақ айтсақ, жылқы малының алғаш рет қолға үйретілген ежелгі отаны Шығыс Еуропаның далалы аймақтары мен Қазақстан аумағы деген пікірлер жайында көптеген зерттеулер жазылған. Солардың бірі соңғы кезде Солтүстік Қазақстан өңірінің Көкшетау алқабы Айыртау ауданына қарасты Ботай елді мекенінде жүргізілген археологиялық қазба барысында кезінде бұдан 5300 жыл бұрын қолға үйретілген жылқы сүйектерін қазақстандық тарихшы ғалым В.Ф.Зайберт тауып, арнайы ғылыми еңбек жазып, жылқының алғаш қолға үйретілген отаны Қазақстан екендігін дүние

жүзіне таратқан болатын. Бұл өңірден табылған қолға үйретілген жылқы малының қазба қалдықтарының көптігі ғалымды таңқалдырды және қанқа сүйектерін саралап зерттеудің нәтижесінде В.Ф.Зайберт жылқының алғаш қолға үйретілген жері - Қазақстан аумағы деп тұжырым жасады. Ғалымның мұндай тарихи ғылыми тұжырымын 2009 жылы ағылшын және тағы басқа да ғалымдар нақтылап бүкіл әлемге таратты.[2] Яғни арғымақтардың отаны болу - өркениеттің отаны болу деген сөз.

Халқымыз үшін дала мен жылқы деген сөздер қасиетті де киелі сөздер болып табылады. Сондықтанда ықылым замандардан көшпелілер тұрмысқа қажетті заттардың барлығын малдан өндіріп алатындықтан, олардың байлығы мал басымен, яғни бүкіл болмыс тіршілігі жылқымен байланысты болды. Көшпелі қазақтың өмірінде, тұрмысында жылқы малының атқаратын рөлі орасан зор, өйткені ол күш-көлік, жұмыс малы ретінде ғана емес, шипалы сүтімен, дәмді етімен құнды деп бағаланған. Мыңдаған жылдар бойы жылқы баққан көшпелі халықтарда әр түрлі жылқы тұқымдарын өсіру, баптау, сұрыптаудың өзіндік тәсілдері, дәстүрі, мол тәжірибесі қалыптасты. Сол жылқы түрлерінің ең көп тарағандары жүк жылқысы (Владимир жылқысы, т.б), мініс жылқысы (араб жылқысы, ақалтеке, және т.б), жазық дала жылқысы (дон жылқысы, буденный жылқысы, қостанай жылқысы, монғол жылқысы, қазақ жылқысы т.б), тау жылқысы (кабардин, қарабақ, қырғыз, алтай жылқылары т.б), солтүстік дала жылқысы (витский, эстон, якут жылқылары т.б) болып ажыратылады.

Х.Бабаджановтың тарихи-этнографиялық еңбегінде орыс ғалымдары байқамаған қазақ жылқысының қасиеттерін, халықтың өмір - тәжірибесін дәлдікпен жазуының нәтижесінде белгілі этнограф ғылыми еңбектері үшін ресми награда алып, күміс медальмен наградталған. Зерттеушінің еңбегінде, яғни баспасөз бетінде жарық көрген мақалаларында қазақ халқы өсіретін жылқыларды үш топқа бөледі: 1) күшті, еті тығыз аттар. Мұндай жылқыны ауыр жұмыстарға, жүк тартуға, көші-қонға пайдаланған; 2) жүрдек аттар. Бұл күші мығым ат пен бәйге атының арасындағы, салт жүріске жарамды жылқылар; 3) жүйрік аттар. Осы соңғы топтың өзін автор қарғыншыл (2,4,8 верст қашықтыққа ғана шабатын ұшқыр ат), қашағаншыл (бұлда аз қашықтыққа, асауды қайыруға пайдаланылады) ат, шын жүйрік ат деп бөледі. Х.Бабаджановтың бұл пікірі қазақ халқының жылқы шаруашылығындағы белгілі бір жүйе болғандығын растайды. Қазақтар бәйгеге қосатын жүйрік жылқыларды тұлпар, арғымақ, сәйгүлік деп әлпештеп, ерекше күтімге алған. Ал, ауыр жүк артуға, алыс жолға төзімді жылқыны қазанат деп атап, оны да ерекше бағалаған. Еті мен сүті үшін өсірілетін қалған жылқылар жабы деп аталады. Жабы жылқының ерекшелігі жайылымда жақсы семіреді.

Қазақстанда өсірілетін жылқы тұқымы да аз емес. Ғылыми зерттеулерге көз жүгіртсек, олардың әрқайсысының өзіне тән ерекшелігі, өзгешелігі бар. Сол жылқы тұқымдарының *қазақы жылқы* жергілікті жерде өсіп өнген ең байырғы тұқымы болып саналады. Және осы жылқының тұрқы, тұрпаты жайында Ш.Жанәбіловтың еңбегінде былай: «Ауа райының қандай жағдайына болса да төзімді, жем шөп талғамайды, үнемі далада, тебінде, жайылымда өсіп жетілген. Бұл түліктің басы үлкен, сағалдырығы кең, көздері кішілеу, мойны жуандау, тұрқы орташа, шоқтығы биік емес, көкірегі кең, қабырғалары ұзын және тік келеді, аяғының сіңірлері шығыңқы, көрініп тұрады. Алдыңғы аяқтары түзу, ал артқы аяқтары қайқылау, тұяқтары мықты, терісі қалың, жал құйрығы қою, түсі әр түрлі болады» - деп келтірген.[3]

Қазақы жылқы Қазақстанның барлық жерінде бірдей емес. Ол әр жердің ауа райы, жер су жағдайы және маманның оны сұрыптау шеберлігіне қарай түрлі өзгерістерге ұшырап отырады. Мысалы: Орталық Қазақстандағы қазақы жылқылардың мойны ұзын, аяқтары сида, белі қысқа, сауыры жіңішке болады ал, Оңтүстік Қазақстандағы қазақы жылқылары «арғымақ», «қазанат» деп аталған. Бұл тұқымдардың сырт келбеті үлкен басымен, ұзын және жуан денесімен, қысқа аяқтарымен, ұзын да қалың құрық жалымен ерекшеленеді.

Енді мал шаруашылығының еңбір жауапты кезеңі-малдардың төлдеу маусымына тоқталсақ, Халқымыз малдың яғни жылқының төлдеу циклінде де түрлі магиялық күштерге, наным сенімдерден келіп шыққан ырымдар мен ғұрыптарға сеніп, соларды жасап отырған. Қазақ жерінің қай түкпірінде болсын мал төлдей бастағаннан-ақ мал соймайды. Төл уағына жетерлік етті мал тумай тұрып-ақ қамдастырып алады. «Халық сенімі бойынша әдейі сойған

малдың қаны қан тілейді, яғни өлім-жетімге себепкер болады», - дей келе, этнограф Ә.Т.Төлеубаев өз еңбегінде: «Шығыс Қазақстан қазақтары арасынан жиналған материалдарға қарағанда, төлдеу кезінде өлейін деп жатқан бірен саран малды қара тасқа бауыздап, «тастай тыйыл» дейтін көрінеді.[4] Осындай түрлі құбылыстар магиясы сенімінен жаңа туған құлынның мойнына тұмар тағып, құлын туғанда не «жүйрік бол!», не «сүтті бол!» (ұрғашы құлын болса) деп сауырына үш рет ұрады. Кіші жүз адайларында арғымақтың не басқа да асыл тұқымды айғырлардың құлынын аңдып отырып, кілемге туғыздырып алу әдеті де кездеседі. Күзетіп отырған адам қалғып кетіп, құлын жерге түсіп қалса, келешекте жақсы қасиеттерінен айырылып қалады деген сенім болған.[5] Ал информаторлардың айтуынша, жылқы түлігінің жылда бір жерге, яғни шаранасы түскен жерге барып құлындайтын серті бар. Бие құлындағын соң, 1-2 сағаттан кейін құлыны артынан ілесіп кетеді. Құлынның бір кереметі иіс сезу инстинктінің, сезімталдығының күштілігі, яғни екі күнге дейін көзі көрмеседі енесінің ісімен ілесіп жүреді екен.

Қазақ халқы үшін төрт түліктің осалы жоқ. Десек те, жылқы малын ерекше қадір тұтатын халықтардың бірі - қазақ халқы. Шындығында түлік біткеннің төресі жылқы малының мың бір ауыруға ем еті мен сүті сонау сақ кезеңдерінен бері көшпелілердің дәстүрлі тағамы болып есептелген. Ғылыми деректерде, бие сүтінің асқазан ауыруларына, ал оның еті атресклероз, рак ауыруларына қарсы шипалы қасиеті бар екені дәлелденген. Осымен қатар, қымызда 1,8 - 2,2% – тей белок және адам денсаулығына қажетті витаминдердің барлығы кездеседі. Әсіресе, қымыз А және С витаминдеріне бай. Ғалым – аптекарь И.Сиверс: «көшпелілер жылқы сүтінен қымыз ашытып, шипа ретінде қолданады. Өзінің алтай өңірінде қымыз ішіп көптеген ауырулардан жазылғанын айта келе, тері ауру, жұқпалы, туберкулез ауырулары көшпелілерде мүлдем кездеспейді» - деп жазған болатын. Ата – бабаларымыздың бұл дәстүрі бүгінгі күнге дейін сақталып келеді. Мысалы, күзге таман жыл сайын жылқы сойып, одан дәстүрлі тағам қазы–қарта, жал-жая дайындайтығын, сүтін ауыру адамға шипа ретінде қолданатындығын айтуымыз керек.

Сондай-ақ, жылқы адамзаттың айнымас серігі екендігін ескергеніміз жөн. «Ер қанаты-ат» дейтін мақалда осы кезеңдерде айтылса керек. Сонымен қатар, ат иелері өзінің өсірген малымен толық түсіністік табады, сырласады, оған тілек білдіреді. Тұлпарлар да аса ақылды, қиыншылықты, қауіп қатерді бұрын сезініп, оны өз иелеріне алдын ала білдіреді. Сондықтан да ат иелері өз тұлпарларын сүйеді де, оларға толық сенеді. Өмірде керемет тұлпар аттар болғаны қазақтың көптеген аңыз, эпос жырларында тамаша суреттеледі. Мысалы: Ақан серінің Құлагерін қазақ қауымы жақсы біледі. Атақты ақын, әнші сазгер Ақан сері кезінде өте даңқты адам болды. Оның дақының соншалық тез және кең тарауына жүйрік аты Құлагер де себеп болды. Құлагерді тай күнінен мәпелеп, табаны жерге тимейтін тұлпар етіп баптаған Ақан сері былай деп жырлаған:

Құлагер жас күніңнен тайым едің,
Солқылдақ тауға біткен қайың едің,
Бәйгеге Құлагерді қосқанымда
Бір тайпа ел бәйгесіне байып едің.... - десе,

Құлагердің мүсінін, «мінез-құлқын» суреттегендегі жырынан бір шумақ өлең келтірейік:

Жүрседе жаздай құры болмайды тоқ,
Кез жарым кесер баста кесім ет жоқ.
Қақпан бел, қалбағайлы үңгір сағақ,
Шапса-жел, мінсе-жайсаң, тұрса-селсоқ.....[6]

Шапса-жүйрік, мінсе-берік, екпіні үй соққандай Құлагер Ақан серіге адамнан артық серік – сүйеніш болған. Жалпы жылқы малында небір жүйріктер болғаны ақиқат. Ертеден арыстан - аң патшасы есептелсе, жылқы – мал патшасы аталған. Ол заманда адам баласы үшін жылқыдан қадірлі тұяқ болмаған. Адамға қанат бітіріп, төбесін көкке жеткізетін де осы жылқы болған.

Жылқы туралы қазақтың мақал-мәтелі де өте көп. «Жылқының сүті шекер, еті бал», «Жүзден- жүйрік, мыңнан-тұлпар», «Адам жылқы мінезді», «Адам баласы сөйлескенше, жылқы малы кісінескенше», «Жылқыда өт жоқ, құста сүт жоқ», «Алуан-алуан жүйрік бар әліне қарай шабады», «Ат тұяғын тай басар», «Жаман атқа жал бітсе, жанына торсық байлатпас», «Енесі тепкен құлынның еті ауырмас», «Жылқы құлыннан көбейер, ақша тиыннан көбейер», «Ат аунаған жерде түк қалар», «Ат баспаймын деген жерін үш басады, ер көрмеймін деген жерін үш көреді», «Ат айналып қазығын табады, ер айналып елін табады», «Сырын білмеген аттың сыртынан жүрме», «Тұлпар болар құлынның мүшесінен белгілі», «Жақсы ат жанға серік, жақсы ит малға серік» т.б жылқы туралы мақалдардың бұл бір бөлшегі ғана. Басқа мал туралы мақал – мәтелдер мұншалықты көп емес. Көп мақалдар да жылқы мен адам қатар айтылады. Ал мақал өзінің тура мағынасымен ғана қолданылмай, көп жағдайда астарлы мағына берерін ескерсек, қазақтың жылқыны жақсы көретіндігінде шек жоқтығы осыдан – ақ байқалады.

Халқымыздың күнделікті тіршілігі мен тығыз байланысты саласының бірі төрт түліктің әрекет қылығына қарай, халықтың өз тәжірибесінде жинаған келесі саласы ауа- райын болжау тәсілі. Әрбір түліктің әрекет - қылығына қарай ертеңгі күннің, алдағы жыл мен айлардың ауа райын болжау, қазақ халқының дүние танымындағы адам-табиғат төрт-түлік триадасындағы таным жетістігі және мал шаруашылығын жете игерген негізгі өзіндік ерекшелігін көрсететін тұсы болды. Информаторлардың айтуынша, жылқы бір жылдық ауа райын, қой жартыжылдық, түйе екі – үш айлық, сиыр екі-үш күндік ауа райын сезе алады екен. Мысалы: «Төрт - түліктің төресі аталған түйе осы күні түнде ернін жиі жыбырлатып шықса, ал жылқы малы оқыранып, жұтынар болса онда бұл жылғы көктем ерте шығады екен», - деп жорамалдаған.[7] Сонымен қатар, қыстың соңғы күндері жылқы ықылықтап, жабағы ішін тартса, көп кешікпей күн жылынып, қар суын ішіп, көктем ерте туады деп есептеген.

Жаздың күндері төрт - түлік малдың жайылымдағы жайылысы мен қылықтарынан да малшылар келер қыстың қандай болатындығын болжай білген. Бұндай тәжірибе жылқы малының жаздағы жайылысынан анық байқалған. Бұл жайында Н.Сәбитовтың еңбегінде: “Жаз айында жылқы топталып жайылса, онда қыс жылы да, ал шашылып жайылса, онда қыс қатал болады деп жорамалдаған», - деп жазылған болатын.[8]

Жалпы, қазақ тарихында, қай заманда болмасын жылқының қадірі өте жоғары, өзіндік сыры мен жыры бар өмірден ерекше орын алатын түліктердің бірі. Бұл жайлы қазақтың белгілі тарихшысы Мұхаммед-Хайдар Дулатидың (1499-1552) «Тарихи Рашиди» атты еңбегінің бір тарауында жылқы жөнінде былай делінген: «...Біздің асыл дүниеміз – бір ғана жылқымыз, ләззат алатын асымыз ет, сүйетін шәрбәтіміз-қымыз... Қызық көретініміз-өрістегі жылқымыз...»[9]

Халқымыздың төрт-түліктің оның ішінде жылқы малының мінез қылығын бақылай отырып, табиғат құбылыстарын ажырата білуі, малжандылығымен қоса, табиғатпен етене араласқан, өмір тәжірибесінің байлығы шаруашылықты табиғат ығына қарай ұйымдастырғаны байқалады. Жылқы малының тарихтан алатын орны, оған байланысты әдет - ғұрыптары, наным - сенімдері, салт - дәстүрлері халқымыздың ұлттық рухани болмысының басты ерекшелігі, тілінің тірегі, мәдениетінің арқауы деп білеміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. А.Тойшанұлы. Түрік-монғол мифологиясы. Алматы, «Баспасөз үйі» 2009, 10-28 б.б
2. Р.Сәттімбеков. Парасат, №12.2010, 15 бет.
3. Ш.Жанәбілов. Қазақша мал атаулары. «Қайнар» 1982, 9 бет.
4. Ә.Т.Төлеубаев. Қазақтың мал шаруашылығына байланысты кейбір көне сенімдері. //Вестник АН КАЗ ССР, 1984 № 12-56бет.
5. А.У.Тоқтабай. Қазақтардың XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы жылқы шаруашылығы (тарихи-этнографиялық зерттеу) Алматы, 1992-142бет.
6. Қ.Сәбденов. Төрт-түлік. Алматы, «Қайнар» 2002, 8-84 б.б.
7. М.Қазыбеков. Наурыз. Жаңғырған салт-дәстүрлер. Алматы, «Қазақстан»1991-195бет.

8. А.Сейдімбек. Қазақ әлемі. Этно-мәдени пайымдау оқу құралы. Алматы, «Санат» 1997-241бет.

9. Ж.Аупбаев. Ер қанаты. Алматы «Қайнар» 1987,486

**ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ОҚУДЫҢ ФИЛОСОФИЯСЫ: БІРЛЕСЕ БІЛІМ АЛУ,
КОЛЛАБОРАТИВТІ ОРТА, БЕЛСЕНДІ ОҚУШЫ
КОЙШЫБАЕВА Нургул Онгаровна**

Химия-биология бағытындағы Назарбаев зияткерлік мектебі
Атырау, Қазақстан
nurgul.ongar@gmail.com

Ынтымақтастық оқу өзара әрекет ету философиясына негізделіп, бірлесе отырып, шешім қабылдау, түрлі идеяларды тыңдау, сыни дос ретінде қалыптасу дағдыларын қамтиды.[1] Бірлесудің бастапқы теориясы айқын, нұсқаулықтары нақты болғанымен, іс - тәжірибеде жүзеге асыру барысында жыл өткен сайын кемелденумен қатар кедергілер де анықтала береді. Ибн Сина Әбу Әли Хусейн Ибн Абдолла(Авиценна 980-1037) «Егер бала жалғыз оқып, сыныптастары жоқ болса, бұл оқытушы мен үйретушіге ортақ қынжылыс болмақ. Сондықтан ең жақсысы- балалар оқу тәрбие үдерісінде үлгілі мінезге бір-бірінен үйренетін ұжымдық оқытуды ұйымдастыру», - деп тұжырымдайды.[2] Жаңартылған білім беру мазмұнын енгізу барысында өзара әрекет етуге негізделген топтық жұмысқа қатысты сұрақтар жиі туындайды. Демек, бірлесе білім алудың кезеңдерін 3-ке бөліп қарауға болады: бейімделу, дағдылану және қалыптасу.

Әрбір сынып бейімделу кезеңінен өту барысында мұғалім тәжірибесінде біраз қиындықтар туғызады. Мәселен, бір-бірінің идеяларын тыңдамау, мәселені талдауға атсалыспау, оң нәтижеге қол жеткізуге салғырт қарау, түрлі эмоциялар, т.б. Мәселені шешудің жолдарын қарастыру іс-әрекеттегі зерттеуді тудырады да, баламалы шешімдер пайда болумен қатар мамандардың тұжырымдары да негізге алынады. Психолог Ю.Н.Кулюткин былай деп жазады: «Топқа бір біріне деген достық сезімі бар оқушылар жиналуы тиіс. Сол кезде ғана ынтымақтастық атмосферасы туындайды. Қорқыныш пен үрей болмайды».[3] Бейімделу кезеңі педагогтің ішкі қынжылысын тудырып, өзінің ішкі сенімін тұншықтыруы мүмкін. Нәтижелі жұмыстың болмауы, сабақ процесінде мақсатқа жетуге ықпал ететін өзара әрекеттің құрылымдалмауы, топ мүшелері арасында сенімділік байланыстың орнықтауы, т.с.с жағдаяттарға шыдамдылық таныту ғана табысқа жетелейді.

Дағдылану кезеңіне өткен кезде сенімнің нығайып, жетістікке жетудің жолындағы ізденістеріңді дамытуды көздейсің. Бұл кезеңде оқушылардың жолдастық, достық қарым-қатынастары нығайып, коллаборативті орта қалыптаса бастайды, бір-біріне бар ынта-жігерлерімен көмектесуге, үйретуге бейім болады. Арнайы құрылған, кездейсоқ таңдалған, гомогенді (бірыңғай жақсы оқитын немесе білім деңгейі бірыңғай төмен оқитын оқушылар), гетерогенді топта (білім сапасы әртүрлі деңгейде меңгерген оқушылар) топ мүшелерінің қай-қайсысымен де өзара үйлесім тауып, жұмыстың нәтижелі болуына оң қадамдар жасалады.[4] Ынтымақтасқан ортада оқушылар әлеуметтік және эмоционалдық тұрғыдан дами түседі, өйткені олардың түрлі көзқарастарды тыңдап, өз идеяларын айту және қорғау дағдылары жетіледі.

Қалыптасу кезеңінде ынтымақтаса оқу жүйеленіп, бірізділік пайда болады, зерттеу дағдылары тереңдей түседі. Табыстың тұғырына жету сезімі болғанымен, мәселе күрделене береді. Өйткені жалпы сыныпта қалыптасу процесі жүріп, ұжымдасу әрекеті жүзеге асқанымен, жеке тұлғалық ерекшеліктерге қайта мән беру міндеті күшейеді. Қарым-қатынас, өзін таныту, басқаларды қолдау кезеңдерінен өткен әрбір оқушы табысты топтың мүшесі ретінде қаралғанымен, кедергілер жойылмайды. Сынып оқушылары бірлесе білім алудың 3 кезеңінен өтуде оған топтық жұмысты жоспарлау, рөлдерді өзара бөлісу, соңғы өнімді ұсыну, жұмыс барысын бақылау, дескриптормен жұмыс жасай білу, уақытты ұтымды қолдану секілді

көзге көрінбейтін, бірақ мәні үлкен қосалқы әрекеттер қатар жүреді. Бірі -өнімді іс-әрекет түрінде мақсатқа жететін жолды айқындаса, бірі негізгі бағыттан ауытқымай жүруге негізделген, әрқайсысының салмағы зор. Демек, табысқа «қол жеткіздім» деген ішкі уәж пайда болған кезде мәселе де бірге туындай береді. Сол мәселенің бірі- топтық жұмыс кезіндегі бағалау процесі, екіншісі -жеке оқушылардың «тасада» қалуы, белсенділік танытпауы, өзгенің идеясына «мойынсұну», топтың жекелеген мүшелерінің білімі мен тәжірибесіне сүйену. Топтың шағын болуын, жұптық жұмыстарды бұл мәселелердің оңтайлы шешімі деп санауға болады, бірақ осы кезеңде «тайм-менеджмент» ұғымы ойыңызға оралады. Топ неғұрлым көп болған сайын, соңғы өнімді таныстыру және бағалау мүмкіндігі азая береді. Ендеше, осы әрекетті зерттеу барысында ұтымды шешу жолдары ретінде нені қарастырған жөн? Осы мәселе төңірегінде сауалдарын жолдаған әріптестерге қалай қол ұшын созуға болады? Бір сыныптағы 25-30 оқушыны ынтымақтаса оқытуға дағдыландырып қана қоймай, әрқайсысын қалай табысқа жеткізуге болады?

«Бірлескен білім алу ортасында әрбір қатысушыны қалай белсенді оқушыға айналдыруға болады?» деген сұрақ төңірегінде іздену нәтижесі сабақта қолданатын әдіс-тәсілдерді тиімді таңдай білу керектігі туралы тұжырымға әкелді. Белсенді оқу әдістерін әрбір сабақта бірнеше сыныпта қолданып көру арқылы мықты тұстары мен әлсіз жақтары сараланып, ұтымдылары таңдауға ілінді. Мәселен, «Әлемді шарлау» әдісі.

Топқа берілген тапсырманы аяқтаған соң, нәтижені таныстыру кезінде топта бір оқушы спикердің рөлін атқарып, басқа оқушылар мұғалімнің белгі беруімен барлық топтың жұмысын тыңдап шығады. Әдісті тиімді қыла түсу үшін және белсенділікті арттыру үшін спикер рөліндегі оқушыны ауыстырып, кейін кері байланыс беру кезінде басқа оқушылардың сындарлы пікірі тыңдалса, «немқұрайлылық» танытқан оқушыдан топтағы жұмыстарда не айтылғаны туралы сұрауға болады. Осылайша бір тапсырманы орындау барысында түрлі пікірлерді тыңдап, ақпараттар жинаумен қатар, 4 топтағы 15-16 оқушының белсенді қатысуына ықпал етуге болады. Спикер үшін тиімдісі бірлескен білім ортасында өзінің жұмысын таныстыру кезінде бірнеше мәрте қайталап, ойын жүйелейді, білімді бекітеді, жауапкершілікті сезінеді.

Сабақты құрылымдау кезінде тапсырманы орындау уақыты мен таныстырылым жасауды бөліп жоспарлаған өте тиімді. Таныстырылым жасау кезінде жоғарыда атап өтілгендей қандай да бір әдісті қолдану мұғалімді күтілетін нәтижеге жеткізе алады. Тапсырманы орындау кезінде қай оқушының үлесі көп болғанын бағалау арқылы білуге де болады немесе белгісіз болып қалатын тұстары да жетерлік. Тасада қалу- кейбір оқушыларға тән қасиет. Зерттеу барысында мұндай «әрекеттерді» жоюға болатынына көз жеткізілді. Соның дәлелі ретінде төменде берілген сабақ жоспарын қарастырып кетуге болады:

Мұғалім сабақтың бастапқы кезеңінде топта отырған оқушыларға реттік нөмір ұсынады. Әрбір оқушы өзінің реттік нөмірін біліп отырады.

1-тапсырма. Берілген сөздердің қайсысы сізге қажет болуы мүмкін? Ойыңызды дәлелдеңіз.

Баланың денсаулығы мен дамуы, шектеу, еңбек келісімшарты, Еңбек кодексі, кәмелеттік жасқа толмаған, тыйым салынады, 24 сағаттан артық

«Неге мен бұл сөзді таңдадым?», «Таңдау кезінде не туралы ойлады?» деген сұрақтарға жауап бере отырып, оқушы өзінің ойын дәлелдейді. Ұсынылған тапсырма бойынша сыныптағы барлық оқушылар ойланып, өз таңдауларын жасағанымен, мұғалім бір реттік нөмірді атау арқылы 4 топтағы екінші нөмірлі оқушылардың ойын сыныппен бірге тыңдаса болады.

2-тапсырма. Суреттерге назар аударыңыз. Сұрақтарға жауап беріңіз.

- ✓ Не көріп тұрсыз?
- ✓ Киімнен не байқауға болады?
- ✓ Артқы жағында тағы не көріп тұрсыз? Олар біздің тақырыбымызға қатысты не айтады?
- ✓ Күннің қай мезгілі? Бұл маңызды ма?
- ✓ Фотограф көрерменнің сурет туралы не ойлауын немесе сезуін қалайды?

Оқушылар сурет бойынша топта өзара талқылау жүргізеді. Осы әрекеттен кейін мұғалім топтардағы нөмірі төртінші оқушылардан өздерінің пікір ортаға салуды сұрауына болады.

3-тапсырма. Тобыңызбен ақылдаса отырып, 1,2-тапсырмада ұсынылған пікірлерді ескеріп, хатқа жауап дайындаңыз

Сәлеметсіз бе?

Менің жасым – он төртте. Жазғы демалыс кезінде еңбекке араласып, ата – анама көмектескім келеді. Мен секілді жасөспірімдерге жұмысқа тұруға рұқсат етілген бе? Қандай жұмыстарды жасауға болады? Ата – анамды заң алдында жауапқа тартып жүрмей ме?

Шынар

Хатқа жауап ауызша немесе жазбаша нұсқада дайындалып болған соң, мұғалім топтардағы үшінші нөмірлі оқушыға топ жұмысын таныстыруды тапсыруына болады. Сондай-ақ, бірінші нөмірлі оқушылар сындарлы кері байланыс ұсынса, бесінші нөмірлі оқушыларды өз тобының бақылаушысы ретінде сайлау оң нәтиже береді. Мәселен, бақылаушы: «Топтағы жұмыстың нәтижелі болуына оң әсерін тигізген ...», «Нәтижесіз болуына кері әсерін тигізген ...», «Нені өзгерту керек?», «Қай дескриптор орындалмады?» деген сұрақтарға жауап берсе, оқушы кері байланысы: «Хаттың жауабына қосарыңыз бар ма?», «Келесі топтың жауабы туралы ойыңыз қандай?» деген сұрақтар төңірегінде болмақ. Осылайша сыныпта отырған 20-25 оқушы сабақ процесінде назардан тыс қалмай, белсенді әрекетке дайын отырады. Жоғарыда ұсынылған тапсырма бойынша рөлдік ойынды беруге де болады. Мысалы:

қорғаушы: топтың жауабын сыныпқа таныстырады;

қолдаушы: қорғаушының жауабының кем-кетік тұстарын жетілдіріп, пікір қосады;

сыншы: келесі топтың жауабына орай сын айтады (тобымен ақылдасады);

жақтаушы: келесі топтың берген сынына орай өзінің тобының жұмысын жақтап шығады;

бақылаушы: барлық іс-әрекетті бақылап, топ оқушыларына кері байланыс ұсынады.

«Бетпе-бет» әдісі – белсенді оқытудың тиімді әдістерінің бірі. Мақсаты: коллаборативті ортада бірлесе білім алу, оқу мақсатына қол жеткізу. Оқушылар бір-біріне қарама-қарсы отырады, тапсырманы орындау барысында келесі орынғаи жылжып, жұбын алмастырады. Бетпе –бетті идеялар алмасу алаңына, ақпараттарды немесе мәтінді түсінуге, мәселелерді бірлесе шешуге, сындарлы кері байланыс ұсынып, өзара бағалауға, өз бетімен оқу ортасына айналдыруға зор мүмкіндік бар. Ең бастысы, мұғалім берілген әдісті өзінің пәніне, тапсырмасына, оқушылардың жас ерекшелігіне қарай бейімдеп, ұтымды ұйымдастыра алу керек.

Қорыта айтқанда, осы ынтымақтасқан оқу ортасын ұйымдастыруда мұғалімнің рөлі ерекше. Сыныпты қалыптасу кезеңіне жеткізуге жұмсаған күш-жігерінің текке кетпеуі үшін топтық жұмыстың артықшылықтарын зерттеу арқылы 40 минуттық сабақ процесінде әрі бірнеше оқушыны бағалауды жүзеге асыруға болады, әрі «мойынсұну» тәсілін ұстанған оқушыны қайнаған жұмыс ортасына байқатпай енгізіп жіберуге де шеберлігі жетеді.

Зерттеу аспектісі ретінде қаралған ынтымақтасқан оқу ортасының философиясын түсіну, бірлесе оқу кезеңінде бағалауды тиімді жүргізу, өзара әрекет ету дағдыларын қалыптастыру болғанымен, мінсіз нәтиже күтудің қажеті жоқ. Помодора тәсілін қолданған абзал, яғни, кез келген іспен айналысу барысында соңғы нәтижеге емес, сол істі орындау барысына зейін қою. «Соңғы нәтижеде пайда болуы керек өнімге зейін қою адамды қажытып, сәтсіздікке әкеледі» деген тұжырымды ұстанған дұрысырақ.[5] Сайып келгенде, мәселенің

бәрі жеке оқушының табысты азамат болуына бағытталған ізденіс. Сондықтан ынтымақтасқан ортада білім алуды кіршіксіз қылуды көздемей, әрбір оқушыны жетістікке жетелеу маңызды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1) <http://g.engime.org/topti-jmis-turali-nsauli.html>
- 2) <http://bilim-all.kz/jospar/2011-Toptyq-zhumystyn-oqushy-belsendiligin-arttyrudagy-rolі>
- 3) Ю.Н. Кулюткин. Ересектерді оқыту психологиясы.-М.,1985, 119.
- 4) «Негізгі және жалпы орта мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық» оқу-әдістемелік құрал.-Астана,2017ж.
- 5) Қуаныш Шоңбай «Екінші болма».-Алматы, 2019ж.,83-бет

INNOVATIVE POTENTIAL OF CREATIVE YOUTH DEVELOPMENT AT THE UNIVERSITY STAGE OF PROFESSIONAL FORMATION

KULSHARIPOVA Z. K., associate Professor, **KENZHEBAEVA Zh.T.**, master of pedagogical sciences, **ASTANOV R.A.**, master's student

Pavlodar State Pedagogical University

Pavlodar, Kazakhstan

kulsharipovazk@mail.ru, zhumagul_1981@mail.ru, rvmzzik@gmail.com

Annotation

World experience shows that economic and social reforms in the field of higher professional education of young people can be successfully carried out only with the support of economic potential and effective state power. For the optimal realization of the interests of youth at the University stage of professional development, developed countries pursue policies aimed at social protection and ensuring the welfare of young people.

From this perspective, the modernization of University education becomes part of the industrial, economic and financial policy in the field of education and requires a rapid response to changes in the needs of the labor market and the requirements of employers to graduates.

Мировой опыт показывает, что экономические и социальные реформы в сфере высшего профессионального образования молодежи могут быть успешно осуществлены только при поддержке экономического потенциала и эффективной государственной власти. Для оптимальной реализации интересов молодежи на Университетском этапе профессионального развития развитые страны проводят политику, направленную на социальную защиту и обеспечение благосостояния молодежи.

С этой точки зрения модернизация вузовского образования становится частью промышленной, экономической и финансовой политики в сфере образования и требует оперативного реагирования на изменения потребностей рынка труда и требований работодателей к выпускникам.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, жастарға жоғары кәсіптік білім беру саласындағы экономикалық және әлеуметтік реформалар экономикалық әлеуеттің және тиімді мемлекеттік биліктің қолдауымен ғана табысты жүзеге асырылуы мүмкін. Кәсіптік дамудың университеттік кезеңінде жастардың мүдделерін оңтайлы іске асыру үшін дамыған елдер әлеуметтік қорғауға және жастардың әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған саясатты жүргізеді.

Осы тұрғыдан ЖОО-ның білім беруді жаңғырту білім беру саласындағы өнеркәсіптік, экономикалық және қаржылық саясаттың бір бөлігі болып табылады және еңбек нарығы қажеттілігінің және жұмыс берушілердің түлектерге қойылатын талаптарының өзгеруіне жедел ден қоюды талап етеді.

Keywords: mechanism of social partnership, national qualification framework of education, state policy in the field of vocational training, employment of specialists.

The future of Kazakhstan, the foundations of which are laid in the present, is connected with the level of development of Kazakhstan's youth, its integration in society.

The law of the Republic of Kazakhstan" on state youth policy "States:" the Current state of youth problems requires the development of new priorities and mechanisms in the direction of professional development.

On the one hand, it is necessary to refrain from excessive guardianship and charity, which undermine the incentive to independent activity, lead to dependency of young people. On the other hand, the state youth policy should give young people a good chance to become full-fledged citizens, professionally competent specialists. Citizens, and professionals who are not just looking for personal success in life, but also create for their loved ones, their people and their homeland" [2, p. 13].

Currently, they operate as a single educational space at the mega-level: European, American, British and Pacific education systems.

In 2010, the Bologna process ended with the construction of the European higher education area (EHEA). The EHEA consists of 47 member countries from 49 States that have ratified the European cultural Convention of the Council of Europe. EITO created by organizations such as the European University Association (EUA), European Association of institutions in higher education (EURASHE), European students Union (ESU), European Association for quality assurance (ENQA), BUSINESS EUROPE, supported by the European Commission, the Council of Europe and UNESCO.

Therefore, the creation of a single educational space is a key factor in adapting the education systems of different countries to the needs of the global market economy. The transition to the EHEA leads to a "revision of the philosophy of higher education at its various levels: political, managerial, social" [4, p. 31].

The economic factor determines the prospects for the development of classifications in the field of education and the activity of their development by citizens. Changes in the perception of a new philosophy of education along the lines of "Economics – human resources" associated with increasing economic integration and increasing competitiveness of higher education by restructuring the system of education at undergraduate and postgraduate levels, provide academic mobility and the quality of education, on the one hand, and on the other with the idea of commercialization of results of scientific research, with third – interdisciplinarity of scientific research. In this direction, the introduction of the National qualification framework of education, industry professional standards is carried out, there is a change in the State mandatory standards of higher education (for example, the introduction of such subjects as environmental monitoring, social ecology, human ecology, environmental management, environmental law, environmental education).

On the other hand, the objective reality is connected with the expansion of contacts between universities, between industry and academic science (conclusion of agreements) on the use of resources necessary for the production of knowledge, which is reflected in educational programs. For an employer, quality training of a specialist is the main factor in ensuring its competitiveness.

Therefore, changes in the labour market of the Republic of Kazakhstan, corresponding to the global division of labor between countries, the growth rate of the economically active population of the country are the real basis for the development of youth policy of the Republic of Kazakhstan, modernization of higher professional education, which, overall, enhances the function of education as a decisive factor of change.

Providing guarantees in the field of education, labor and employment. The state will make efforts to ensure guarantees in the field of education, labor and employment. This implies coordination of actions of state bodies and organizations, irrespective of forms of ownership and organizational-legal form, agreement on employment of graduates; education institutions for children-orphan, children with disabilities in health; adolescents leaving school; persons released from places of deprivation of liberty; young people from disadvantaged families; young servicemen, retired.

Compliance with these standards, in turn, requires the development and improvement of the legal framework for the creation of jobs for socially vulnerable categories of youth.

The state will make wider use of additional incentives to increase the interest of organizations and enterprises, regardless of ownership, in hiring young professionals, creating jobs for young people, their professional training and retraining, industrial training; to develop the state system of professional orientation of young people taking into account the prospects and priorities of socio-economic development of the country [13, p.14].

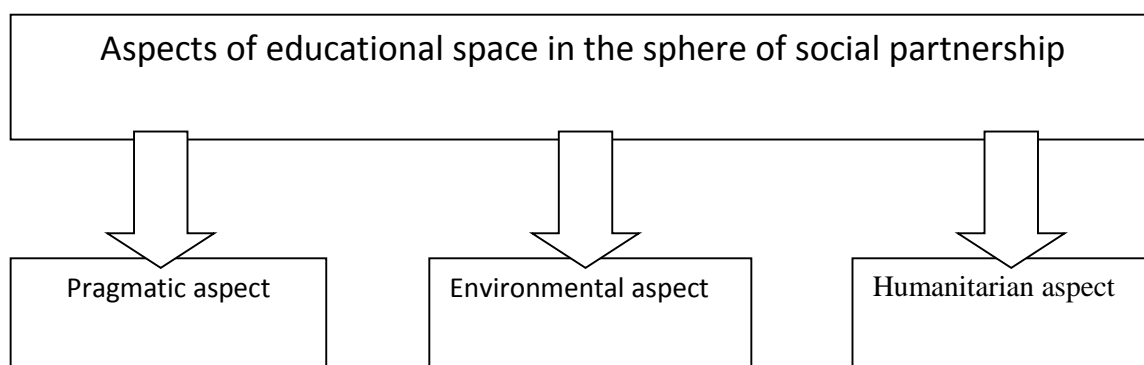
Creation of conditions for professional, spiritual and physical development of youth. Spiritual and physical health of young people is a strategic capital of the country and an important factor of its modern development. The formation of moral and spiritual values of adolescents and young people should be based on the study and promotion of world and national cultural values and proceed from the age level.

Characteristic values inherent in youth, reflects the diversity of living conditions and destinies of young people, a wide range of values. It should be borne in mind that the formation of aesthetic and moral values of young people is significantly influenced by the media, especially electronic.

The humanitarian aspect of the educational space and sustainable development of modern society sets new basic ideas of education: human spirituality, the idea of human dialogue with the modern world, the idea of cooperation of people on the planet. Humanity is gradually introducing the axiological foundations of sustainable development into the educational process. Therefore, it is important for teachers to realize and bring to the consciousness of students that their value orientations, citizenship, specific actions will depend on whether humanity will be able to reach a new level of civilization, when global interests are ensured and the interests of a particular country are not infringed, the universality of culture is preserved.

Therefore, the educational space uses the idea of human dialogue with the modern world at different levels of its manifestation (nature, society, social group, another person), as well as the idea of cooperation, co-creation of collective action.

In educational activities, respect for the individual is formed, the need to understand someone else's point of view, which determines a new understanding of the meaning of human life, the philosophy of its existence, spiritual culture. Therefore, taking into account the factors and aspects of creating an educational space, coordination of actions in the modern higher professional educational space is carried out (picture 1).

Picture. 1-Aspects of educational space in the sphere of social partnership

The development of youth policy is a necessary condition for the modernization of the economy and the system of higher education. In this thesis it is proved that the social aspects of youth policy of the Republic of Kazakhstan in the field of employment will be more effectively implemented if purposefully develops the system of social cooperation between economy, social sphere and vocational education on the basis of the state diversified University in the region.

The experience of recent years in the field of creating training structures in enterprises and corporations shows that big business is interested in building "human capital", seeing it as an

important resource for future long-term global competitiveness; it has a sufficient resource base for the formation of the corresponding potential.

Bibliography:

1. Ушакова Н. М. Содержание образования как таксономическая категория. – Павлодар: Кереку. – 2016. – 419 с.
2. Адамова У. К., Кутлимуротова Н. Р., Каландарова М. А. Педагогические способности преподавателя и методы их развития // Молодой ученый. — 2016. — №13. — С. 760-763. — URL <https://moluch.ru/archive/117/31209/> (дата обращения: 18.07.2019).
3. Альмухамбетов А. А. Профессиональная подготовка педагогов в условиях реформирования системы образования. // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Инновации в образовании: поиск решений». – 2 том. – 5 декабря 2014 г. – С. 37.
4. Анцыферова Л. И. Психология формирования и развития личности / Л. И. Анцыферова // Человек в системе наук. – М., 1989. – С. 426–433.
5. Пряжников Н. С. Психология труда и человеческого достоинства : учеб. пособие для вузов / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. – 3-е изд. , стер. – М. : Академия, 2005. – 477 с.
6. Омирбаев С. М. Особенности и принципы формирования модульных образовательных программ / С. М. Омирбаев // Вестник КарГУ. – 2013. – № 1. – С. 9–15.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕРБЕС ОҚУ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРДЫҢ ОРНЫ

ҚАЙЫНБАЕВА Лариса Сағижанқызы, КИЫНБАЕВА Мерует

Қорқыт Ата атындағы ҚМУ

Қызылорда, Қазақстан

larissa_kain@mail.ru

Жалпы білім беретін мектепте өзіндік жұмысты ұйымдастыруда оның бағдарлама мазмұнына, талапқа сай болуы, түрлі мазмұнда және формада көрініс табуы оқушы-шығармашылық бағытта жұмыс істеуге бағыттауы, сондай-ақ бағаланып, марапатталуы сияқты мәселелерге жете мән беріледі.

Өзіндік жұмыс - бұл шығармашылық жұмыстың бастамасы. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін олардың өзіндік жұмысынсыз дамыту мүмкін емес.

Өзіндік жұмыс түрлеріне қатысты материалдарды саралау және өз тәжірибеміздің қорытындысы негізінде біз шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылықтарын арттыра түсетін өз бетімен жұмыс түрлеріне төмендегі негізгі үш жұмыс түрлерін жатқыза аламыз. Олар:

- 1) берілген тапсырманы түрлендіру бағытындағы жұмыс түрлері (кері есеп құру, мәтіннің мазмұнын өңдеу, т.б.);
- 2) логикалық дамытушы ойындармен берілген тапсырмалар (құрастырмалы ойындар, ребус, сөзжұмбақ, анограмма) өз бетімен жұмыс түрлері;
- 3) өз ойынан еркін тақырыпқа құрастыруға берілген шығармашылық бағыттағы жұмыстар (математикалық жаттығулар, мәселе есептер т.б.).

Математикадан өздігінен шығармашылық жұмыс орындау оқушылардың пәнге ынтасын арттырып, ізденгіштік қасиеттерін тәрбиелеп, математикалық ой өрісін дамытады. Шығармашылық жұмыстарды орындау барысында оқушы оқып үйренген теорияның не есептің жаңа қырларын ашады, өз ой-пікірін айтады, табылған мәліметтер бойынша байсалды қорытынды жасауға үйренеді.

мектеп оқушыларының бойында өзіндік жұмыс істеуге, білімге деген құштарлық пен ғылымға қызығушылықтың дамуына жол ашатын әдістемелерді жетілдіру басты мақсаттарымыздың бірі.

Оқушылардың оқу – танымдық қызметі мен өзіндік жұмыстарына арналған өзекті мәселелер көптеген ғалым – педагогтар, психологтар мен әдіскерлердің (И.Я.Лернердің , Е.Я.Голант , Б.П. Есиповтың , П.И.Пидкасистыйдың , М.А.Даниловтың , А.Е.Әбілқасымованың, Т.И. Шамованың және т.б) еңбектерінде кеңінен сөз болады.

Оқушылардың өзіндік жұмыстары мәселесіне арналған әдебиеттердің мол екендігіне қарамастан, бұл дидактикалық түсінікке нақты анықтама берілмеген. Оның үстіне өзіндік жұмыс – дәріс беру әдісі ме, оқыту тәсілі ме немесе сабақты ұйымдастыру түрі ме деген мәселе де толық шешімін таппаған.

Соңғы кездері педагогикалық мерзімді баспасөз беттерінде оқушылардың өзіндік жұмысының мәнін, мақсатын, сипатын оқушы тұлғасының қалыптасуына орындалған тапсырманың әсерін, қол жеткізілген нәтижелердің деңгейін көрсету арқылы түсіндіруге тырысушылық байқалып жүр.

Профессор Р. Г. Лембергтің пікірінше, оқушылардың өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру мына шарттарға байланысты:

1. оқушылардың істейтін жұмысының мақсатына айқын түсінуі;
2. жұмыстың жемісті аяқталуына, оның алдағы нәтижесіне қызығуы;
3. жұмыстың оқушылардың өз еркімен, қалауымен орындауы;

Сонымен, өзіндік жұмысты ұйымдастыруға қойылатын талаптар мыналар:

- ✓ оқушылардың орындайтын өзіндік жұмысының мақсатын түсінуде,
- ✓ қабылдауды қамтамасыз ету;
- ✓ оқушылардың жұмыстың жемісті аяқталуына, оның алдағы
- ✓ нәтижесіне қызығуына ықпал жасау;
- ✓ жұмыстың көлемін шамадан тыс асырмай, оның сапасын арттыруға
- ✓ көңіл аудару;
- ✓ оқушылардың өзіндік жұмысын оқу жұмысының басқа түрлерімен
- ✓ дұрыс ұштастыра білу;
- ✓ оқушылардың дербестігін арттырып, өзіндік білім алу қабілетін
- ✓ жүйелі түрде дамыту.

Өзіндік жұмыстың мағынасын ашып, оның түрлерін жүйелеуде басты қағида ретінде не алынуы тиісті?

Көріп отырғанымыздай, басқа зерттеушілермен салыстырғанда, Н.Г.Дайри өзіндік жұмыс теориясын дамытуда озық қадам жасаған. Ол өзіндік жұмыстың мағынасын тапсырманың мәні мен сипаты оқушының тәрбиесімен өсіп жетілуіне тапсырманың әсері, сондай-ақ оның қол жеткізген нәтижелерінің сапасы мен байланыстыра отырып, түсіндіруге күш салған

Оқу процесінде “өзіндік жұмыс” ұғымын құрамдас екі бөліктен тұратын дидактикалық құбылыс ретінде қарастыруымызға болады. Бір жағынан ол оқу жұмысына қатысты тапсырма, яғни оқушы орындауға тиісті нәрсе, оның іс-әрекет объектісі. Тапсырма оқушыға мұғалім немесе бағдарламалық құрал арқылы беріледі. Екінші жағынан, өзіндік жұмыс - мектеп оқушысының осыған дейін өтілмеген жаңа білім алуына немесе берілген білімді тереңдетуі мен кеңейтуі мүмкіндік беретін, тапсырманы орындау барысындағы оның ақыл-ой, ойлау және шығармашылық пен елестете білу қабілеттерінің жемісі. Сөз болып отырған жағдайлардың қайсысында болмасын өзіндік жұмыс баланың ойлау қабілетін арттыруға әсер етеді.

Бұл қағида, көптеген психологиялық

зерттеулердің нәтижелері көрсетіп отырғандай, таным объектісі мен оқушының танымдық қызметінің құрылысына сәйкес, оқу материалдары мектеп оқушыларының білім алу процесінің құрамына оқу мәселелерінің жүйелі түрде қосылуы қажеттілігінен туындайды.

Қазіргі оқу процесінде өзіндік жұмыс міндеттерінің күрделендіру деңгейі, мектеп оқушыларының тек бағдарлама мен жоспарланған білім, білік және дағды жүйелерін ғана меңгеріп қоймай, сонымен бірге шығармашылық мүмкіндіктерін дамыта отырып, өз бетінше үздіксіз білімін көтере беруге бағытталған.

Дегенмен, оқушылар өзіндік жұмысты орындау барысында оларға түсінікті де қарапайым түрдегі ғылыми және танымдылық әдістерді игере алмайтын болса, алға қойылған мақсаттардың орындалмайтындығы түсінікті.

Осыдан барып оқу процесін ұйымдастыруда өзіндік жұмыс бір жағынан-мұғалімнің оқытушылық қызметін ұйымдастыру құралы, екінші жағынан оқушының дербес оқу қызметі бола отырып, жүйедегі жетекші екі бағыттың тоғысар тұсы (инварианты) ретінде қарастырылады. Өзіндік жұмыс процесінде мұғалім мен оқушылардың бірлесіп жасайтын әрекетін толығырақ қарыстырайық.

Мұғалім оқушыларға шамалары келгендей тапсырмалар ұсынады, онда мыналар көрсетіледі: жұмыстың мақсаты, оның бөлімдері бойынша орындау реті (өзін - өзі бақылау), мұғалім тексеру үшін алынған нәтижелерді әзірлеу, реттеу (кері информация) тәсілдері, жұмысты орындау мерзімі.

Мұғалімнің тапсырманың дұрыстығын, оқушылардың оның мазмұны мен нәтижесін қаншалықты түсініп, меңгергенін анықтайды: демек, мұғалім бақылаушы ғана емес, ұйымдастырушы да, оқушылардың өзіндік жұмысын тексеруші де. Мұғалім тапсырма арқылы олардың таным қабілетіне бағдарлама жасайды, оны бір мақсатқа бағыттап, сапасын анықтайды.

Оқушылар тапсырма алады, меңгерген білім қорына сүйене отырып, оның мақсаты мен орындалу тәсілдерін ойластырады және ең маңыздысы, жұмысты өздігінен орындау барысында алынуға тиісті нәтижелер бағдарламасын жасайды. Содан соң істелген жұмыстың дұрыстығын үнемі тексере отырып, тапсырманы бөлімдері бойынша орындайды. Алынған нәтижелерді реттеп әзірлейді, (өзін - өзі бақылау) және (жазу жұмысы, цифрлар, сызулар, суреттер, модельдер т.б.) тексеру үшін мұғалімге тапсырады. Оқушылардың оқу әрекетінің жемісті болуы – оқу жұмысының тәсілдерін меңгеруге байланысты.

Өзіндік жұмысты ұйымдастырғанда, мұғалім оқушылардың дара ерекшеліктерін ескеріп, соған қарай беретін тапсырмаларды өзгертіп отырғаны жөн және орындалған жұмыстың жалпы қорытындысына ғана баға қоймай, сонымен қатар оқушы қалай жоспарлады, қандай тәсілдер қолданып орындады, өзі қалай тексеріп отырды, осының бәрін ескеріп, бағаланған жөн.

Сонымен, оқушылардың өзіндік жұмыстарының сапасын арттыру мақсатына жету үшін, мұғалімнің жоғарыда баяндалған оқу әрекетінің психологиялық ерекшеліктерін біліп, соған сәйкес өзінің әдістемелік шеберлігін жетілдіріп отыру қажет. Оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру үшін, мұғалім мынадай үш жағдайды ескергені жөн.

1. Оқушылардың өзіндік жұмыстарының мазмұнын анықтау (берілетін білім және оны оқыту міндеттері);

2. Өзіндік жұмысты ұйымдастырудың жоспарын жасау, қолданылатын амал – тәсілдерді белгілеу;

3. Оқушыларға жұмысты ойдағыдай аяқтауға дұрыс бағыт беріп көмектесу (жұмыстың жүйелі барысына басшылық ету, тиісті түзетулер жасап отыру).

Қорыта келгенде, осы айтылғандардың бәрі, өзіндік жұмыстың мағынасын, оның қызметтерінің ерекшеліктерін, тек оқушылардың өз беттерімен білім алуға дайындықтарымен кәсіптік-білімдер жүйесін игерумен ғана шектелмейді деген тұжырым жасауға мүмкіндік туғызады. Ал өзіндік жұмыстың оқушылардың көз қарастарын және сенімдерін қалыптастыруда үлкен тәрбиелік маңызы бар.

Өзіндік жұмыстың негізгі мақсаты – оқушылардың танымдық әрекеттерін қалыптастыру, шығармашылық қабілеттері мен мен қызығуын жетілдіру, білімге құштарлығын ояту.

Білімнің негізі математика екені белгілі. Ендеше осы математика сабақтарында, оқушылардың өз бетінше жұмыс істей білу іскерліктері де қалыптасуы тиіс. Атап айтсам: жаңа

ұғымды, заңдылықты, ережені түсініп, тұжырымдау, есепті талдап, шығара білу, өзінің оқу іс-әрекетіне бақылау жасай білу, т.б. Осындай іскерліктерді қалыптастыру – оқу барысында мақсатты түрде ұйымдастырылған жұмыстар және жаттығулар жүйесі арқылы жүзеге асырылады. **Өз бетінше жұмыстың негізгі ерекшелігі** – оқушының берілген тапсырманы мұғалімнің көмегінсіз орындауы. Тапсырманы орындауда жақсы нәтижеге жету үшін, мұғалім оқушыны іскерлік дағдысын, бақылай білу қабілетін, ойлауын, есепті шешу жолдарын дұрыс таңдай білуін байқап көреді. Егер тапсырманы орындауда қателер жіберілсе онда мұғалім сол қателерді оқушылардың өздері жөндеуіне мүмкіндік беріп, оқушының іс-әрекетін дұрыс жолға бағыттағаны жөн.

Дұрыс ұйымдастырылған өзіндік жұмыстардың оқу тәрбие процесіндегі мәні ерекше. Атап айтқанда:

- ✓ өзіндік жұмыс тапсырмалары арқылы оқушылардың математика пәніне деген қызығушылықтарын арттыру;
- ✓ оқушылардың алған білімдерінің, дағдыларының алдағы өмірлеріне қажеттілігі мен оны қолдана алуларына қол жеткізу;
- ✓ оқушылар істейтін жұмысының мақсатын айқындап, жұмысты өз еркімен ерік-жігерімен, қалауымен орындауы;
- ✓ оқушылар істейтін жұмыстың қорытындысын шығарып, нәтижесін алу.

Қазіргі уақытта оқушыларға математикадан білім беру жүйесінің алдына келесі міндеттер қойылған:

- ✓ оқытудың немқұрайлы жақтарын жою;
- ✓ оқытудың қолданбалы бағытын кеңейту;
- ✓ оқушыларда практикалық біліктілікті және дағдыларды қалыптастыру және т.б.

Қазіргі кезде қоғам талабына сай жеке тұлғаны қалыптастыруда әрбір оқушыда сапалы да терең білім мен іскерліктің болуы, олардың шығармашылықпен жұмыс істеуі, ойлауға қабілетті болуы талап етіледі. Ал бұл талапты орындауға мұғалім бар күшін, бар білімін жұмсап, жалықпай, шаршамай үйрете білу керек екені сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Әбілқасымова А.Е. //Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Білім, 2005.
2. Шамова Т.И. //Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1982

USING OF EFFECTIVE TECHNOLOGIES AND METHODS IN SECONDARY SCHOOLS

ҚАСЫМ Әйгерім Теміржанқызы

Алтын ауыл орта мектебі

Алматы облысы, Қарасай ауданы, Қаскелең қаласы, Қазақстан

sweet_0007@mail.ru

Kazakhstani education takes its roots from the methods and standards of USSR that used to be an indication of a high quality at the time. Soviet education was teacher-centered, meaning that everything mentioned by the teacher was absolutely correct, while the students' job was passive listening and they were expected to memorize and remember the information they have *heard* during the class. This approach reached certain success as a result of the mentality and attitude towards education at its time. However, the world around us has changed significantly since then, and the people together with their mindset have experienced huge changes due to the influence of globalization and the period of history they live in. Our society has not been focusing on this peculiarity much, considering that if particular methods worked in the past, they must continue bringing the same amount of benefit. This might be one of the reasons why education in our country has been lowered in quality. In the modern world European and Western university has reached the peak of popularity and success, and the reason for this is because those responsible for the education

in the developed countries follow innovations in education and the world as a whole. Therefore, methods of teaching in the Republic of Kazakhstan must adjust to the modern world as well, and not stay the same to meet the needs of the population of the 21st century. Obviously, the government is putting vast efforts into developing the education system and increasing the standards by making changes, introducing innovative approaches and organizing various teacher-training sessions to implement effective methods of foreign education in schools in Kazakhstan. This paper will discuss the differences of modern education in Kazakhstan and European and Western countries, ways how the standards of foreign education are being implemented in this country, the difficulties we face during the tough process of adjustment and reasons why we have those difficulties.

Most importantly, as it was mentioned before, Kazakhstani education, same as in the Soviet Union, used to be teacher-centered. We are politely saying *used to*, because we sincerely hope that it is *not anymore*, however, it *still is*. Foreign education is widely considered and proven to be so effective because it is student-centered. Centered on the needs, interests, wishes and everything that makes every student special. Teachers try to find individual approach to everyone to make sure every single student feels comfortable in a classroom and benefits from the process of education. This approach has never been a secret strategy of effective teaching and the world has known it for ages. Although it is taught at universities, discussed at various teacher-training sessions and seminars and written in a plethora of books, the majority of Kazakh teachers do not use their knowledge of this crucial aspect of high quality education. The next paragraphs will discuss possible reasons why we know how to teach better, but rarely use this knowledge.

Firstly, we are conservative and this is in our mentality. The majority of teachers in this country experience *Einstellung*, which is a term used for fixed opinion we have about things and the denial to accept innovations. Teachers feel like what they know, what they had seen and experienced before works well enough and therefore does not require any changes. They do all the same things over and over again, making the same mistakes, but do not try to change anything because they feel like the traditional model is good enough.

Secondly, lack of practice is a big issue. In the majority of cases, educators know the theoretical basics of different truly effective ways of learning and teaching, but do not have any conceptual understanding how to implement that knowledge in the classroom. This is also a peculiarity of Kazakhstani education - we teach theory and the students do not know how to use that theory in practice, therefore how to make their education *pragmatic*. The inability to adopt pragmatic way of education also causes serious problems that will be discussed later. This issue is one of the reasons why Kazakhstan is nearly failing at giving proper education not only to schoolchildren, but to students at every level including teachers at teacher-training sessions. They know what is right and useful, but cannot use it to obtain that benefit for themselves and everyone involved in the process. Therefore, failing to explain how to implement the knowledge, rather than the knowledge itself prevents the effectiveness of education. It reminds of a concept *knowledge for knowledge's sake* which is not useful or pragmatic in the modern society.

In addition, another issue Kazakhstani education faces is ignorance. *We know what we should do but do not know why*: students know formulas for how to solve some problems in math, physics or chemistry, teachers know how to make their teaching methods more effective, parents know what is better for their children and more, however, not so many of those mentioned can say *why* everything they know is so. Why does this formula work? Why is student-centered method more beneficial in many ways? Why is it important to revise? These and many other questions do not usually arise during the process of education in Kazakhstan, but if they did, the quality would increase dramatically, because we can only make use of something when we *understand* how it actually works. Learning is only effective when we *understand*, and not when we try to memorise any information given. And we do not urge to know why things happen or why they work. We want answers immediately, thinking is not what we like doing - we want everything ready.

All in all, the world we live in, the 21 century world gives us infinite opportunities - knowledge from all around the world, the best experience of the world's leading institutions, access to tons of information and research, therefore the only thing we need to possess to develop and improve our country is an enthusiasm for learning and open-mindedness. However, as it was discussed in this

paper, our society denies changes. All the issues mentioned in this paper can be solved by changing the people's attitude. To recapitulate, us together and every one of us are responsible for the problems with education in our country. We need to make a change, and we *are* the change.

Used literature:

1. Интерактивті оқыту әдісін қолданып сабақты жоспарлау және басқару. Алматы, 2014жыл.
2. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. Том 1,- М., НИИ школьных технологий,2006.
3. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР СОҲАСИДАГИ ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР: КЕЙС-СТАДИ

МАМАЖОНОВ Акрамжон Тургунович

Тошкент давлат аграр университети Андижон филиали

Андижон, Ўзбекистон

mat69@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақолада олий таълим муассасаларида ўқитишда замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар, хусусан, кейс-стади ҳақида фикр юритилган.

Annotation

This article discusses the best world practices in the field of advanced education and innovative technologies in teaching at higher educational institutions, in particular, case studies.

Кейс-стади амалий вазиятларни таҳлил этиш ва ҳал қилиш асосида ўқитиш усули сифатида хорижий таълимда аввал-бошда ҳуқуқ соҳасида қўлланила бошлади: у илк марта Гарвард университетининг ҳуқуқ мактабида 1870 йилда қўлланилган эди. 1920 йилда Гарвард бизнес-мактаби (HBS) ўқитувчилари юристларнинг ўқитиш тажрибасига таяниб, иқтисодий амалиётдаги аниқ вазиятларни таҳлил этиш ва муҳокама қилишни таълимнинг асосий усули этиб танлашгандан кейин мазкур ўқитиш услуги кенг татбиқ этила бошлади.

Ана шу вақтдан бошлаб HBS кейсларнинг бой тўпламини йиғди ва мазкур услубни таълимнинг мустақил концепцияси даражасигача олиб чиқди. Айни шу сабабга кўра кейс-стади услубини кўпинча гарвард услуги деб аташади. Ўз моҳиятига кўра, гарвард услуги таълим оловчиларнинг амалий вазиятларни видеоматериаллар, компьютер ва дастурий таъминотдан фойдаланиб ҳал қилиш бўйича интенсив тренингидан иборатдир.

Кейс-стадининг икки классик мактаби - Гарвард (Америкада) ва Манчестер (Европада) мактаблари мавжуд. Гарвард мактаби доирасида мазкур услуб ягона тўғри ечимни излашни ўргатиш усули ҳисобланиб, иккинчи мактаб кейсда баён қилинган муаммоли вазият ечимининг кўп вариантлилигини таклиф қилади. Америка кейслари ўнлаб саҳифали матнни ва кўплаб чизмаларни ўз ичига олади. Европа кейслари ҳажми бирмунча камроқ.

Чет эллардаги бизнес-мактабларда одатий вазиятларни ўрганишга ўқув вақтининг ўртача 25 %дан 90 %гача бўлган қисми ажратилади. Масалан, Чикаго университети бизнес-мактабида ўқув вақтининг 25 % кейслар улушига, Колумбия университетида – 30 %, Уортонда эса – 40 % тўғри келади. Машғулотларни ушбу услуб бўйича ўтказишга ажратиладиган соатлар сони бўйича унинг “илк ихтирочиси” – Гарвард етакчилиқ қилади. Оддий талаба HBSда ўқиш вақтида 700 тагача кейсларни кўриб чиқади ва бунинг учун ўқув вақтининг 90 %гача қисмини сарфлайди {1}.

Бунда шундай аниқлик киритиш керак: молиявий фанларга ихтисослашган мактабларда кейслар салмоғи асосий фанлар - менежмент, маркетинг, ахборот технологиялари, ходимларни бошқариш ва шу кабилардан иборат мактаблардагига нисбатан анча камдир.

Мамлакатимиздаги таълим соҳасида кейс-стади, асосан, мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида, айниқса бошқарув соҳасида қўлланилади. Кейинги йилларда олий ўқув юртларида ҳам ўқитувчиларнинг кейсларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга қизиқиши ошаётганлиги кузатиляпти.

Кейс-стадини иқтисодий олий ўқув юртининг таълим амалиётига кенг татбиқ этишнинг долзарблиги ва зарурлиги қуйидаги омиллар билан боғлиқ:

Биринчидан, мамлакатдаги иқтисодий таълимнинг умумий йўналиши, унинг нафақат таълим олувчиларда аниқ билимларни шакллантиришга, шу билан бирга талабаларда фикрлаш фаолияти, назарий билимларини амалда қўллашга тайёрлик ва бунга қобилликни ривожлантириш, бўлғуси мутахассисларда мустақиллик ва ташаббускорлик, бошқарув ва иқтисодиётдаги тадқиқотларнинг турли жиҳатлари билан боғлиқ кенг доирадаги масалаларни идрок этиш қобилиятини равнақ топтиришга йўналтирилганлиги билан.

«Инсоннинг қўлига балиқни тутқазсанг – у бир кун қорни тўқ юради, мабодо инсонни балиқ тутишга ўргатсанг – у бутун умри давомида очлик нималигини билмайди» - хитойлик донишмандларда шундай ҳикматли гап бор. Аудитория шароитларидаёқ бошқарувчилик ечимларини қабул қилишга доир малака ва кўникмалар эгалланмаса кейинчалик яхши бошқарувчи бўлиб чиқиш мумкин эмас. Келгусидаги касбий фаолият учун ўзининг бошқариш сиёсатини ишлаб чиқиш учун талабалар корхонада ва умуман иқтисодиётда вужудга келадиган турли хил вазиятларни таҳлил этиш малакалари ва кўникмаларини эгаллаши, таҳлил қила билиш қобилиятини ўстириши, бошқарувчига хос хусусиятларни орттириш зарур.

«Маслаҳат бериш мумкин, лекин бундай маслаҳатдан фойдаланишга ўргатиш мумкин эмаслиги» ҳақиқатдир. Ўрганиб олгач омадли иқтисодчи, молиячи ёки менежерга айланиб олишга имкон берадиган қандайдир ягона, универсал услуб ёки усул мавжуд эмас.

Талабаларнинг кейсларни ишлаб чиқиш технологияларини ўзлаштириши, кейсда тақдим қилинадиган амалий муаммоли вазиятларни таҳлил этиш, яқка тартибда ва жамоа бўлиб уларни оптимал ҳал қилиш йўллариини излаш малакаларини эгаллаши, бўлғуси мутахассисда функционал ваколатлилиқни шакллантириш - касбий фаолиятда ўзининг бошқариш ва ташкил қилиш технологияларини лойиҳалаштириш, касбий жараён мантиғини куриш усуллари, шунингдек касбий вазифаларни мустақил ва мобил тарзда ҳал этиш усуллариини ҳосил қилишга ёрдам беради.

Иккинчидан, бозор иқтисодиётининг ностандарт вазиятларда бир тизимли асосда ва самарали ҳаракат қилиш, оқилона ечимларни қабул қилиш қобилиятини эгаллаган мутахассисларга **муҳтожлиги** билан.

Кейсда ҳар хил ҳаётий вазиятлар баёни берилади ва уларнинг оқибатлари хусусида мушоҳада юритиш ёки қатнашчилар ҳаракатларининг самарадорлигини баҳолаш ёхуд муаммони ҳал этиш усуллариини таклиф қилиш талаб этилади. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам амалий ҳаракат модели устида ишлаш таълим олувчилар – бўлғуси мутахассисларда меҳнат бозори талаб қиладиган касбий жиҳатдан муҳим хусусиятларни шакллантиришнинг самарали воситаси ҳисобланади.

Учинчидан, жаҳон тажрибаси кўрсатиб турганидек, кейс-стади талабаларда ижтимоий етукликни ривожлантириш, ўқишга қизиқиш ва мотивларни ҳосил қилиш, уларни ҳақиқий профессионаллар сифатида етиштиришга кучли таъсир кўрсатади. Кейс-стадининг бўлғуси мутахассис шахсининг касбий ва ижтимоий жиҳатдан муҳим фазилатларини шакллантиришга таъсир кўрсатадиган усуллари ва воситалари, назаримизда 1-жадвалда ишонарли тарзда акс эттирилган.

1-жадвал

Мутахассис фазилатлари	Кейс-стадининг шахсий фазилатларни шакллантиришга таъсир кўрсатадиган усул ва воситалари
------------------------	--

Мавхум шароитларда вазиятни ҳис этиш ва адекват баҳолаш, оқилона ечимларни топиш қобилияти	Вазият субъектининг фазилатлари ва камчиликларини таққослаш ва баҳолаш, вазиятнинг ривожланиш мантиғини ажратиб олиш, муаммонинг оқилона ечимини излаш
Бир тизимли фикрлаш, мулоҳазақорлик, бозор вазиятидаги параметрлар ва ўзаро алоқаларни тушуниш	Вазият хусусида ҳар томонлама фикр юритиш, уни мақсадли таҳлил этиш, субъектларни уларнинг тузилмавий-функционал ифодасида яхлитлигича идрок этиш
Мустақиллик ва ташаббусқорлик	Мавхумлик шароитида вазиятлар таҳлили, оқилона ечимнинг ишлаб чиқишида ўқитувчи томонидан рағбатлантириладиган ва қўллаб-қувватланадиган мустақиллик ва фаоллик
Ўзгаришларга тайёрлик, қайишқоқлик	Мунтазам ўзгариб турадиган вазиятларда оптимал феъл-атворнинг ишлаб чиқиши
Амалий йўналишлилик	Муаммоли вазиятнинг ҳал этилишида нисбатан амалий натижага эришиш учун доимий изланиш
Ахборотлар билан ишлаш маҳорати	Доимий равишда асосий ахборотни излаш ва танлаш, уни тузилмаларга ажратиш, яна қайта тузилмалаш, уни таҳлил этиш, таснифлаш, бир тақдимот шаклидан бошқача шаклга ўтказиш, ўзаро ахборот алмашиниш
Коммуникативлик, эмпатия	Муаммоли вазият ечими ва унинг мақсадга мувофиқ тарзда ҳал этилишини танлаш юзасидан ўз позициясини ҳар доим аниқ билдириш, далиллаш ва ўзининг нуқтаи назарини ҳимоя қилиш; кейс билан гуруҳ бўлиб ишлаш, мунозаралар ва ўз фикрини ўтказиш пайтида жамоанинг ошқора мулоқот ва ахборот алмашиниш, адолатли, конструктив ва тактикали танқидга ҳамда уни қабул қилишга, биргаликдаги фаолиятда ишончга ва ҳамфикрликка асосланган баҳамжиҳат ҳаракати
Муаммоли, мантиқий фикрлаш	Муаммонинг изланилиши ва ифодаланиши ҳамда унинг асосий тавсифномалари белгиланиши, уни ҳал этиш усуллари ва воситаларининг асосланиши
Конструктивлик	Муаммони ҳал этиш моделининг ишлаб чиқиши, конструктив ечимларнинг изланиши ва ифодаланиши
Назоқатлилик	Жамоанинг ўз фикрини ўтказиш, мунозаралар, гуруҳ бўлиб ишлашга асосланган доимий баҳамжиҳат ҳаракати

Ва, ниҳоят, кейс-стади интерактив услуб бўлгани сабабли талабалар томонидан унга нисбатан ижобий муносабат бўлишига эришади, улар ушбу услубни ўқув ахборотини ўзлаштириш ва ундан фойдаланиш юзасидан амалий кўникмаларни таъминлайдиган амалий қўлланма (практикум) сифатида қабул қиладилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p
2. Education in a federal system: A case-study of Belgium Caroline Varin *University of Pennsylvania*, cvarin19@gmail.com .This paper is posted at ScholarlyCommons. <http://repository.upenn.edu/curej/24>. For more information, please contact repository@pobox.upenn.edu.
3. Рейнгольд Л. В. За пределами CASE-технологий // Компьютера. 2000. №13.
4. ТДИУ доцентлари и.ф.н. Д. Файзуллаева, и.ф.н. Н. Лутфуллаева “Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим технологиялари” модули бўйича ў қ у в – у с л у б и й м а ж м у а. Тошкент. 2018 йил.

THE LANGUAGE IS A UNIQUE PHENOMENON

A.B.MAMETKANOVA

Academic adviser: K.N.Alikenova – candidate of Philosophical Sciences, associated professor
Zhetysu state university named after I.Zhansugurov
Kazakhstan, Taldykorgan
mametkanova@inbox.ru

Аннотация

Мақалада тілдің пайда болу теориялары қарастырылады. Тіл мен ойдың байланысы. Адамның тілге деген қабілеттері оған туа біткен деген ой қозғалады.

Аннотация

В статье рассматривается теории происхождения языка. Взаимосвязь мышления и языка. Выдвигается идея о том, что способности к языку присущи человеку с рождения.

Annotation

The origin of language is regarded in article. How mind creates language. The idea that humans are born with innate capacity for language is proposed.

We never think of such questions as: why do we use this or another word, why do we make sentences on this way when we communicate with each other? Why is it difficult for us to learn other languages? Why do we name things around us as we used to? Who creates it? Was the language partly biological? May be, we have been doing it instinctively?

Have you ever asked yourself, how did different languages appear? How was the first word created? How did language evolve? Why are some languages similar and some are not? May be, you have never thought of that, but in fact, these questions about the language are very actual and interesting.

A popular linguist Benjamin Lee Whorf tried to answer on these questions as he is widely known for his ideas about linguistic relativity, the hypothesis that language influences thought.

Can we agree with this statement? According to that, the picture of the world that we have in our mind is connected with our knowledge about the language, which is native for you. At first sight, it seems suspicious, but if to remember that all nations have their own particular features the thoughts of Mr. Whorf looks quite persuasive. [1]

For example, Spanish and Italian are one of the cheerful people, and their language is melodic and expressive. Germans like to put in order everything and they are quite serious. One of their favorite phrases is - “Everything is ok” and, in fact, grammar of German language is regularized by strict laws of logic. English people are more discreet, English language is simple and precise. As for our Kazakh people, they are popular for their hospitality. The Kazakh language is rich and generous as our steppes.

The connection of the language and thought in linguistics is second problem, as we have more important question, what is the origin of the language?

The classic philosophy searched for the problem of the language in two aspects: explanation of the genesis of the language and relationship between the language and the thought.

As for the first aspect, the problem of origin of the language is closely connected with creation of mankind. There are a lot of discussions in scientific world on each these themes.

The scientists have a lot of questions: was the language created by people or is it our skill? The most important thing can we believe the statement that all languages are related? In this way, do they have one forefather? May be, are there two forefathers, at least? In order to answer on these questions we have to go on through the scientific statements about the origin of the language. As it mentioned in Alikenova’s book “Scientific and philosophy” there are two theories about the language origin. The science of language knowledge divides them into: biological and social.

1. The biological theories are searched for the reason of the origin of the language in human’s body and in his mental state.

a) The theory of following the sound is about primitive people, who follow the sounds around, when they see something and create different sounds.

b) The theory of interjection is about people's sound which they create because of their mood.

c) The theory of body language is about gesturing, voice tone which were created by people while their communication. In common, the necessity of the language related to people's spiritual activity. This point of view was formed by observations of Hegel and Humboldt.

2. According to social theories the language appeared because of the society necessity.

a) The theory of social arrangement is about time when people came to agreement to name the things identically due to its similarity.

b) The theory of work was born in ancient times. While working together they had to communicate with each other and they said some words. This theory is named "Shout of work" as well. [3]

The origin of language and its evolutionary emergence in the human species have been subjects of speculation for several centuries. In modern philosophy the problem of the origin of language is going to be a problem of nature of the language. The topic is difficult to study because of the lack direct evidence. Consequently, scholars wishing to study the origins of language must draw inferences from other kinds of evidence such as the fossil record, archaeological evidence, contemporary language diversity, studies of language acquisitions and comparisons between human language and systems of communication. Many argue that the origins of language probably relate closely to the origins of modern human behavior, but there is little agreement about the implications and directionality of this connection.

This shortage of empirical evidence has led many scholars to regard the entire topic as unsuitable for serious study.

In order to answer on question are we born with something in our genes which is related to our language it was written a book by Steven Pinker "The Language Instinct"

Pinker argues that humans are born with an innate capacity for language. He deals sympathetically with Noam Chomsky's claim that all human language shows evidence of a universal grammar, but dissents from Chomsky's skepticism that evolutionary theory can explain the human language instinct.

Pinker criticizes a number of common ideas about language, for example that children must be taught to use it, that most people's grammar is poor, that the quality of language is steadily declining, that language has a heavy influence on a person's possible range of thoughts (the Sapir-Whorf hypothesis), and that nonhuman animals have been taught language (see Great Ape language). Author sees language as ability unique to humans, produced by evolution to solve the specific problem of communication among social hunter-gatherers. He compares language to other species' specialized adaptations such as spiders' web-weaving or beavers' dam-building behavior, calling all three "instincts".

Pinker attempts to trace the outlines of the language instinct by citing his own studies of language acquisition in children, and the works of many other linguists and psychologists in multiple fields, as well as numerous examples from popular culture. He notes, for instance, that specific types of brain damage cause specific impairments of language such as Broca's aphasia or Wernicke's aphasia, that specific types of grammatical construction are especially hard to understand, and that there seems to be a critical period in childhood for language development just as there is a critical period for vision development in cats. Much of the book refers to Chomsky's concept of a universal grammar, a meta-grammar into which all human languages fit. Pinker explains that a universal grammar represents specific structures in the human brain that recognize the general rules of other humans' speech, such as whether the local language places adjectives before or after nouns, and begin a specialized and very rapid learning process not explainable as reasoning from first principles or pure logic. This learning machinery exists only during a specific critical period of childhood and is then disassembled for thrift, freeing resources in an energy-hungry brain. [2]

In conclusion, we notice that the language is beginning to submit to that uniquely satisfying kind of understanding that we call science. And it is not surprisingly, as the language is a unique phenomenon.

Reference list:

1. Encyclopedia Fund of knowledge “Lomonosov”
2. S.Pinker “The Language Instinct” 1994, USA
3. K.N.Alikonova “The history and philosophy of science ” 2012
4. A.Kassabek, Zh.Altayev “Kazakh philosophy” 2015

МЕТРИКАЛЫҚ ҚАТЫСТАРДЫ ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

МЕҢЛІҚОЖАЕВА Сәулеш Қойлыбайқызы, САҚТАПБЕРГЕНОВА Ботагөз

Қорқыт Ата атындағы ҚМУ

Қызылорда, Қазақстан

saulesh_menli@mail.ru

Геометрия – өте ертеден келе жатқан, маңызы ерекше ғылым. Ғылымның басқа салалары сияқты геометрияның зерттеу әдістері бар. Геометриялық есептерді шешудің әдіс - тәсілдері геометриялық әртүрлі бөлімдерінде қарастырылады. Күнделікті қолданыстағы қарапайым мазмұндағы есептерді шешуде метрикалық қатыстарды қолдану ғылыми зерттеуіміздің мазмұны мен құрылымында орын алған. Планиметрия курсына негізгі ұғымдар: үшбұрыштар, параллелограмм мен шеңбердегі метрикалық қатыстарды жан - жақты зерттеп, жүйелеу көзделуде.

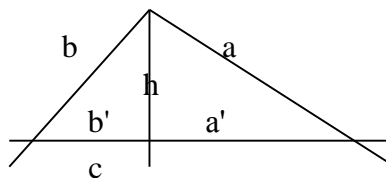
Үшбұрыштағы метрикалық қатыстарды зерттей отырып өзімізге таныс атақты Пифагор теоремасынан басқа Чева және Менелай теоремалары сияқты тұжырымдар маңызды. Бұған дәлел бір ғана теорема көмегімен геометриядағы негізгі ұғымдар үшбұрыштағы биссектриса, медиана, биіктіктің бір нүктеде қиылысындағы туралы тұжырымдарды дәлелдеп және есептер шығаруда қолдануға мүмкіндігі бар екендігі.

Геометрия есептері әр түрлі ізденістерімен жаңалықтар ашуға итермелейді. Есептерді шешуде метрикалық қатыстардың қолдану мүмкіндіктерін – теоремалар арқылы оқушыларға түсіндіру қажет.

Үшбұрыштағы әр түрлі кесінділердің ұзындықтарын, әр түрлі бұрыштардың шамаларын, оның ауданын және т.б. байланыстыратын формулалар метрикалық қатынастар деп аталады.

Тікбұрышты үшбұрыштағы метрикалық қатыстар: егер a және b – катеттер, c – гипотенуза, h – биіктік, a' және b' – катеттердің гипотенузадағы проекциялар болса, онда

- а) $h^2 = a' \cdot b'$
- б) $a^2 = c \cdot a'$
- в) $b^2 = c \cdot b'$
- г) $a^2 + b^2 = c^2$
- д) $h = \frac{ab}{c}$

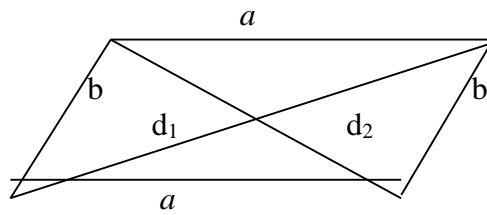
сурет - 1

а) Гипотенузаға түсірілген биіктіктің квадраты катеттердің гипотенузаға түсірілген проекциялардың көбейтіндісіне тең.

б-в) Катеттердің квадраты гипотенуза мен олардың гипотенузаға проекцияларының көбейтіндісіне тең.

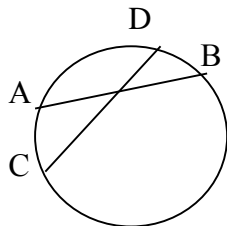
г) Үшбұрыштың метрикалық қатынастары туралы теоремалардың бірі- параллелограмдағы метрикалық қатыс параллелограмның диагональдарының квадраттарының қосындысы оның барлық қабырғалары квадраттарының қосындысына тең:

$$d_1^2 + d_2^2 = 2a^2 + 2b^2 \text{ (сурет - 2)}$$

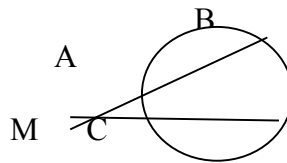

сурет - 2

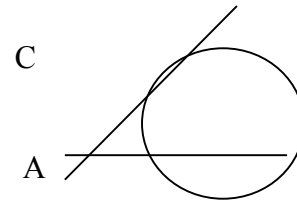
Шеңбердегі метрикалық қатыстар:

сурет - 3

сурет-4

сурет - 5

а) Егер AB және CD хордалар M нүктеде қиылысса, онда $AM \cdot BM = CM \cdot DM$ (сурет-3)

б) егер M нүктеден шеңберге екі қиюшы жүргізілсе MAB және MCD, онда $AM \cdot BM = CM \cdot DM$ (сурет-4)

в) егер M нүктеден шеңберге MAB қиюшы және MC жанама жүргізілсе, онда $AM \cdot BM = CM^2$ (сурет-5)

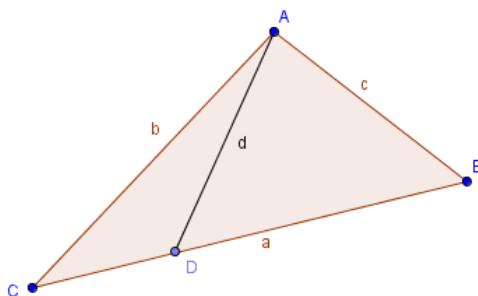
Орындау уақыты жағынан зерттеушілікке баулитын шығармашылық тапсырмалар әр түрлі болады. Осындай тапсырмалардың бірі математикалық шығармалар, яғни, қазіргі тілмен айтқанда математикалық эссе жаздыру.

Егер оқушы математикалық шығармалар жазғанда ізденгіштік танытса, қайсыбір фигураның қасиеттерін анықтаса, математикалық сөйлемдерді өздігінен дәлелдесе, онда ол жұмыс соғұрлым құнды әрі қызықты болмақ. Сонымен бірге, ғылымда бұрыннан белгілі, бірақ программада жоқ сөйлемдерді (мәселен, Стюарт теоремасы және оның қолданымдары) оқушы өздігінен дәлелдесе, оны қуаттап отырған мақұл.

Стюарт теоремасы.

Ол былайша тұжырымдалады: A, B, C – үшбұрыштың үш төбесі, ал D – берілген BC қабырғасының кез келген нүктесі болса, онда мынадай қатыс орындалады:

$$AD^2 \cdot BC = AB^2 \cdot CD + AC^2 \cdot BD - BC \cdot BD \cdot CD$$

Бұл теорема оны дәлелдеген ағылшын математигі М.Стюарттың (1717 – 1785) есімімен аталған. Стюарт теоремасы үшбұрыштардың медианасы мен биссектрисасын табу кезінде қолданылады.

Осы сияқты жоғарыда аталған Чева және Менелай теоремаларының қолданулары туралы зерттеу жұмыстарын жүргізу тапсырмасын ұсынуға болады.

Математикалық эссе жазу оқушылардан:

- 1) қосымша әдебиеттер оқуды;
- 2) оқыған материалдарды қорытуды;
- 3) жазба тілдің қалыптасуын;
- 4) жазғандарын көркемдеуді талап етеді.

Сондықтан мұғалім қажетті әдебиеттердің тізімін оқушыларға берумен бірге, оларды зейін қоя оқуға, оқыған материалдарын өз сөздерімен конспектілеуге, түйінді мәселелерін бөліп алуға, оларды рет-ретімен жазбаша баяндауға баулыған жөн.

Математикалық эссе жазу мерзімі әдетте 1-1,5 айға созылады. Осы уақыт аралығында оқушыға ауық-ауық кеңестер, беріп тұрған абзал.

Математикалық материалды сапалы игеру негіздерінің бірі – оқушылардың шығармашылық және зерттеушілік жұмыстарының арасына тығыз байланыс орнату, олардың сабақтастығын нығайту болып табылады.

Қазіргі қоғамда болып жатқан түбірлі өзгерістерге байланысты әрбір мұғалім оқытудың сан қилы әдістері мен формаларын білулері қажет.

Қазіргі білім берудің мақсаты – танымдық қызметке деген тұрақты қызығушылығы қалыптасқан, өз бетімен бағдарлай алатын, зерттеушілік қызмет жасау дағдылары қалыптасқан жеке тұлғаны тәрбиелеу.

Қорыта айтқанда, оқушылардың зерттеушілік жұмыстары – бұл мұғалімнің тікелей қатысуынсыз, бірақ оның тапсыруымен, оның басшылығымен және бақылауымен орындалатын жұмыс болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. В. Ф. Бутузов, С. Б. Кадомцев, Э. Г. Позняк, С. А. Шестаков, И. И. Юдина. Геометрия. Пособие для углубленного изучения математики. Изд-во ФИЗМАТЛИТ, 2005.
2. Мякишев А. Г. Элементы геометрии треугольника. Серия: «Библиотека» Математическое просвещение». М.: МЦНМО, 2002.

ПОЛИЯЗЫЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ - ВАЖНЕЙШАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

МУСТАПАНОВА Бакыт Алимгазиевна

КГУ «СОШ № 16 им.Т.Аманова»

Семей, Казахстан

bakyt.mustapanova@bk.ru

Аннотация

В статье раскрывается тема полиязычного образования, как одна из стратегий развития Казахстана. Сегодня, наверное нет ни одной страны, где люди пользовались бы только одним языком. Жизнь сложилась так, что люди разных национальностей живут здесь в одной большой дружной семье, знакомятся с языками представителей других национальностей, изучают их языки. Автор рассказывает о весьма существенной роли двуязычия и полиязычия для стабильного функционирования и развития нашего многонационального государства.

Мақалада Қазақстанның Даму стратегиясының бірі ретінде көптілді білім беру тақырыбы ашылады. Бүгін адамдар тек бір тілді пайдаланатын бірде-бір ел жоқ шығар. Бүгін түрлі ұлт өкілдері осында бір үлкен тату отбасында тұрады, басқа ұлт өкілдерінің тілдерімен танысады, олардың тілдерін үйренеді. Автор біздің көпұлтты мемлекетіміздің тұрақты қызмет етуі мен дамуы үшін екі тілділік пен көптілділіктің маңызды рөлі туралы әңгімелейді.

The article reveals the topic of multilingual education as one of the development strategies of Kazakhstan. Today, probably there is no country where people would use only one language. Life has developed so that people of different nationalities live here in one big friendly family, get acquainted with languages of representatives of other nationalities, study their languages. The author talks about the very significant role of bilingualism and multilingualism for the stable functioning and development of our multinational state.

Полиязычие, как важное направление своего развития человечеством осознавалось давно. Сегодня нельзя представить страну в мире, где была бы необходимость только в одном языке. Да и в реальности нет цивилизованных государств, где жила бы только одна нация. Для нормального функционирования любого многонационального государства весьма существенно формирование двуязычия и полиязычия.

Важнейшей стратегической задачей образования Казахстана является, с одной стороны, сохранение лучших казахстанских образовательных традиций, с другой, обеспечение выпускников школ отлично владеющих не только государственным, родным, но и русским, и английским языками.

Современное образование уделяет очень большое внимание изучению языков народов, населяющих нашу страну. Казахский язык является государственным, а русский язык – язык межнационального общения. В нашей стране учебники издаются на шести языках: казахском, русском, уйгурском, узбекском, турецком и немецком. Иностранные языки изучаются во всех школах. Сегодня можно с уверенностью говорить, что в Казахстане уже сформировалась двуязычная среда и имеется тенденция полиязычного образования.

«Сейчас в Казахстане в основном утвердилось двуязычие как важнейшее направление культуры межнационального общения. Человек, владеющий кроме родного языка языком другого народа, получает возможность общаться с большим количеством людей, приобщаться к материальному и духовному богатству, выработанному носителями языка другого народа, ближе и глубже знакомиться с его историей, культурой» [1, 33].

В своём Послании к народу в 2009 году «Новый Казахстан в новом мире» Елбасы отметил, что в целях обеспечения конкурентоспособности страны и ее граждан предложена поэтапная реализация культурного проекта «Триединство языков», согласно которому необходимо развитие трёх языков: казахского как государственного языка, русского как языка межнационального общения и английского как языка успешной интеграции в глобальную экономику.

По мнению Президента Н.А. Назарбаева «...Казахстан уникален и силён своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство... Поликультурность Казахстана – это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности».

По поручению Главы государства, повсеместно, начиная с 2016 года, в школах республики с 1 класса начали изучать наравне с родным языком русский и английский язык. Новая модель образования нашей страны строится на трёх языках. Именно такую задачу перед казахстанцами поставил Глава Государства в ближайшей перспективе.

Полиязычие – «употребление нескольких языков в пределах определенной социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей) нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией» [2, 303].

Полиязычие – основа формирования поликультурной личности.

Чтобы обеспечить достижение международно-стандартного уровня владения несколькими иностранными языками, наша страна сформулировала концепцию полиязычного образования. Где предполагается, что становление полиязычной личности при определённом отборе содержания, принципов обучения, разработке специальной технологии с использованием многоязычных разговорников, словарей и учебно-методической литературы произойдёт в более короткие сроки. Полиязычная личность – это модель «человека, рассматриваемого с точки зрения его готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения» (высказывания и тексты) на трёх и более языках [3, 95].

Придание казахскому языку статуса государственного активизирует проблемы полиязычия, в связи с чем возрастает значимость обучения русскому и английскому языкам в общеобразовательных школах.

Русский язык как один из ключевых факторов формирования позитивного восприятия Казахстана в мировом сообществе продолжает быть де-факто средством межнационального общения между народами нашей Республики, инструментом диалога в международных организациях. Да, сфера применения русского языка стала сужаться в связи с ускорением процесса внедрения государственного языка. Однако русский язык продолжает функционировать во всех сферах общественной и государственной жизни.

Судьба и роль русского языка меняются на наших глазах. Освободившись от идеологической одномерности и пропагандистских ограничений, русский язык ныне получает возможность полностью раскрыть себя, увереннее служить тем межнациональным задачам, которые поставила перед ним история. Задачи эти будут решаться в условиях, когда высвобождаются новые пласты национальных культур, изменяются наши представления об устройстве мира и о роли разных языков в нём. Однако народы бывшего СССР еще долго будут овладевать мировой технической и гуманитарной культурой через русский язык, и русский язык по-прежнему будет осуществлять связь между народами.

Русский язык в Казахстане используется около 300 лет, поэтому можно с уверенностью сказать, что актуальности он не потеряет.

Годы развития суверенного Казахстана показывают, что двуязычие и полиязычие в обществе не только не ущемляет права и достоинства казахского языка, но и создаёт все необходимые условия для его развития и прогресса. Но это зависит от глубоко продуманной языковой политики нашего государства и способности национальной интеллигенции сохранить и развить культуру, историю и язык казахского народа.

Концепция языковой политики Республики Казахстан определяет русский язык как основной источник информации по разным областям науки и техники, как средство коммуникации с ближним и дальним зарубежьем. Развитие государственного, казахского, языка, сохранение и развитие русского, осуществление политики полиязычного образования – задача важнейшая, но трудная. Решить эту задачу можно только сообща, усилием всех членов общества.

Особую роль занимает Русский язык в системе школьного образования.

Целью обучения учебному предмету «Русский язык» (Я2) является формирование навыков аудирования (слушания, говорения, чтения и письма в соответствии с правилами речевого этикета и нормами употребления языковых единиц в речевой деятельности, ориентированной на ситуацию общения).

Важность предмета «Русский язык» в образовательной программе определена тем, что он используется как средство межнационального общения в Республике Казахстан и играет немаловажную роль в создании полиязычного пространства.

Изучение предмета «Русский язык» способствует:

- развитию коммуникативных навыков в устной и письменной речи;
- развитию связной речи (*монолог, диалог, беседа*);
- развитию осознанного, правильного, беглого, выразительного чтения;- развитию творческого воображения;
- формированию общечеловеческих ценностей.

Действительно, сегодня каждый педагог ставит перед собой главную цель - обеспечить обучающихся качественным образованием с учетом индивидуальных способностей, потребностей, а также сформировать творческую личность.

Главная задача - воспитать творческую и активную личность, умеющую самосовершенствоваться, добывать самостоятельно знания и уметь применить их в какой-то конкретной ситуации.

Сегодня меняется место и роль учителя в образовательном процессе. Я считаю, учитель должен быть организатором образовательного процесса в классе. Он должен организовать образовательную среду, серии мероприятий и коллективную работу обучающихся, создав атмосферу сотрудничества.

Ч. Айтматов писал о «полилингвизме» следующее: «бессмертие народа – в его языке. Каждый язык велик для своего народа. У каждого из нас есть сыновий долг перед народом, нас породившим, давшим нам самое большое свое богатство – свой язык: хранить чистоту его, приумножать богатство его. Но вот мы сталкиваемся с новой диалектикой истории. Современное человеческое общество находится в постоянно всевозрастающем контактировании, что все более становится общей жизненной и культурной необходимостью. В этих условиях каждому человеку надо владеть несколькими языками».

Использованная литература

1. Абсатмаров Р.Б., Садыков Т.С. Воспитание культуры межнационального общения студентов. – Алматы, 1999.
2. Большая советская энциклопедия: Языкознание, 1998.
3. Кондубаева М.Р. Научно-исторические основы формирования культуры речи двуязычного учителя-словесника: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Алматы, 1995. – 339 с.
4. "Нурлы жол - путь в будущее" Послание Президента РК Н.А.Назарбаева от 11 ноября 2014
5. Программа повышения квалификации учителей. Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»-2015,-28с. 2. Руководство для учителя. Центр педагогического мастерства

ОҚЫТУДЫҢ CLIL ӘДІСІ

ОШАКБААЕВА Жаныл Турдыгазыновна, ХАМИТОВА Бахытгул Динсламовна

№34 және №36 ЖОББМ

Семей, Қазақстан

zhanyl-turd@mail.ru

«Оқытудың CLIL әдісі» тақырыбында өткізілген қалалық әдістемелік семинар материалдарынан

Мақсаты: Мектеп мұғалімдерімен тәжірибе алмасу, пән мен тілді кіріктіріп оқытуға байланысты негізделген әдіспен таныстыру, балалармен дұрыс жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыру.

Қатысушылар: педагогтар

Танысу – Есімдер.

Құрметті мұғалімдер! Қазір сіздер өздеріңіздің аттарыңызды берілген стикерге үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) жазыңыздар, жазып біткен соң аттарыңыздың бірінші әріпінен басталатын сын есімді жазыңыздар, жазып біткен соң басқалармен бөлісіңіз.

CLIL-ді Сіз қалай түсінесіз?

Пән мен тілді кіріктіріп оқытуға байланысты негізделген әдіс

Content and Language Integrated Learning

Предметно-языковое интегрированное обучение

Сабақты жоспарлау барысында мұғалім оқушылардың пәнді игеру барысында кездесуі мүмкін тілдік қиындықтарды алдын ала көре білуі және сол мәселелерді шешу үшін тілдік тіректерді қолдануы тиіс.

Тапсырма.

Берілген сөздерді кестеге сәйкестендіріп толтыру.

Негізгі тіл	Қосымша тіл	Қосымша тіл
Ньютон	Ньютон	Newton
жылу	теплота	heat[hi:t] (физ.)
энергия	энергия	energy[ˈenədʒi]
динамометр	динамометр	dynamometer[ˌdaɪnəˈmɒmɪtə]
күштің өлшем бірлігі	единица измерения силы	force unit of measure
күш	сила	force[fɔ:s]
қышқыл	кислота	acid[ˈæsɪd]
сілтілер	щелочи	alkali[ˈælkəlaɪ]
тұз	соль	salt[sɔ:lt]
құрам	состав	structure[ˈstrʌktʃə]
есептеу	расчет	calculation[ˌkælkjuˈleɪʃən]
түтін	дым	smoke[sməʊk]

Осы тапсырманы CLIL-дің қай әдісіне жатқызамыз? "Scaffolding" (мәтіндік тапсырманың бейімделу әдісі)

Егер басқа тілді оқушыларға біз таза мәтінді беретін болсақ олар осы мәтінде не жазылып тұрғанын білмеуі мүмкін. Осы мәтіндермен бірге мәтіннің мазмұнын ашатындай карта-схема, немесе қарапайым суреттерді беруге болады. Мұғалім тақырып түсіндірген кезде өте қарапайым және күнделікті өмірде қолданып жүрген сөздерді қолдануы тиіс.

CLIL –дың төрт ұстанымы.

ПӘН

Қабілеттінің дамуы анықталған оқу бағдарламасының ерекше элементтерін түсіну.

БАЙЛАНЫС

Оқу барысында тілді пайдалану – оқу барысында тілді қолдану.

БІЛІМ

Тіл арқылы ойлау қабілеттерін дамыту.

МӘДЕНИЕТ

Айрықша және өзгеше альтернативтік ойлар мен жалпы түсініктерге мән беру.

Ойын.

Қазір сіздерге сурет беріледі. Осы суретті алған мұғалім оны басқа адамдарға көрсетпейсіздер. Орыныңызға отырып суретке қарап не бейнеленгені жайлы оқисыз. Екінші адам сіздің айтқаныңызбен суретін салады. Үшінші адам сіздің айтқаныңызды қағаз бетіне екінші немесе үшінші тілде жазып отырады.

Сіздердің ойыңызша бұл тапсырма неге CLIL? – болады.

Сөйлемдерді аяқтаңыз:

Мұғалім –

Мұғалім –

Мұғалім –

Мұғалім –

Мұғалім –

Неліктен бұл CLIL?

Барлығы қатысады және ойланады. Тілді сөйлем құрастыру деңгейінде үйрену жүзеге асады.

Пән мен тіл туралы бастапқы білімдерін жандандыру жүреді.

“Пирамиданы талқылау” әдісін қолдану.

CLIL дегеніміз не?

Ол қандай міндеттерді атқарады?

Әр мұғалім бір ұяшыққа өз жауабын жазады. Бәрі жазып болғанда ортанғы ұяшыққа қорытынды жауап жазылады.

Бұл тапсырма неге CLIL? – болады.

Өзара байланыс;

Барлығы қатысады;

Түп нұсқалы– шынайы қарым қатынас;

Бәсекелестік;

Әлеуметтік қабілеттерді дамыту;

Ақпарат алмасу;

Ойлау және идеяларды тудыру, білімді бөлісу;

Пирамида пікірталастары;

Қарым қатынас қабілеттері;

Қызықты тақырыптар;

Оқушыларды мадақтау.

Мәтінмен жұмыс.

Мәтін дауыстап 3 рет оқылады. Сол мәтінді әр топ естерінде қалған сөздерден құрастырып жазады.

Рефлексия ретінде «Екі жұлдыз, бір тілек» жаттығуы алынады.

Назарларыңызға рахмет!!!

Әдістемелік семинар барысында игерілген іскерліктер өзінің игі нәтижесін береді деп сенеміз.

ҚАЛАМГЕР КҮНДЕЛІГІНДЕГІ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕР

ӨТЕГЕНОВА Аягөз Ақылбекқызы

Қызылорда, Қазақстан

aya1391@mail.ru

Тұңғыш Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында жас ұрпаққа сабақ болатындай өткенімізден тағылым алып, бүгінгі тарихқа сың көзбен қарау керектігі туралы айтылады [1]. Қай кезеңде болсын рухани құндылықтарымыздың ұрпақты тұлға ретінде тәрбиелеуде алар орны ерекше. Кез келген тұлға – қоғамның бөлшегі деп қарастырар болсақ, ол белгілі бір қоғамда өмір сүру арқылы сол қоғамда болып жатқан өзгерістер мен қайта құрулардан тыс қала алмайды. Өз ойларын білдіретін құрал - мемуарлық жазбалар. Олардың қатарында күнделіктер, естеліктер және жазған хаттары. Осылардың ішінде күнделік жанрына ерекше тоқталғымыз келеді. Қазақ әдебиетінде күнделік жанры ғылыми тұрғыда тереңнен зерттеле қоймады. Әдебиет пен өнер қайраткерлерінің жазып қалдырған күнделіктері оқырмандарды қызықтыратыны сөзсіз.

Қазақ қаламгерлері Ғ.Мүсірепов, Б.Момышұлы, Ғ.Мұстафин, М.Әлімбаев, М.Мақатаев, Т.Айбергенов, Қ.Аманжолов, Ә.Сәрсенбаев, Ә.Нұршайықов, М.Дүйсенов күнделіктерімен қатар Г.Бельгердің «Өтеді өмір осылай...» және А.Әшімовтің «Менің жанрым - күнделік» еңбектері қоғамда болып жатқан өзгерістерді шынайы сипаттайды.

Мемуар-естеліктерде, күнделіктерде жазушы көзімен зерделенген өмір, оқиғалар мен уақыттың бейнесі, уақыттың тынымсыз қозғалысы бейнеленеді. Ол қозғалыста қоғам да, адам да, қоғамдық сананың бір формасы - өнер де көркем тыныс алады. Мысалы, Достоевскийдің «Жазушы күнделігінде» өз шығармашылығында көрінген, өзін толғантқан мәселенің бәрі қамтылған. Маңызды тақырыптар, адамгершілік-тәрбиелік мәселелерден бастап, мемлекеттің сыртқы, ішкі саясатына дейін сөз болады. Ал, ол күнделіктер бүгінгі таңда суреткердің өзі өмір

кешкен кезеңдегі құбылыстардың мәнін аша білуімен құнды. Белгілі ғалым Мырзатай Жолдасбековтің шығармаларынан да осы сипаттарды байқауға болады.

Бүгінде ғалымның "Ел тағдыры – ер тағдыры" (1997) деген кітабында, одан кейін «Күндерімнің куәсі» (2007), «Күнделік сөйлейді» (2010), «Күндерімнің куәсі» (2012, 2 том) деген атпен күнделіктері жарық көрді. Оқырман тарапынан жылы қабылданған қаламгердің күнделік кітаптарының бәрінде тәуелсіздік тағылымы, ел тағдыры, қоғам, жер, дін, адамгершілік туралы айтылады. Ғалым күнделіктерінің бір ерекшеліктері кемел тұлғалардың ой-толғаныстары мен парасатты пікір пайымдарының насихатталуы.

–Менің күнделікке арқа сүйеп кеткенім соншалық, "Ұмытсам күнделігім бар ғой" деп, өтіп жатқан күндердің бәрін жадымда сақтай бермеймін. Онсыз да шым-шытырық, шетсіз-шексіз ақпаратты есте сақтау мүмкін емес. Күнделікке өтірік жаза алмайсың. Шындықты ғана жазасың. Шындықтан бөтен сөз күнделікке сыймайды. Жақыныңа айтпайтын сырынды да оқушы осы күнделіктен табады. Күнделіктің үнемі жариялана бермейтіні де сондықтан [2], – дейді ғалым.

Мырзатай Жолдасбеков әр кезеңдерде жазған күнделіктерінен қысқаша үзінділер келтірсек:

15-19.01.2005ж.

«Орхон ескерткіштерінің Атласын» аяқтадық. Соңғы редакциясын жасап, нүкте қойдым. Бұл бір ерен жұмыс болды. Түркологияда бұрын-соңды тыңдырылмаған іс болды. Атласқа Орхон ескерткіштері түгел кірді. Түрік тектес халықтар мақатана аларлық мұра, құдай қаласа, дүниеге келеді деп үміттенеміз. Енді әрбір қазақ, түрік, түркмен, эзирбайжан, өзбек, қырғыз, татар, башқұрт, ұйғыр, қарақалпақ, якут, өзге де түрк тілдес әсіресе, қыпшақ тобынан өрбіген ұрпақ байырғы бабаларының өркениетке, адамзат мәдениетіне қосқан үлесін көзімен көріп, қолымен ұстап мақтан тұтатын болады.

11.05.2005ж.

«Орхон ескерткіштерінің Атласының» орыс тіліндегі нұсқасын әзірлеуге кірістік. Ескерткіштердің мәтіндерін Радлов, Малов, Стеблевалардан бастап, орыс тіліне талай ғалымдар аударған. Аудармашылар негізінен Радлов, Мелиоранский аудармаларына сүйенген. Көп сөздер, көп жолдар аударылмай қалған, біраз жерін қате түсініп, қате аударған. Біз бұрынғы аудармалардың жетістігін пайдаланып, қателерін түзетіп, орыс тіліне қайта аударамыз.

Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк ескерткіштерін мен аударып 1967 жылы «Ертістегі әдебиет нұсқалары» дейтін кітапта жариялаған едім. Менен асырып, содан бері ешікім де аударған жоқ. Мұны соңғы аудармада бұрын орын алған кейбір кемшіліктерді де түзетіп, мейлінше дәл аударуға тырысудамын.

1-18.08.2007

Күнделік жазудың қияметі сол, арасы сәл үзілсе, жүрісінен жаңылған жорғадай боласың. Жазбауға дағдыланып кетесің. Осылай, 18 күн қолыма қалам алмай, күнделік бетін ашпай өмірде ештеңе болмағандай баз кештім.

Шындығына келгенде осы күндері де үлкен оқиғалар болды. Демалыста болдым. Арқаны араладым. Қаздауысты Қазбек би атамның шапанын таптым. Игі жақсылармен кездестім.

Арқаның азаматы, Абылайдың шапанын тапсырған Хамзе Сәтжановтың Қарағандыдағы 70 жылдық тойына қатыстым.

Ағамыз әрі жездеміз Сыбанбай Құралбаев Алматыда дүние салды, жерлеп қайттық...

Ғалым күнделіктерінің ішіндегі маңыздыларының бірі «Орхон-Енесей» жазбалары жайлы белгілі ғалым Қ.Ергөбек : «Шүкір, бүгінгі таңда қазақ әдебиетінің тарихын «Түрік қағанаты » кезеңінің руна жазуларынан тартып, арналандыратын жақсы мінез таптық. Әйтпесе, кезінде қазақ әдебиетінің тарихы көне түрік жазбаларынан бастау алады деген пікірі үшін профессор Бейсембай Кенжебайұлының көрмегені барма сірә?! Ал, бүгін Б.Кенжебайұлының тарихи мектебінің арқасында, Мырзатай Жолдасбековтей тамаша әдебиет тарихшысының жанпида еңбегінің нәтижесінде «Орхон-Енесей» руна жазбаларын – әдебиетіміздің тарихына енгізіп алдық» [3] , - деп тұжырым жасайды.

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, филология ғылымдарының докторы, профессор Мырзатай Жолдасбеков күнделіктері ел тарихындағы маңызды кезеңдерді тереңнен қозғап қоймай, сонымен қатарға жастарға тәрбиелік мәні бар рухани құндылықтар деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы // <http://www.akorda.kz/kz> 12 сәуір, 2017ж.
2. Мырзатай Жолдасбеков «Күнделік сөйлейді» - Астана «Күлтегін» 2012ж-328б.
3. Мырзатай Жолдасбеков «Күндерімнің куәсі». Күнделіктер. Астана. «Күлтегін» 2007ж-6б.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

РАЙЫМБЕКОВА Эльмира Максұтовна

КГУ «СОШ № 16 им.Т.Аманова»

Семей, Казахстан

rayymbekovae@mail.ru

Аннотация

Данная статья рассказывает об интерактивном обучении, как об особой форме построения познавательной деятельности. Данное обучение развивает диалоговое общение, которое ведет к взаимопониманию, совместному решению задач, важных для каждого участника процесса. Целью интерактивной методики, является активизация учебной деятельности через систему развивающего обучения; сотрудничество с педагогом и различные стили общения в коллективе. Этот комплекс методов направлен не только на решение образовательных задач, но и формирование жизненно важных для личности качеств, его умения общаться, высказывать свое мнение, дорожить оценкой товарищей, стремиться к творчеству и т. д.

Бұл мақала интерактивті оқытуды танымдық іс-әрекетті құрудың ерекше формасы екендігі туралы баяндайды. Бұл оқыту өзара түсіністікке, процестің әрбір қатысушысы үшін маңызды міндеттерді бірлесіп шешуге әкелетін диалогтық қарым-қатынасты дамытады. Интерактивті әдістеменің мақсаты дамытушылық оқыту жүйесі арқылы оқу іс-әрекетін жандандыру; педагогпен ынтымақтастық және ұжымдағы қарым-қатынастың әртүрлі стильдері болып табылады. Бұл әдістер кешені тек білім беру міндеттерін шешуге ғана емес, сонымен қатар жеке тұлға үшін өмірлік маңызды қасиеттерді қалыптастыруға, оның қарым-қатынас жасай білуге, өз пікірін білдіруге, жолдастарының бағасын қадірлеуге, шығармашылыққа ұмтылуға және т. б. бағытталған.

This article describes interactive learning as a special form of building cognitive activity. This training develops dialogue communication, which leads to mutual understanding, joint solution of tasks important for each participant of the process. The purpose of the interactive methodology is to intensify educational activities through the system of developing training; cooperation with the teacher and different styles of communication in the team. This set of methods is aimed not only at solving educational problems, but also the formation of vital qualities for a person, his ability to communicate, Express his opinion, value the evaluation of comrades, strive for creativity, etc.

Изменения, которые сегодня происходят в мире, вызвали необходимость разработки и внедрения новых подходов в системе обновлённого содержания обучения и воспитания. Перед нами, учителями поставлены новые цели: формирование универсальных учебных действий и

мотивации к обучению, а также формирования функциональной грамотности учащихся. На современном этапе существенно меняется роль учителя, которому необходимо выстраивать процесс обучения не только как систему усвоения знаний, умений и навыков, но и как процесс развития личности.

Учитель должен не только понимать, чему и как учить, но и организовывать процесс таким образом, чтобы дети задавались вопросами «Чему мне нужно научиться?», «Как мне этому научиться?». Обучение должно быть построено как процесс «открытия» каждым школьником конкретного знания. Из пассивного слушателя ученик должен превратиться в самостоятельную, критически мыслящую личность. Сегодня учитель формирует общекультурное, личностное и познавательное развитие ребенка.

Главная задача каждого учителя – не только дать учащимся определённую сумму знаний, но и развить у них интерес к учению, научить учиться. Учителю необходимо не только доступно все рассказать и показать, но и научить ученика мыслить, привить ему навыки практических действий. Этому могут способствовать активные формы и методы обучения.

На таких уроках учащийся становится не столько объектом воздействия обучающей среды, сколько активным субъектом образовательного процесса. Один из древнегреческих учителей говорил: «Ученик-это не сосуд, который нужно заполнить, а факел, который нужно зажечь». Пожалуй, эти слова в последнее время стали снова актуальными.

Личностно-ориентированным является интерактивное обучение (от английского *interact* - находиться во взаимодействии, действовать друг на друга), то есть обучение через соучастие, взаимодействие в составе меняющихся групп. В его основе лежат принципы гуманистической педагогики, согласно которой в долговременной памяти остаётся то, что проделано человеком на практике. Поэтому мы работаем под девизом «Практика через действие, обучение опытом».

Интерактивное обучение способствует формированию устойчивой положительной мотивации школьника к изучению учебного предмета, формирует познавательную активность, желание изучать не только тот материал, который включён в учебник, но и выйти за его пределы, изучать потому что интересно, потому что любопытно.

Сейчас применяется на практике более тридцати методов интерактивного обучения: дискуссии, дебаты, методы «толстых и тонких» вопросов, "Автобусная остановка", "Инфо-карусель", "Инсерт" или «Пометки на полях» и другие. Все они обеспечивают хорошие результаты, помогают достигать главной цели школьного литературного и языкового образования — воспитывать талантливого читателя и грамотного человека, а, в конечном счёте — вырабатывать активную жизненную позицию. Они дают возможность развивать логическое мышление, аргументированно отстаивать свою точку зрения, активизируя речевые навыки.

Современному ученику прививаются навыки чтения, они овладевают инструментарием для анализа текста. Методы интерактивного обучения на уроках русского языка и литературы являются эффективным способом активизации и совершенствования читательских навыков. Важно, чтобы при чтении художественного произведения учащийся вступал во внутренний монолог с писателем - мог спорить или соглашаться с ним, в результате чего обогащается его духовный и душевный мир, формируется собственный взгляд на окружающее, формируется его жизненная позиция.

Правила организации интерактивного обучения на уроках:

Правило первое. В работу должны быть вовлечены в той или иной мере все участники (ученики). С этой целью полезно использовать технологии, позволяющие включить всех участников семинара в процесс обсуждения. С другой стороны, освоение учителями активных методов обучения просто невозможно без непосредственного включения учителей в те или иные формы. Можно прочитать горы литературы об активных методах обучения, но научиться им можно только попробовав их непосредственно, только путем личного участия в игре, мозговом штурме или дискуссии.

Правило второе. Надо позаботиться о психологической подготовке участников. Речь идет о том, что не все пришедшие на урок психологически готовы к "непосредственному

включению в те или иные формы работы. Сказывается известная закрепленность, скованность, традиционность поведения. В этой связи полезны разминки, постоянное поощрение учеников за активное участие в работе, предоставление возможности для самореализации ученика.

Правило третье. Обучающихся в технологии интерактива не должно быть много, не более 25 человек. Только при этом условии возможна продуктивная работа в малых группах. Ведь важно, чтобы каждый был услышан, чтобы каждой группе была предоставлена возможность выступить по проблеме.

Правило четвертое. Помещение для работы должно быть подготовлено с таким расчетом, чтобы всем участникам было легко пересаживаться для работы в больших и малых группах. Другими словами, для учеников должен быть создан максимальный физический комфорт. Столы лучше поставить "елочкой", чтобы каждый ученик сидел вполборота к ведущему занятию и имел возможность общаться в малой группе. Хорошо, если заранее будут подготовлены пособия или раздаточные материалы, необходимые для творческой работы.

Правило пятое. Вопросы процедуры и регламента надо обсудить в самом начале занятия и постараться не нарушать их. Например, важно договориться о том, что все участники будут терпимы к любой высказываемой точке зрения, будут уважать право каждого на свободу слова и т. д.

Правило шестое. Деление участников семинара на группы лучше построить на основе добровольности. Затем уместно воспользоваться принципом случайного выбора.

Во время групповой работы учитель выполняет разнообразные функции:

- контролирует ход работы в группах;
- отвечает на вопросы;
- регулирует споры, порядок работы;
- в случае крайней необходимости оказывает помощь отдельным учащимся или группе.

тапы активного урока при использовании современных методов преподавания:

1. Мотивация (возникновение проблемной ситуации, выдвижение гипотез, вопрос для изучения) - 5-10 мин.
2. Исследовательская работа (групповая работа) - 10-12 мин.
3. Обмен информацией (ответы учеников, презентация ответов групп друг другу) - 7-8 мин.
4. Обсуждение и организация информации (после каждого полученного ответа) - 5 мин.
5. Обобщение и результат - 5 мин.
6. Оценка - 3 мин.
7. Творческое применение (задание домашней работы) - 2 мин.

Важность урока обусловлена не только его содержанием, но и формой тоже. Урок полезен еще и тем, что учит думать. Урок приносит пользу тогда, когда возбуждает живой интерес, радикальную реакцию у учеников. Еще заставляет их войти в дискуссию, вести себя согласно материалу. Такой урок не только станет живым и интересным, но и внедрит ученикам навыки мышления, которые останутся с ними на всю жизнь.

Только не каждый материал, особенно те, которые имеются в учебниках, дадут возможность использовать выше названные категории. Поэтому если мы вместо текста в учебнике будем применять газетный материал, или вместо того, чтобы читать текст будем рассказать им какую-то историю, представим фото или произведение искусства, сделаем презентацию с помощью компьютера и проектора, одним словом, если сделаем урок разноцветным, он станет лучше.

Интерактивные методы обучения на уроках русского языка

В интерактивной методике, как и в любой другой методике преподавания, существует множество приемов, которые способствуют организации взаимодействия в группе. Эти приемы можно классифицировать следующим образом:

- "Магазин"

При повторении темы «Имя существительное». На доске картинки с изображениями предметов. Каждый ученик подходит к доске, произносит фразу: «Я покупаю картину потому, что слово, обозначающее этот предмет, отвечает на вопрос что?» Или: «Я покупаю зайчонка потому, что слово, обозначающее этот предмет, отвечает на вопрос кто?» Ученик, правильно задавший вопрос, забирает картинку.

- "Парный выход"

Учитель вызывает к доске ученика. Тот подбирает себе пару, а затем записывает по памяти любое словарное слово, обозначающее предмет. Его товарищ находит подходящее к этому слову название действия и записывает рядом. Эту работу можно проводить и в парах.

При организации самостоятельной работы **над новой темой** важно, чтобы учащимся было интересно проработать новый материал. Как же это можно сделать?! Конечно, при помощи активных методов! Для работы над темой урока использую методы «Ульи» - обсуждение в группах.

«**Кластер**» (может быть использован на разных этапах урока). Смысл этого метода заключается в попытке систематизировать имеющиеся знания по той или иной проблеме и дополнить новыми.

«**Инфо - угадайка**» - учителем дается ряд вопросов, работа в группах. (Догадитесь о теме урока. На доске слова: 1 столбик-мышь, дочь, ложь; 2 столбик – шалаш, грач, малыш). Выберите из карточек №1 нужную и прикрепите на доску, проверяем вместе. Выберите из карточек №2 нужную и прикрепите на доску, проверяем вместе. Сравните слова каждого столбика. Выберите из карточек №3 нужную и прикрепите на доску, проверяем вместе. Итог, на доске появляется группа карточек сущ, без Ъ, с Ъ, жен.род и муж.род.. Формулируем тему.

«**Мозговой штурм**» - на доске записана тема урока. Остальное пространство доски разделено на секторы, пронумерованные, но пока не заполненные. Ученикам предлагается обдумать, о каких аспектах темы далее пойдет речь. По ходу работы с темой дети выделяют ключевые моменты и вписывают в секторы. Постепенно исчезают «белые пятна»; отчетливое разделение общего потока полученной информации способствует лучшему восприятию материала. После презентации возможно проведение краткого обсуждения по теме и, при наличии вопросов у детей, учитель дает ответы на них.

На этапе закрепления изученного материала можно использовать такие методы:

- "Автобусная остановка"

- "Инфо-карусель"

- "Инсерт" или «**Пометки на полях**». Он позволяет ученику отслеживать свое понимание прочитанного задания или текста. Технически он достаточно прост. Учеников надо познакомить с маркировочными знаками и предложить им по мере чтения ставить их карандашом на полях статьи учебника или специально подобранного текста. Пометки должны быть следующие.

+ **знаю** - не **знаю** ? **хочу узнать подробнее** ! **узнал новое**

Данный метод обязывает ученика не просто читать, а вчитываться в задание, в текст, отслеживать собственное понимание в процессе чтения. Использование маркировочных знаков позволяет соотносить новую информацию с имеющимися знаниями.

Например, итогом изучения темы «Имя существительное» в 5 классе является разбор имени существительного как части речи. У детей памятки «Порядок разбора существительного». После применения метода у ученика появились такие знаки. После этого ученик может самостоятельно искать ответ на свой вопрос, используя учебник или обратиться за помощью к классу (работа в группах), или данный вопрос может стать целью урока.

Метод «**Творческая мастерская**» применяется на обобщающих уроках литературы. К уроку дети готовят рисунки, иллюстрации на заданную тему, пишут сочинения, стихи, рассказы, подбирают пословицы. Дается задание разделиться на группы, создать и презентовать групповой проект на заданную тему. Предварительно необходимо составить план размещения принесенного на урок материала, оформления титульного листа. На работу отводится 20 – 25 минут. По истечении этого времени каждая группа или ее представитель

должны презентовать свой проект. Научиться дружно, работать в группах, прислушиваться к мнению товарищей, коллективно создавать замечательные работы (картины, газеты, книги) из собранных вместе материалов - главная цель этого урока.

Также на этом этапе хорошо использовать метод "Синквейн". Для многих из вас этот метод уже довольно «избитый», но является одним из любимых у детей. Хорошо использовать на уроках русского языка при изучении словарных слов.

Завершить урок, можно, применив такие методы, как «Ромашка», **Мудрый совет**», **«Итоговый круг»**.

«Ромашка» - 1. Дети отрывают лепестки ромашки, по кругу передают разноцветные листы и т.д. и отвечают на главные вопросы, относящиеся к теме урока, мероприятия, записанные на обратной стороне. 2. Берет чистый лепесток. Пишет вопрос другой группе, вывешивает вопрос перевернув. С доски другая группа берет лист, читает и выполняет участник, дополняют другие.

«Мудрый совет» - Группа пишет в конце урока «совет» детям, которые еще не совсем поняли тему урока или не изучали тему (младшим). Совет анализируется группой-соседкой.

«Итоговый круг» - Учитель даёт минуту! Подготовленные представители группы встают в круг, задают вопросы детям других групп, те в свою очередь отвечают (работают по кругу).

Эти методы помогают эффективно, грамотно и интересно подвести итоги урока. Для учителя этот этап очень важен, поскольку позволяет выяснить, что ребята усвоили хорошо, а на что необходимо обратить внимание на следующем уроке. Кроме того, обратная связь от учеников позволяет учителю скорректировать урок на будущее.

Кроме того, интерактивное обучение формирует способность мыслить неординарно, по-своему видеть проблемную ситуацию, выход из нее; обосновывать свои позиции, свои жизненные ценности; развивает такие черты, как умение выслушивать иную точку зрения, умение сотрудничать, вступать в партнерское общение, проявляя при этом толерантность по отношению к своим оппонентам, необходимый такт, доброжелательность к участникам процесса, совместного нахождения путей взаимопонимания, поиска истины.

Систематическое проведение уроков русского языка с использованием интерактивных методов и ИКТ даёт возможность сделать вывод о том, что задача развития творческих способностей учащихся успешно решается. Одним из главных достижений педагогической деятельности считаем создание на уроке ситуации успеха, что позволяет активизировать развитие творческих способностей, стимулировать их проявление, а также способствовать повышению результатов обучения учащихся.

Список использованной литературы

1. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе - М.: 2005.-235с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. - М.: Академия, 2002. - 320с.
3. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. - С.-Пб.: Союз, 2002.-170с.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. - СПб.: Питер, 2000.-220с.
5. Закон РК «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III.
6. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. - М.: Педагогика, 1990. - 424с.
7. Кажигалиева Г.А., Васенкова М.В. О принципах и методах технологии интерактивного обучения русскому языку в средней школе//Педагогика, 2005.- №2.
8. Ковалева Т.М. Инновационная школа: аксиомы и гипотезы. - М.: Издательский дом Российской академии образования, 2003.
9. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров - М.: Издательский центр «Академия», 2004.
10. Нестандартные задания на уроках русского языка// Русская словесность. №5.- 2000.- с.16-19.

11. Современные образовательные технологии/ под ред. Н.В. Бордовской. - М.: КНОРУС, 2013. - 432 с.
12. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. - М.: Знание, 1974. - 230с.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ОБЗОР ОПРЕДЕЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

САИДХОДЖАЕВА Дилафрузхон Муталибовна

Политехнический институт Технического Университета Таджикистана

Худжанд, Таджикистан

snafisakhon@mail.ru

С усилением влияния глобализационных процессов и мирового финансового кризиса проблема устойчивого развития все больше становится актуальной. Сохранение динамического состояния социально-экономических систем зависит от изученности вопросов устойчивого развития, которые гарантируют стабильность, безопасность, целостность, надежность всей системы в целом. Ученые, раскрывая сущность данной категории, изучая свойства и характеристики социально-экономических систем, обращают во внимание ту систему, которая функционирует, выполняет свои функции, сохраняет свое динамическое развитие, и способная развиваться в долгосрочной перспективе, используя свои возможности и потенциал. Их также волнует можно ли говорить об устойчивости динамичной социально-экономической системы, так как устойчивость с точки зрения философии понимается как постоянство, сохранение антитезу изменчивости. Функционирование это есть сохранение функций, характеристики, свойств и условий для поддержания жизнедеятельности всех субъектов системы. Развитие предусматривает достижение такого нового качества, укрепляющая жизнедеятельность в условиях колеблющей внешней среды. Факторами развития считается появление новых, современных технологий, повышение производительности труда, увеличение и рациональное использование потенциала развития, мотивация деятельности.(1)В экономических источниках наблюдается, что понятие развитие часто связывают с ростом, совершенствованием, улучшением, расширением и качественными изменениями. Рост это размерное и количественное увеличение, а развитие значит качественное увеличение, усиление возможностей и способностей удовлетворять потребности. (2)

Не менее важно отметить, что в практической жизни экономических субъектов вопросы экономического характера решаются и принимаются не учитывая сохранность и воспроизводимость природных ресурсов, нанося невосполнимый вред окружающему миру, и тем самым подрывают экономический рост. Такое развитие не оставляет интересов для грядущего столетия и это развитие нельзя назвать устойчивым. При этом первостепенной задачей устойчивого развития остается взаимоувязка экономического роста и возможностей природной среды---экономики и экологии.

По мнению академика Н.И.Моисеева перевод термина Sustainable development является несколько некорректным, поскольку словосочетание устойчивое развитие нельзя использовать вместе, если есть развитие, то оно не может быть стабильным. Он предлагал Sustainable development - как развитие, сохраняющее целостность живой природы.(3) Также он в своих работах пишет “главное-это не замена термина, а его наполнение обоснованным содержанием, тем более что понятие устойчивое развитие прочно вошло в экономическое русло и не плохо звучит с трибун научного мира”. (4) Кроме того, специалисты не раз утверждают, что наблюдается противоречие между словами устойчивость и развитие, какое-то слово надо убрать: либо устойчивость, либо развитие, так как в корне понятия устойчивость лежит слово “устой”-постоянный, не подверженный изменениям.(5)

С точки зрения В.И. Данилова –Данильяна устойчивое развитие это такое общественное развитие, при котором создаваемые условия жизни не разрушают природную основу, не приведут к деградации человечества и социальные деструктивные процессы не будут угрожать безопасности общества. (6)

Клочко С.Н. выдвигает такую позицию, устойчивое развитие региона способность региональной экономики функционировать и развиваться по намеченной траекторией, с имеющимися социально-экономическими задачами и целями, несмотря на воздействующие внутренние и внешние возмущения и не ухудшая экологическое состояние региона. (7) При таком подходе устойчивое развитие региона обеспечивается при достижении экономической, экологической и социальной устойчивости. Экономическая устойчивость понимается как целенаправленное и обоснованное движение хозяйственной системы в настоящем и прогнозируемом будущем.(8) Что касается, социальной устойчивости, рассматривается стабильное развитие социальной сферы, где реализуются гражданские права каждого человека, в том числе и будущих поколений в рамках экономической системы. (9) Экологическая устойчивость достигается в результате минимизации отходов на окружающую среду, использование ресурсосберегающих и энергоэкономных технологий, и в целом подразумевает эффективное использование всех природных ресурсов земного шара. (10)

По мнению автора В.Д. Могилевского, устойчивая система организована так, что должна обеспечить свое выживание, стабильность и в тоже время развитие и достижение цели, поэтому в процессе функционирования и развития параметры системы всегда изменяются во временном пространстве. (11).

Исследуя работы многих авторов по трактовке устойчивого развития можно выделить два основных момента: 1) экологическая устойчивость и социально-экономическая устойчивость. Первый пункт полагает- разумную жизнь, означает жить в рамках своих возможностей, не принося вред окружающей среде, природе, сокращая потребление и производство отходов. Второй пункт – социально-экономическая устойчивость- жить по справедливости, означает ослаблять социально-экономические неравенства, жить по экономическим средствам. В содержании понятия устойчивого развития можно отметить основные его задачи : охрана окружающей среды, повышение экономического роста и достижение социального равенства. (12)

В своей концепции по изучению проблемы устойчивости Т.В.Ускова подразумевает системное выполнение функции в условиях колебаний внутренних параметров, стабилизирующие влияние внешних факторов. При изложении своей формулировки Джеришетева связывает понятие устойчивое развитие с показателями региональной системы.(13) Устойчивое развитие- процесс прогрессивного изменения качественных и количественных показателей системы, обеспечивающие повышение качества жизни граждан. На наш взгляд, таково видения недостаточно, так как здесь отсутствует экологическая составляющая устойчивого развития. Морозова О.В рассматривая устойчивое развитие использует ноосферную цивилизацию, в центре которой будет находится человек со своими гуманистическими принципами взглядами на окружающий мир.(14) Следующий автор прослеживает в трактовке устойчивого социально-экономического развития систему равноправных элементов- человека, природы, экономики, развитие которых блокируют влияние воздействующих факторов и способствуют сохранению и восстановлению системы, поддержанию состояния структуры, ее качественному улучшению на новом этапе развития. (15) А.И.Азрилян подмечает, что специфика понятия устойчивости связана с такими свойствами как стойкость и постоянность, затем он указывает на неподверженность системы риску потерь и убытков. Эти важные характерные черты рассматриваемого определения отмечаются и другими авторами. (16) М.И.Умаханов говорит об устойчивом развитии региона как о комплексном процессе, прослеживая такие свойства системы как экоэффективность, нравственность, ориентированность на информационно-технологические факторы.(17)

Проведенный анализ имеющихся трактовок данной научной категории показал, что научно обоснованного и признанного определения устойчивого развития до сих пор наукой

не выработано. Каждый исследователь в этой области выдвигает свою точку зрения. Некоторые ученые подходят к данной проблематике с позиции динамического равновесия, другие связывают с характеристиками и свойствами системы, третьи придерживаются взгляда на устойчивое развитие как на непрерывного процесса.

Таким образом, исследования показали, что изучающий термин часто применяется для обозначения:

- 1) Как равновесное состояние некоторой системы, так и ее динамики;
- 2) Состояние устойчивости полагает существование и воздействие внешних и внутренних факторов, при угрозе которых система не меняет свою траекторию;
- 3) Сохранение свойств на длительный период;
- 4) Воспроизводство и сохранение биосферы;

Исследованиями ряда авторов были определены 2 группы факторов, которые влияют на устойчивость региональной системы: внешние и внутренние. Внутренние факторы — это экологические, экономические и социальные составляющие устойчивого развития, воздействуя на них можно управлять устойчивостью региона, а внешние факторы не управляемые, поэтому система сама должна адаптироваться к этим факторам. Под фактором понимается внутренние силы и основные причины, которые являются источником развития и функционирования региона и определяют дальнейшее движение региональной системы. Сочетание факторов внешней и внутренней среды, а также их положительное или отрицательное влияние на все аспекты региональной системы определяют уровень устойчивости системы. Внутренние факторы можно разделить на 2 категории: ресурсные- рассматривает ресурсный потенциал региона, регуляционные- уровень, влияние и возможное управление процессами развития региона.

Рис. 1. Факторы, влияющие на устойчивость развития региона

Основными принципами устойчивого развития являются:

- 1) Существование равновесия между обществом, производством и природой, при главенствующей роли человека;
- 2) Экономическое развитие должно быть направлено на улучшение социальных факторов;
- 3) Повышение качества жизни путем увеличения уровня реального потребления;
- 4) Сохранение внешней среды (природы) на уровне установленных стандартов;
- 5) Понижение на возможный определенный уровень социальной напряженности;
- 6) Своевременное устранение возможных угроз национальной экономики.

Таким образом, по нашему представлению устойчивое развитие это баланс в социальной, экологической и экономической сфере, которую можно достичь с обоснованным использованием соответствующего инструментария по реализации намеченной цели, согласованностью действий всех уровней органов управления и хозяйствующих субъектов.

Список использованной литературы:

1. Котилко, В.В. Региональная экономическая политика : учебное пособие для вузов / В.В. Котилко. – М.: Изд-во РДЛ, 2001. – 272 с.

- 2.Лексин,В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н.Лексин, А.Н.Швецов. -М.: УРСС, 1997.-368 с.
3. Березнев, С.В. Стабилизация экономики региона и ее устойчивое развитие на примере Кемеровской республики/ Дисс...д.э.н.:08.00.05.-Кемерово.2001.-315 с.
4. Аникеев, В.В. Экологические ориентиры стратегии экономического развития России / В.В. Аникеев // Устойчивое развитие: наука и практика.- 2002. -№1. –С.101-115.
5. Кокеев, М.Е. Неустойчивое – в “устойчивое развитие”/ М.Е. Кокеев//Международная жизнь. 2000. -№8- С.15-17.
6. Данилов-Данильян, В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методический анализ// Экономика и математические методы/ В.И.Данилов-Данильян.-2003.-Том 39,-№2,-С.123-135.
7. Ключко С.Н. Методические подходы к оценке устойчивости экономической системы // Актуальные проблемы региональных финансов: сб. науч. тр. – Калининград: Изд-во КГУ, 2006. – 0,5 п.л.
- 8.Фоломьев А.Н. Устойчивость предприятий в рыночном хозяйстве // Экономика и организация рыночного хозяйства. – М.: Прогресс, 1995. – С. 135.
- 9.Бородин А.И., Киселева Н.Н. Региональные экономические системы и их устойчивость // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». – 2011, вып. 4. – С. 6.
- 10.Тумин В.М., Михалина О.М., Чмель С.Ю. Теоретические и методологические основы управления экологической устойчивостью корпорации // Известия высших учебных заведений. Серия: «Экономика, финансы и управление производством». – 2011. – № 1. – С. 82.
- 11.Могилевский, В.Д. Методология систем: вербальный подход / В.Д.Могилевский. - М.: Экономика, 1999.-248с.
- 12.Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г. Электр. адрес: www.un.org/russian/conferen/rio. Проверено 15.09.95 г.
- 13.Джерештиева Ф.А. Исследование понятия и критериев устойчивого развития// Бизнес в законе.- 2010.- №4.- 0,5 п.л
- 14.Морозова, О.В. Концептуальные подходы формирования устойчивого развития региона / О.В. Морозова // Потреб. кооперация. — 2009. — № 3 (26). — С. 66—73.
- 15.Мазунина М.В. Устойчивое региональное развитие и государственное управление // Вопросы новой экономики. – 2011. - №4, с. 74 – 0,5 п.л.
- 16.А.И.Азрилян. Краткий экономический словарь, под ред. А.И. Азриляна.- М. : Ин-т новой экономики, 2001. – 1088 с.
- 17.Тетиор, А. Н. Сохранение и восстановление среды жизни на базе экологической инфраструктуры / А. Н. Тетиор// Зеленый мир. 2005.- № 19-20. С.13-14

**ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ
ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ
СЕМБАЕВА Самал Бақытжанқызы**

Ғылыми жетекші: К.Н.Аликенова философия ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Талдықорған

samal4944@gmail.com

Қазақстанда психология ғылымының басқа қоғамдық ғылымдар сияқты кенестік дәуірде жан-жақты дамуына белгілі алғышарттар жасалынды. Адамның жан дүниесі жөніндегі пайымдаулар мен ой-пікірлер Қазақстанда өте ерте кезден бастау алып XV-XIX ғ.ғ. Қазақ халқы ғұламаларының, ағартушы демократтардың туындыларында айтарлықтай көрініс

береді. Ал одан бұрынғы дәуірлерде ақын жыраулардың өлең толғауларында, билердің шешендік сөздері мен халықтық нақылдары адам жан дүниесіне терең үңіліп, болашақ ұрпаққа тағлым берерлік мол рухани қазына жатқандығы қазіргі кезде зерттеліп бір жүйеге келтірілуде.

Мәселен, сонау орта ғасырдан бастау алатын, қазақ топырағында дүниеге келген ғұлама-ойшылдар Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұнның және т.б. психологиялық мұраларында, төңкеріске дейінгі кезеңдегі қазақ ағартушылары Абай, Шоқан, Ыбырай, Шәкәрімнің психологиялық ілімдерінде, 20-ғасырдың бас кезіндегі Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов еңбектерінде негізі қаланды. Сонымен, кеңестік дәуірде қазақ психология ғылымы бос орынға келген жоқ, оған дейін Республикада кеңестік психологияның дамуына белгілі алғышарттар жасалып, ғылыми негізі қаланды.

Қазақ топырағында дүниеге келген алғашқы психологиялық ой-пікірлерді шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің ғылыми еңбектері мен философиялық трактаттарынан табуға болады. Әл-Фараби ілкі ортағасырлық білім-ғылымның барлық салаларының негізін қамтитын орасан мол мұра қалдырған. Сондай ғылым салаларының бірі — психология. Ол өзінің осы психологиялық еңбектерінде таным үрдістері оның психологиялық және физиологиялық табиғатына мән бере келіп, түйсіну туралы, оның түрлері, көру, есту, дәм түйсіктері, сезімнің пайда болуы, ойлау, қиял сияқты жан үрдістерін жазып кеткен. Әл-Фараби психология ғылымының әртүрлі мәселелерін қарастырып «Ақыл-ой туралы», «Темперамент туралы», «Түс көру туралы сөз», «Жанның мәні туралы», «Ақыл-ой және ұғым», «Жас өспірімнің ақыл ойы туралы кітап», «Ересектердің ақыл-ойы туралы кітап» және т.б. еңбектерін жазды. [1]

Қазақ топырағында дүниеге келген, ортағасырлық Жүсіп Баласағұнның «Құдадғу білік» (Құт негізі – білік) еңбегі көне түркі тілінде жазылған дастан, ол психологиялық ой-пікірлерге өте бай. Отбасы тәрбиесі — бала мінез-құлқы мен психологиялық бейнесін қалыптастырудағы негіздерінің негізі. Жүсіп Баласағұнның айтуынша, үлгілі тәрбиенің негізі – білім, әдет-дағдыларға машықтандыру. Бұл еңбегінде адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуі, сөз өнері, адамның әртүрлі жаман және жақсы қасиеттері туралы кең көлемде баяндалады.

Жүсіп Баласағұнның «Құдадғу білік» дастанында «Тіл туралы» айтқан қағидаларының тәлімдік-тағылымдық, ғибраттық мәні ерекше. Жүсіп Баласағұнның «Тіл адамның даңқын асырады», «Адам ол арқылы бақыт табады», «Тіл адамға жапа шектіреді», «Абайламаса, басынан да айырады», «Жақсы болғың келсе, жаман сөз айтпа» деген мәтелдердің психологиялық мәнін ашып көрсетеді. [2]

Моралдік-психологиялық сипаттағы ой-пікірлер ортағасырлық ғұлама-ойшылдар Махмұд Қашқари, Ахмет Жүгінеки, Ахмет Яссауи, Саиф Сараи, Мұхаммет Хайдар Дулати, Қ.Жалаири еңбектерінде жан-жақты сипатталады.

Сонымен қатар қазақтың ақын-жыраулары Асанқайғы, Шалкиіз жырау, Доспанбет жырау, Жиёмбет жырау, Бұқар жырау, Ақтамберді жырау, Шал ақын, Дулат Бабатайұлы, Махамбет Өтемісұлы еңбектерінде адамгершілік-ұлтжандылық қасиеттерді насихаттайтын психологиялық ойлары көп.

Ақын-жыраулардың толғаулары батыл, ержүрек, батыр адамдардың психологиясы, ішкі жан дүниесі суреттеліп, жастарды ерлікке, батылдыққа, өз отанын сүюге, құрметтеуге үйретеді. Мысалы, Махамбет Өтемісұлы өзінің ұлттық насихаттық мазмұнға толы өлеңдерінде дауылпаз ақын жастардың тәні мен жаны бірдей шынығуына, олардың күшін ерік-жігері мен қайсар мінез-құлқын тәрбиелеу ісіне шақырды.

Аса көрнекті ғалым Ш. Уалихановтың шығармаларында халықтың рухы оның таным түсініктерімен тығыз байланысты. Ы.Алтынсарин еңбектері этникалық және балалар психологиясына көңіл бөлінеді. Сонымен қатар А. Құнанбаев, С. Торайғыров, Ш.Құдайбердиев еңбектерінде, шығармаларында психологиялық ой - толғаулар мен пайымдаулар көптеп кездестіруге болады.

Ж. Аймауытовтың «Психология» оқулығы мен «Жан жүйесі және өнер таңдауы» – деген туындысы психология пәні бойынша таза ана тілінде жазылған алғашқы еңбек болып

табылады. 1920-1930 жылдары А.Байтұрсынов, Т.Тәжібаев, М.Мұқанов, А. Темірбеков, Ә.Сытдықов т.б. психолог мамандар ғылыми зерттеулер жүргізе бастаған.

XIX ғасырдың екінші жартысында Қазақстанда ағартушы-демократтар Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаевтың рухани мұрасының психологиялық ой-пікірдің даму тарихында алатын орны ерекше.

Қазақ ағартушыларының психологиялық көзқарасын қазақ психологтарының ішінен бірінші болып зерттеген көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, психолог-ғалым, академик Төлегей Тәжібаев. Ол Қазақстанда психология ғылымы саласында тұңғыш рет 1939 жылы Ленинград қаласында “К.Д.Ушинский – Ресейдегі педагогикалық психологияның негізін салушы” тақырыбында кандидаттық диссертация қорғап шыққан болатын.[3]

Төлегей Тәжібаев көп жылдар қазақ ағартушылары Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсариннің психологиялық және педагогикалық көзқарастарын зерттеуге арналған бірнеше монографиялық еңбектер жазған. Ол 1962 жылы тұңғыш рет Қазақстанда педагогика тарихынан докторлық диссертация қорғады.

Академик Т.Тәжібаевтан кейін бұл бағытта ғылыми-зерттеу жұмысын ілгері дамытқан, Қазақстанда психологиялық және педагогикалық ой-пікірдің қалыптасуы мен даму тарихын зерделеген, “Қазақстанда төңкеріске дейінгі педагогикалық ой-пікірдің қалыптасуы және дамуы”, “Қазақстанда психологиялық ой-пікірдің қалыптасуы мен дамуы” және т.б. бірнеше монографиялық еңбектердің авторы, көрнекті психолог-ғалым, педагогика және психология, ғылымдарының докторы, профессор Қ.Б.Жарықбаевты айтпай кетпесе болмайды.

Ол қазақ психологиясы тарихын зерделеуде сонау орта ғасырлық ғұлама ойшылдар – Әбу Насыр әл-Фарабиден, Жүсіп Баласағұнидан, Махмұд Қашғари, Ахмет Жүгінеки, Ахмет Иассауи, Мұхаммет Дулати, Қадырғали Жалаири еңбектерінен бастап зерттейді.[4]

Қ.Б.Жарықбаев XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ ағартушылары Шоқанның, Абайдың, Ыбырайдың, Шәкәрім Құдайбердиевтің, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің, Ғұмар Қараштың, Әлихан Бөкейхановтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Халел Досмұхамедовтың, Міржақып Дулатовтың, Нәзипа Құлжанованың, Жүсіпбек Аймауытовтың, Мағжан Жұмабаевтың, Сұлтанмахмұт Торайғыровтың психологиялық көзқарастарына жан-жақты талдау жасаған болатын.

Қазақ топырағында алғаш рет 1922 жылы “Педагогика” атты (Ташкент, Орынбор) Мағжан Жұмабаевтың (1993-1938) оқулығының жарық көруі үлкен жаңалық болды. Бірақ оқулықтың аты “Педагогика” деп аталғанмен, оның бүкіл мазмұны оқушы психологиясы мәселелеріне арналған. Оқулық 15 тарау 106 беттен тұрады. “Педагогика” оқулығының төрт-ақ тарауы, 13 беті ғана педагогика мәселелеріне арналған, 11 тарауында түгелге дерлік психологиялық құбылыстар, оның ішінде таным үрдістеріне, оны жіктеу, ақыл-көріністері, ес, зейін, қиял, тіл мен сөйлеу, сезім, көңіл-күй, ерік-жігер сияқты психологиялық үрдістер сипатталады. Бұл еңбекте қазақ терминологиясының мәселелеріне көп көңіл бөлген.

Қазақ зиялыларының бірі – Жүсіпбек Аймауытов (1989-1931) қазақ топырағында тұңғыш рет “Психология” (Қызылорда — Ташкент) оқулығын 1926 жылы жазған.

Жүсіпбек Аймауытовтың “Психология” оқулығында жеке тұлғаның психикалық ерекшеліктері мен мінез-құлқын зерттеу әдістері туралы, жүйке жүйесінің құрылымы, оның заңдылықтары туралы жазған. Сол сияқты шартты рефлексдер, организмнің тітіркенгіштік, сезгіштік қасиеттері туралы сипатталады. [5]

Психология және педагогика ғылымдары саласында психолог және педагог ғалым ретінде Василий Яковлевич Струминскийдің (1880-1963) Республикада психология ғылымын дамытуда сіңірген еңбегі ерекше. Ол Орынбор практикалық институтында педагогика, жалпы және педагогикалық психология пәндерінен студенттерге дәріс берді.

1923 жылы В.Я.Струминскийдің Орынбор қаласында “Психология” оқулығы орыс тілінде жарық көрді. Еңбегінде диалектикалық материализм тұрғысынан ғылыми психологияның негізгі мәселелерін бір жүйелі баяндау тәжірибесіне тоқталады. Кейбір әдіснамалық кемшіліктеріне қарамастан, бұл еңбектің мәні орасан зор болды.

Профессор Александр Петрович Нечаев (1870-1948) психология ғылымы саласында 50 жылдан астам уақыт жемісті еңбек еткен, есімі әлемге белгілі психолог-ғалым. Ол психология

ғылымының әртүрлі саласында, әсіресе, психологияның жас, педагогикалық, медициналық және т.б. салаларын дамытуға ерекше еңбек сіңірді. А.П.Нечаев көп жылдар “Психофизиологиялық синхромдар жүйесі” тақырыбында Ғылыми-зерттеу жұмысын жүргізіп, Жоғары аттестациялық комиссия 1944 жылы диссертация қорғамай-ақ, психология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін берген болатын.[6]

Т.Тәжібаевтың “Жалпы психология” оқулығы “Қазақ университеті” баспасынан 1992 жылы жарық көрді. Еңбекте психология ғылымының теориялық негіздері жан-жақты баяндалады.

Қазақ психология ғылымының қалыптасуында өзіндік орны бар көрнекті психологтарымыздың қатарына Сәлкен Балаубаевты (1902-1972) жатқызуға болады. С.Балаубаев еңбектері қазақ психологиясы тарихында елеулі орын алады. 1966 жылы Абдолла Темірбековпен бірлесіп, университетгер мен педагогикалық институттарға арналған “Психология” (Алматы, 1966 ж.) оқулығын жазды.

Республикада психологиядан алғаш рет кандидаттық диссертациялар қорғала бастады. Олар: Е.Суфиев, А.Темірбеков, М.Мұқанов, А.Асылбеков, Қ.Жарықбаев және т.б.

Қазақстан психологтарының ғылыми тұрғыдан өсуіне Ресей ғалымдарының көмегі орасан зор болды. Москва мен Ленинградтың жоғары оқу орындарының психология кафедрасында психологиядан бірнеше кандидаттық диссертациялар қорғалды (Н.Айғабылов, А.Көсеубаев, Г.Айманов және т.б.) [8].

Қазақ психология ғылымының дамуына ерекше үлес қосқан психолог-ғалымдарымыздың қатарына М.Мұқановты (1920-1985) жатқызуға болады. М.Мұқанов 1980 жылы психологиядан тұңғыш рет Қазақстанда докторлық диссертация қорғап, кейін профессор ғылыми атағын алды. Ол – жалпы психология, жас және педагогикалық психология, этнопсихологиядан оннан астам еңбектің авторы. Мәселен, «Бақылау және ойлау» Алматы, 1959; “Педагогикалық психология очерктері”, Алматы, 1950; “Ми және сана”, Алматы, 1956; “Жан дүниесінің сыры”, Алматы, 1964; “Ақыл-ой өрісі”, Алматы, Қазақстан, 1980; “Жас және педагогикалық психология”, Алматы, 1982.

Кәрім Қойбағаров (1928-1985) – “Сұлтанмахмұт Торайғыровтың психологиялық көзқарастары” деген тақырыпта бірнеше ғылыми мақалалардың авторы, қазақ тіліне аударылған “Жалпы психология” (Алматы, 1980), “Жас педагогикалық психология” (Алматы, 1987), “Семья өміріндегі адеп және психология” оқулықтарын аударушыларының бірі болды. Ата-аналар мен мұғалімдер үшін жазған оның “Балаларды мектепке әзірлеу” (1961), “Балаларды адамгершілік сезімге тәрбиелеу” сияқты еңбектері дүниеге келді.

Қ.Б.Жарықбаев психология ғылымының әртүрлі саласынан 50-ден астам жеке кітаптың (оқулықтар мен оқу құралдары, монографиялар, әдістемелік басылымдар, терминологиялық сөздіктер т.б.) және 800-дей мақаланың авторы. Оның ғылыми-зерттеу жұмысының негізгі бағыты – қазақ халқының психологиялық ой-пікірлерінің тарихы мен этнопсихологиясы мәселелері.[7]

XX ғасырдың 70-80-жылдарында Республикада психология ғылымының әртүрлі салалары бойынша зерттеу жұмыстары жүргізілді, әсіресе, жалпы, педагогикалық, заң, әлеуметтік, спорт және т.б. салалар бойынша зерттеу жұмыстары орындалып, бірнеше еңбектер дүниеге келді. Бұл жерде Қ.Шерниязованың, Ж.Түрікпенұлының, С.Сүлейменованың, Р.Жаңабекованың, Ж.Дүйсенбековтың, Б.Орманбаеваның зерттеулерін атаған жөн.

Психологияның басқа да жекелеген салаларына бірнеше сүбелі еңбектер жарық көрді. Атап айтқанда, Ө.Жөкебаев “Қылмыскер мінез-құлқының әлеуметтік-психологиялық аспектілері”, Ғ.Досполов “Алдын ала тергеудің психологиясы”, С.Жақыпов “Таным әрекетінің психологиясы” Ө.Алдамұратов, Қ.Рахымбеков “Жалпы психология”, “Қызықты психология”, Ғ.Илешев “Медициналық психология”, К.Оразбекова “Иман және инабат” т.б.

Қорыта келе, Ақын жыраулардың өлең толғаулары, билердің шешендік сөздері мен халықтық нақылдары, қазақ халқы ғұламаларының, ағартушы демократтардың адам жан дүниесіне терең үнілген туындылары, болашақ ұрпаққа тағлым берерлік мол рухани қазынасы

Қазақстанда психология ғылымының сан-салаға тарамдалып, кең жайылып өркендеп келе жатқан ғылыми пәндер қатарына жатуына негіз болды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Тәжібаев Т.Т. Жалпы психология. Алматы: «Қазақ университеті», 1993.
2. Аймауытов Ж. Психология, 1995.
3. Жарықбаев Қ.Б. Психология. Алматы, Білім, 2005.
4. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. Педагогика және психология. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 2002.
5. Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік. Т.Ғабитов, А.Т.Құлсариева. – Алматы, 2004.
6. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ психологиясының тарихы. Алматы, 1996.
7. Жарықбаев Қ.Б. Психологическая наука в Казахстане (история и этапы развития в XX веке), Алматы, 2002.
8. Ғылым тарихы мен философиясы: оқу құралы. / Әлікенова К.Н. – Талдықорған: ЖМУ. 2012.

МИРОВАЯ ПРАКТИКА И ОПЫТ РУКОВОДИТЕЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ СОЛИЕВ Зокирходжа Махмудходжаевич, ХОМИДОВ Ином Мухиддинович, САЛИМОВ Фирдавс Джурабоевич

Филиал Технологического университета Таджикистана

Исфара, Таджикистан

zokir@list.ru, zokir13051975@gmail.com, zokir37@yahoo.com, zero7777777@list.ru,
i_homidov@mail.ru

Сегодня среди наших современников очень много успешных лидеров. Приведём краткую характеристику всего трёх из них, приведя те их качества, которые наиболее ярко в них выражены и которые могут послужить основой для формирования современных лидеров в коллективов. Не будучи сами специалистами они служат путеводной звездой для многих современных отраслей.

Одной из самых ярких звёзд современного политического небосклона является руководитель нашей страны Эмомали Рахмон которого характеризует необычное сочетание качеств: необычайная простота в общении и харизма, скромность и доброжелательность к собеседнику, необычайно развитое чувство патриотизма и собственного достоинства, решительность и терпение, необыкновенное бесстрашие и осторожность в суждения и в делах, расчётливость, дальновидность и щедрость, редкая способность прощать своих врагов, превращая их в союзников и используя их на благо нашей Родины. Человек, который остановил гражданскую войну и восстановил из руин разорённую страну, имеет все основания стать примером для современного руководителя.

Немало успешных менеджеров можно найти и за рубежом нашей страны.

Стивен Джобс, который [1] «совершил революцию не менее чем в шести индустриях: персональные компьютеры, мобильные телефоны, музыкальная дистрибуция, производство анимационных фильмов, электронные книги, интернет-планшеты», согласно [1]: «был требовательным и авторитарным перфекционистом, часто категоричным в суждения. В начале 1980-х, при работе над Macintosh он проявлял деспотизм, грубость и упрямство. Стив Джобс обладал способностью убеждать себя и других верить почти всему, используя сочетание обаяния, харизмы, бравады, гипербола, маркетинга, умиротворения и настойчивости. Он и неформальный и формальный лидер компании с авторитарным подходом и легендарно деспотическим характером. Джобс всегда стремился к универсальному, единственно возможному, по его мнению, совершенству и неиндивидуализированной красоте и простоте.

Ему требовался полный контроль над любой ситуацией, и в стремлении получить его Джобс был эгоистичен до бессердечия.

Джефф Безос [1] - «создатель и директор компании Amazon». Чтобы понять его, необходимо ознакомиться с его жизненными правилами [2]: «Правила жизни Джеффа Безоса»

◆ Много спать. Джефф Безос говорил, что спит не менее 8 часов каждую ночь и считает сон лучшим средством от стресса, поэтому даже не использует будильник и предпочитает просыпаться естественным путем.

◆ Хорошо начинать день. Бодрое и приятное начало дня – залог успеха на его остаток. Основатель Amazon старается разнообразить свой утренний рацион. Миллиардер не любит устраивать по утрам совещания и назначать ответственные мероприятия. Он предпочитает проводить это время с семьей.

◆ Не смешивать работу с личным. Джефф Безос придерживается концепции «work-lifebalance» (дословно: баланс жизни и работы). Речь идет о нахождении гармонии в жизни, когда семейная ее часть четко отделена от профессиональной. Безос против сверхурочной работы, но в рабочее время не отвечает даже на «семейные» звонки.

◆ Жениться на хорошей женщине. Джефф Безос говорил, что удачный брак – залог его успеха в бизнесе. Безос ставит семью на первое место в своей системе ценностей. Он рассказывал, что до встречи с будущей женой долго пытался наладить личную жизнь, но безуспешно. «Мне нужна была женщина, которая вытаскивает меня из разряда второсортных людей, будет давать мне идеи и помогать реализовывать их», - отмечал он.

◆ Концентрация на главном. Отказаться от многозадачности. Джефф Безос всегда занимается делами по очереди, а не расплывается на выполнение нескольких задач сразу. Безос убежден, что в каждом деле нужно добиваться максимальной концентрации, а многозадачность мешает продуктивности.

◆ Борьба за свои идеи. В основе создания Amazon лежала гениальная идея. Он поверил в свою идею и заставил поверить в нее остальных. Amazon первое время размещался в гараже, а теперь в нем трудятся более 500 тыс сотрудников. Безос постоянно спорит, доказывая ценность очередной своей «странной идеи».

◆ Экономить и искать налоговые лазейки. Безоса все считают скупым: в Amazon нет никаких бесплатных кафе, теннисных кортов, массажных кабинетов, как в Google. Наоборот, даже за кофе сотрудникам приходится платить. Однако, возможно, именно эта черта Безоса и привела его к успеху. Безос мог бы открыть магазин где-нибудь в Калифорнии, где живет больше людей и был бы больше спрос на товары, но там бы пришлось платить налоги. А в Сиэтле по местному законодательству онлайн-компании могли избежать уплаты налогов.

◆ Придумывать новые проекты. Джефф Безос неоднократно отмечал, что всегда необходимо быть оригинальным. Бизнес-идея должна быть свежей, необычной. Но можно брать и за проекты, начатые другими – главное, не застаиваться.

◆ Много читать. Джефф Безос всегда обожал читать. Свой персонал он заставляет в обязательном порядке прочитать книгу американского коучера Нассима Талеба «Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости». «Черным лебедем» автор называет редкие и труднопрогнозируемые события, которые имели значительные последствия для мира. Исходя из этой теории, все значимые открытия и исторические события – это «черные лебеди»: создание Интернета, распад СССР, мировой экономический кризис. Безос добивается, чтобы его сотрудники несли ответственность за свои поступки и взвешивали ценность каждой идеи.

◆ Рисковать, чтобы потом всю жизнь не жалеть о не сделанном. Когда-то он решился на самый важный шаг в своей жизни – уволиться с работы, чтобы запустить свой проект. Безос вспоминал, что тогда он подумал: «Когда мне стукнет 80, я пожалею о том, что не рискнул. Даже если бы я потерпел поражение, я презирал бы себя меньше, чем за нерешительность». Отсюда бизнесмен вывел еще одно правило жизни, которое постоянно повторяет: «Меня часто спрашивают: «Почему»? Это хороший вопрос. Но куда более ценный: «Почему нет?»»

Что можно сказать о современном лидере, каким он должен быть:

- современный успешный лидер – это достаточно рискованная личность, очень часто не считающаяся с мнением окружающих на деле, однако обладающая достаточно сильным даром убеждения, таким, что окружение обычно удовлетворено доводами вожака;

- современный успешный лидер – лицо, достаточно открытое народу, имеющее достаточную харизму для того, чтобы люди, окружающие его считали лидера «своим» если не «в доску», то хотя бы «самым лучшим из того что есть»;

- современный успешный лидер – личность, жертвенная, имеющая какие-то свои идеалы и принципы, и ради них готовая совершать действия, которые люди в обычное время называют поступком, а во время войны назвали бы подвигом;

- и, наконец, современный идеальный лидер – лицо, обычно не сильно замазанное различными грязными проступками, представляемое какой-то частью своего окружения как личность избранная для своей руководящей миссии.

Литература

1. Анализ личных и профессиональных качеств Стива Джобса и его путь к успеху. (https://studbooks.net/1502856/menedzhment/analiz_lichnyh_professionalnyh_kachestv_stiva_dzhobsa_put_uspehu)

2. Джефф Безос (Jeff Bezos) - биография, информация, личная жизнь. (<http://stuki-druki.com/authors/Bezos-Jeff.php> Штуки-дрыки)

УРОК В ФОРМАТЕ ИНФОДУДЛИНГ

ТАТАРЧУК Татьяна Александровна, ГАССЕЛЬБАХ Инна Васильевна

ГУ «Школа-лицей № 2 отдела образования акимата города Костаная», ГУ «Гимназия имени А.М.Горького отдела образования акимата города Костаная»

Костанай, Казахстан
tatchuk2@rambler.ru

Аннотация

Актуальность. Цель. В статье актуализируется проблема обновления методов и приёмов обучения в современной школе. Авторы делятся опытом использования нового метода обучения – инфодудлинг в начальной школе и сформулировали методические рекомендации по проведению урока в формате инфодудлинг.

Аннотация

Өзектілігі. Мақсаты. Мақала заманауи мектепте оқыту әдістемесі және әдістерін жаңарту мәселесін өзектейді. Авторлар бастауыш мектепте оқытудың жаңа әдісін қолданудың тәжірибесімен бөліседі және ақпараттық пішімде сабақ үшін әдістемелік ұсынымдар әзірлейді.

Abstract

Relevance. Purpose. The article actualizes the problem of updating methods and methods of teaching in a modern school. The authors share the experience of using a new method of teaching – Infoudoodling in the elementary school and formulate methodological recommendations for the lesson in the format of Infoudoodling.

Сегодня образование вступило в стадию фундаментальных реформ, основу которых составляет принципиально новое мышление. [1]

Государственная программа развития образования и науки РК на 2016-2019 годы направлена на повышение качества образования, на обеспечение успеха в быстро меняющемся мире.

Всемирный экономический форум обозначил 16 видов знаний и умений человека, успешного в XXI веке. Это:

навыки работы в команде;
лидерские качества;

инициативность;
IT-компетентность ;
финансовая и гражданская грамотность.

Особую значимость приобретает информационная компетентность, под которой понимается умение человека отбирать, анализировать, обрабатывать и передавать информацию.

Исследования показали, что «современный человек за 1 месяц получает и обрабатывает столько же информации, сколько человек XVII (семнадцатого) века за всю жизнь. Информация в мире удваивается каждые два года, что делает невозможным и бесполезным простое ее заучивание. [1, с. 3] Поэтому сегодня необходимо отказаться от традиционных форм и методов преподавания, где делался упор на теорию, в результате чего обучающиеся были неспособны эффективно мыслить в нестандартных ситуациях. Новые подходы в образовании, активные методы обучения дадут возможность обучающимся самостоятельно добывать, анализировать информацию и эффективно использовать полученные знания.

Говоря современным языком - Big data (большая информация) — социально-экономический феномен, который связан с тем, что появились новые технологические возможности для анализа огромного количества данных. [2] На сегодняшний день существуют различные инструменты, подходы и методы обработки информации.

В данной статье мы раскрываем суть и содержание такого метода работы с учебной информацией, как инфодудлинг. Мы опишем опыт проектирования урока в начальной школе в формате инфодудлинг.

«Инфодудлинг» происходит от английского глагола «doodle» и традиционно понимается, как «машинальное рисование» (черкание) в процессе раздумий. Его основательницей считается Санни Браун, она же доктор Дудл. [3, с. 8]

Инфодудлинг применяется для изучения и систематизации большого объема информации, в ходе которых делаются зарисовки, чертежи, схемы, таблицы.

Существует коллективный и индивидуальный инфодудлинг. Педагог может использовать на уроке различные формы работы с обучающимися. В ходе работы с информацией, заполняется матрица (с лат. matrix – «первопричина»). Матрица проектируется на основе целеполагания Блума.

знание
понимание
применение
размышление

Первый этап – «Знание» (Что? Кто?)

На этом этапе происходит обобщение и систематизация имеющихся (базовых) знаний по изучаемому вопросу. Он направлен на активизацию деятельности обучающихся и их мотивацию к дальнейшей работе. Здесь удобно использовать сервисы Web2.0, «Облако слов», «Ассоциативный ряд», «Кластер», постер, «Виноградная гроздь», «Паучок», «Инсерт», «Ключевые слова».

Второй этап – «Понимание» (Ну и что?)

На этом этапе происходит переход от теории к практике, где дети демонстрируют знания через выполнение практических заданий. Наиболее эффективным будет использование таких приемов как: «Сюжетная картинка», «Диагностическая карта», «Лесенка успеха», «Схема последовательных действий», таблица.

Третий этап – «Применение» (Как?)

Этот этап предполагает умение использовать изученный материал в конкретных условиях и новых ситуациях. Здесь можно использовать «Динамическую картинку», работу с картой, «Синквейн», задачи-комиксы.

Четвертый этап – «Размышление» (рефлексия: Зачем? Для чего?)

Этот этап предполагает умение оценивать значение изученного материала. Возможные приемы этого этапа: «Синквейн», эссе, «Незаконченное предложение», «Корзина идей», «Саквояж достижений», «Воздушный шар», «Ладошки», «Письмо в будущее».

Урок в формате инфодудлинг проведен в четвертом лицейском классе с дополнительными курсами вариативного компонента во время декады «Школы лицейского образования».

Тема: Решение задач на движение.

Цель: уметь решать задачи на движение различных видов; развивать мышление высокого порядка учащихся через проблемные задания и инфодудлинг.

Посредством тренингового упражнения «Пожелание удачи» учащиеся положительно настроились на выполнение заданий. Форма работы была выбрана групповая, так как содержание урока подразумевало выполнение разноплановых заданий, использование различных средств обучения. Группы заранее были сформированы равноценные – в их состав входили учащиеся с различной успеваемостью.

На стадии вызова учащиеся просмотрели видеоролик «Движение – это жизнь», проанализировали с помощью приема «Ассоциативный ряд», определили тему урока, сформулировали критерии успешности. Все это способствовало созданию необходимого внутреннего мотива к процессу учения.

Особое внимание было уделено работе с индивидуальными матрицами, которые учащиеся должны были заполнять по ходу урока. Матрица включала в себя все этапы и вопросы инфодудлинга. Одновременно обучающиеся знакомились с информацией непосредственно об инфодудлинге и его основательнице - Санни Браун.

На первом этапе для актуализации знаний учащихся по теме «Решение задач на движение» группам было предложено единое задание – составная задача на движение, которую нужно было бы решить математическим и алгебраическим способами. Но представлять запись условия и решение нужно было только одно из всех, не повторяя способ записи и решения других групп.

Таким образом, работа учащихся была направлена на воспроизведение имеющихся знаний с одновременной трансляцией их из одной формы выражения в другую. Дети, работая над заданием, составляли и задавали вопросы низкого и высокого порядка, самостоятельно выбирая более рациональные способы решения, что давало им возможность целенаправленно работать с текстом задачи, делиться знаниями, активно взаимодействовать. По итогам работы первого этапа каждая группа после презентации своего ответа получила обратную связь в виде формативного оценивания «Светофор». После чего постеры с выполненным заданием заполнили первый ряд матрицы, а участники групп прокомментировали свою работу.

На втором этапе работы каждая группа получила свое, отличное от других задание, требующее не только базовых математических знаний, но и умение работать с различными ресурсами : картой, ноутбуком и задачами – комиксами. В виду новизны, прокомментируем суть задач – комиксов. Задачи – комиксы в нашем классе используются довольно часто. Их придумывают и выполняют сами учащиеся, с интересом предлагая друг другу дальнейшее их решение. Героями задач – комиксов становятся любимые детские герои мультипликационных фильмов, сериалов, сказок. Таким образом, задачи – комиксы – многофункциональны. Ведь чтобы создать такую задачу, необходимо умение осмысливать новую информацию, применять полученные знания, использовать в нестандартной ситуации. Для данного урока задачи – комиксы были подготовлены детьми заранее.

На втором этапе учащимся необходимо было составить и решить задачу на движение повышенной сложности :

- с помощью динамической картинке на ноутбуке;
- при работе с картой Казахстана и сюжетными картинками;
- посредством задачи – комикса.

Выбор таких заданий способствует тому, что в процессе работы инициатива постепенно переходит в руки самим обучающимся: они начинают все активнее использовать их в самостоятельной работе, обучать самих себя. Это повышает мотивацию обучения, обеспечивает самостоятельность, активность учеников в их совместной работе в учебном процессе, развивает критическое мышление, способствует развитию мышления высокого порядка. Учащиеся, которые раньше были малоактивными, становятся увереннее в себе,

стремятся выражать свои мысли, учатся отстаивать свою точку зрения, рассуждать, доказывать. Функция учителя при выполнении таких заданий только направляющая, учащиеся сами добывают, осмысливают и передают друг другу знания.

По итогам работы на данном этапе заполняется второй ряд коллективной матрицы. Оценивание производится посредством дескрипторов. Обобщается результат выполненной работы.

Третий этап урока позволил учащимся проанализировать, интерпретировать полученную информацию, наложить новую информацию на жизненный опыт, сформулировать свои мысли и мнение, для чего им в жизни нужны знания о процессе движения, умение решать задачи на движение. Причем, представляя свои ответы, сразу распределяли их по категориям, демонстрируя умение оценивать значение материала.

На этапе рефлексии учащиеся еще раз проанализировали процесс изучения материала в целом. С помощью техники «Лестница успеха» была произведена обратная связь. Обучающиеся рассказали, что нового и интересного узнали на уроке, демонстрируя учителю уровень усвоения учебного материала и степень участия каждого в реализации целей урока. Учебные цели были успешно достигнуты в соответствии с критериями успешности, выведенными детьми в начале урока. В целом урок соответствовал современным требованиям образования и получился ярким, продуктивным, нестандартным.

Сформулируем методические рекомендации для педагогов, у которых возник профессиональный интерес к данному типу урока.

Данный тип урока рекомендуется для классов с повышенной учебной мотивацией.

Целесообразно использовать данный тип урока при обобщении и интеграции большого объема материала.

Важно своевременно подводить итоги каждого этапа, что даёт понимание учащимися важности проведенной работы

При проектировании этапов работы педагог может варьировать техники критического мышления в зависимости от подготовленности класса.

Список литературы:

1. Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году»
2. <https://rb.ru/howto/chto-takoe-big-data/>
3. Санни Браун, «Дудлинг для творческих людей. Научитесь мыслить иначе» // Изд. «Попурри»//2014 г.//Минск

«ИНФОРМАЦИОННО-ПРОДУКТИВНЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ СКОРОЧТЕНИЯ: УЧИМ ЧИТАТЬ НА ОТЛИЧНО»

ТВЕРДОВА Оксана Ивановна

КГУ «ОСШ №4 г. Балхаш»

Карагандинская область, г.Балхаш, Казахстан

oksanabalkhash@mail.ru

Аннотация

Проблема обучения чтению в настоящее время вышла за пределы школьной программы.

Культура чтения, умение извлекать максимум информации из прочитанного – главные факторы, определяющие успешность развития личности в целом.

Именно благодаря чтению правильному, беглому, осознанному достигаются цели, поставленные перед начальным образованием. Чтение является одним из базовых навыков, развитость которого во многом определяет успешность обучения школьников.

В современном Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированной на мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными и положительными изменениями в педагогической теории и практике. Новшества в образовании привели к динамичному изменению облика школы. Обновление содержания образования ставит главную цель – это совершенствование педагогического мастерства в контексте обновления образовательной программы и внедрение системы критериального оценивания. [3]

Основанием программы стала когнитивная теория Д.Брунера, которая сформирована на спиральной форме образования. Важно обратить внимание на тот факт, что человек в своем развитии переходит с уровня на уровень постепенно, и перепрыгнуть уровень просто не возможно, это и есть "спиральная динамика" уровней мышления и законы его перехода. Неслучайно, спиральная форма обучения предполагает повторное рассмотрение материала, который будет усложняться на протяжении всего школьного обучения. Это дает большее преимущество в развитии современного учащегося, нежели традиционные формы обучения. [1]

Так же развитие казахстанских учащихся проходит путем внедрения активных форм обучения. Активное обучение позволяет создать коллаборативную среду на уроке, даёт возможность в осуществлении дифференциации обучения. [11] Наша задача – задача педагогов новой формации - привить учащимся основные человеческие нормы и морали, сформировать толерантность и уважение к другим культурам и точкам зрения, воспитать ответственного, добросовестного, мыслящего и здорового ребёнка, который сможет адаптироваться и реализовать себя в современном мире. [1]

Целью учебной программы по предмету «Литературное чтение» является формирование функционально грамотной личности через развитие практических навыков применения языковых единиц в четырех видах деятельности: слушании, говорении, чтении, письме. Акцент делается не на полученные знания, а на процесс их применения. Поэтому, для достижения поставленной цели на уроке учителю необходимо решать следующие задачи: учить слушать с пониманием, говорить, осмысленно читать и грамотно писать; формировать лингвистическое отношение к единицам языка.

Беглое осознанное чтение и коммуникативная компетенция остается одной из важнейших характеристик языковой личности. На практике, учащиеся не всегда в должной мере владеют этими навыками. [9] Обновленная программа содержания среднего образования, уделяет этому огромное внимание, это можно проследить в учебниках. Но мне, как учителю с немалым стажем работы, понятно другое, именно творческий подход учителя сможет способствовать развитию хороших результатов в развитии языковой личности.

Возникает вопрос: Как развивать и скорректировать навыки скорочтения работая в новой системе Обновлённого содержания образования?

Цель данной статьи – помочь разобраться в этом вопросе, оказать помощь в организации целенаправленной работы по развитию и коррекции навыков скорочтения.

Первый шаг на пути к овладению техникой чтения, направлен на запоминание образа букв, своеобразия их конфигурации, на формирование умений быстро различать определенную букву среди других, соотносить ее со звуком или звуками, которые она призвана передавать на письме, узнавать, что она обозначает, когда она оказывается среди других букв, образующих слово. Одновременно дети усваивают умение, опознавая и декодируя буквы, воспроизводят по ним звуковую форму слова. [4] Однако для осуществления чтения даже на этом первоначальном этапе от ребенка требуется понимание значения каждого прочитываемого слова, смысловой связи между словами и мыслью, выраженной в предложении. Последующие этапы обучения знаменуют собой восхождение на более высокую ступень овладения чтением, когда появляются умения постигать подтекст произведения, вести мысленный диалог с автором и персонажами, ощущать красоту речи, совершенство композиции произведения ... [7]

Навык чтения требует длительного времени для своего формирования. Выделяются три этапа процесса формирования данного навыка: аналитический, синтетический и этап автоматизации. [2]

Аналитический этап приходится на период обучения грамоте и характеризуется слого-буквенным анализом и чтением слов по слогам.

Для синтетического этапа характерно чтение целыми словами; при этом зрительное восприятие слова и его произнесение почти совпадают с осознанием значения. На синтетическое чтение учащиеся переходят в 3-4 классах.

Из года в год, чтение все более автоматизируется. Это означает, что сам процесс чтения все менее осознается учащимися и на первый план выдвигается осознание прочитанного текста.

Одна из важнейших задач начальной школы - формирование у детей навыка чтения, являющегося фундаментом всего последующего образования.

В целом навык чтения как бы складывается из двух факторов смыслового и технического, т.е. техники чтения. Техника чтения - это способность чтения, его правильность, скорость, выразительность.

Ввиду этого, прививать любовь к книге, вызывать глубокий интерес к чтению, необходимо на каждом уроке «Литературного чтения», важно, чтобы дети понимали, что чтение не тяжкий скучный труд, а увлекательное, захватывающее, а может быть самое любимое занятие. [8]

Разработанные методики содержат ряд приёмов обучения, которые и являются результатом творческих поисков.

Упражнение «Периодическая печать».

Один раз в неделю, урок «Литературного чтения» начинаем с чтения городских и республиканских газет и журналов. Этот вид работы вызывает познавательный интерес к периодике, к событиям, к информации.

Упражнение может включать в себя несколько рубрик:

- Рубрика «Моя Родина».
- Рубрика «Это факт!»
- Рубрика «События в мире».
- Рубрика «Закон гласит».
- Рубрика «Супер звезда».
- Рубрика «Юморина»...

Учащиеся делятся на группы и вкратце знакомят весь класс со статьёй своей рубрики.

Методический приём «Девиз урока».

Использование «девиза» к уроку, стало системой моей работы. Девиз к уроку учащиеся подбирают самостоятельно, по очереди или работая в парах, в группах. Это хорошо настраивает детей на работу и позволяет развить творческий потенциал, речь и вызывает положительную мотивацию.

Например:

Білімнің басы – бейнет, соңы – зейнет. В учении трудно, да плоды учения сладки.

Күш – білімде, білім – кітапта. Сила – в знании, знания – в книгах.

Игра «Обгонялки» или «Авточитодром» (проверка техники чтения).

Любимой стала игра «Обгонялки» или аналогичная игра «Авточитодром», которую применяю в качестве самоконтроля. Это очень интересные и серьёзные упражнения. Цель – самостоятельно проверить технику чтения по незнакомому тексту. Результаты учащиеся самостоятельно фиксируют в книжке «Обгонялок» или на классном «Автодроме» перемещая свой автомобиль по скорости результата техники чтения.

Читающие выше нормы, получают звание «Лучший обгонялка» или «Лучший водитель». Игра формирует и развивает психо-моторные навыки.

Методический приём «Минутка на эмоциях».

Минутка эмоционального чтения не занимает много времени на уроке. Упражнение такого плана формирует навыки выразительного чтения. При этом использую произведения юмористического жанра, чаще применяю стихотворения Г.Остера, Б.Заходера и т.д.

На ряду с развитием эмоциональной культуры, совершенствуется развитие оперативной памяти, часто стихотворение предлагаю выучить наизусть.

Стихотворение вкратце анализируем, вспоминая девиз «Послушай и поступи разумно».

Методика «Мнемо-разминка».

«Мнемо» с греческого – память. Над развитием памяти необходимо работать ежеурочно. Чаще задание такого характера используется в подготовительной структурной части КСП.

Детям предлагается прочитать либо пословицы, либо поговорки, либо фразеологизмы напечатанные в разной цветовой гамме. Задача – запомнить.

Далее, учитель называет цвет, а дети пословицу, объясняя смысл.

Методический приём «Коммуникативный словарь».

Упражнение формирует и развивает речь учащихся.

Учитель предлагает вниманию детей несколько слов, они дают определение словам.

Например: *конфликт, структура, реликвия и т.д.*

Методический приём «Прогноз событий»

Данный вид упражнения развивает умение учащихся прогнозировать события по прочитанному заголовку или началу текста, также можно представить иллюстрации главных героев, предметы, встречающиеся в тексте...

Цель: догадайся, о чём текст.

Этот методический приём развивает не только воображение, но учит быть внимательным и наблюдательным. [8]

«Составление необычного мультика».

Цель упражнения: по несвязанным между собой словам, придумать необычный рассказ.

Слова: *сон, шапки, папа, волшебство, мебель, ярмарка, дом, диван*

Волшебные шапки.

Однажды мне приснился необычный сон. Вся наша квартира, от пола до потолка, была заполнена шапками. Когда папа надевал на себя шапки, стали происходить чудеса. То исчезнет мебель, то появятся мои друзья, то мама превратилась в принцессу. Папа решил продать эти шапки на ярмарке. Когда он вышел из дома, то сильно хлопнул дверью. Я неожиданно упал с дивана и проснулся.

Наряду с коммуникативным развитием, развивается и креативное мышление, воображение, фантазия. Упражнение вызывает огромный интерес у школьников. Если подобные рассказы дети пишут дома, то на следующий день, с огромным желанием обмениваются и читают.

Приём «Города и жители».

Важность задания в том, что учащиеся учатся составлять числовые и родовые категории. Используется в рассказе учителя в автобиографическом очерке об авторе.

Например: Писатель родился в Караганде. Значит он... (карагандинец). Его родители в Одессе. Они... (одесситы)

Речевые разминки «Рассуждалки», «Убеждалки», «Объяснялки», «Почемучки».

Применяются в анализе произведения, где необходимо грамотно рассуждать, убеждать, объяснять, задавать «тонкие» и «толстые» вопросы.

Методическая игра «Ключевые слова»

В тексте пропущены слова в начале и в конце каждого предложения. Прочитайте текст, попытайтесь вставить пропущенные слова по смыслу. Обратите внимание, что вы не обязаны в данном случае дословно угадать пропущенные слова. Ваша задача – не потерять смысл текста. Не стремитесь читать предложенные тексты быстро. Смысл данной тренировки не в развитии скорости, а в умении предугадывать смысл текста.

Игра «Перевёртыши»

Количество участников не ограничено. Один из играющих, называет какое-то слово, а остальные должны быстро произнести слово наоборот. Например, названо слово «ШКОЛА», кто-то должен быстро произнести «АЛОКШ». Можно играть по-другому. Называйте слово наоборот, а другие игроки должны сказать это слово в его первоначальном виде. Например, «зором»-«мороз».

Игра «Корректоры»

Вы должны произносить вслух определённые слова. Но некоторые слова произносите неправильно, например, неверно ставьте ударение или пропускайте букву. Задача ребёнка – внимательно следить за водящим, чтобы назвать все его ошибки.

Игра «Неразбириха»

Дети читают необычный текст, заранее подготовленный на интерактивной доске (или на индивидуальных листах). Между словами не делаются промежутки, необходимо исключить знаки препинания. Это первая ступень подготовки текста. Потом вам нужно разбить текст по своему усмотрению, т.е. слова будут выглядеть совсем по-другому. Разумеется, ударение в словах вы также можете ставить по своему усмотрению. (Текст можно не только читать, но и воспринимать на слух). [9]

Игра «Синонимический ряд»

Ребёнку предлагается придумать как можно больше синонимов к словам. Синонимический ряд можно продолжить при помощи как одного слова, так и словосочетания.

Игра «Два в одном»

В основе этой игры лежит принцип построения шарад. Шарада – это загаданное слово, состоящее из нескольких составных частей, причём каждая эта часть представляет собой самостоятельное слово. Например, «бал-кон», «воз-глас», «бес-еда», «газ-он», «вино-вата», «хор-овод», «под-вал», «под-ход», «креп-кость». Эти и другие слова нужно разбить на две части и написать их на отдельных листках.

Подготовленные листки нужно сложить в коробочку и хорошенько перемешать. Их должно быть столько же, сколько игроков. Каждый участник должен взять себе по листочку, а затем отыскать себе пару, т.е. того игрока, у которого вторая часть слова. [12]

Игра «Составьте предложение из одного слова»

Возьмите за основу какое-нибудь не слишком длинное слово. Задача игроков состоит в том, чтобы составить предложение, в котором все слова начинались бы с букв этого слова, т.е. первое слово в предложении должно быть на первую букву слова, второе слово – на вторую букву и т.д.

Например, взято слово «ягода». Предложение: Яна говорила Оле: «Дай абрикос». Такие упражнения позволяют ребёнку проявить свою сообразительность, а также продемонстрировать умение придумывать новые слова. Эта игра незаменима в процессе обучения детей скорочтению.

Игра «Промах»

По ходу игры вы должны следить за её результатами. Ведущий среди своего рассказа иногда допускает какие-то неточности.

Например, говорит, что учебный год начинается 1 июля, праздник Наурыз отмечают 1 апреля и т.д. Или, можно неправильно назвать автора книги и перефразировать название.

Например, книгу Дж.К.Ролинг «Гарри Поттер и узник Азкабана» можно назвать так: «Книга Ролингса «Про Гарриета Поттерса и узника Абаканса».

Задача других участников – внимательно подмечать подобные оплошности, чтобы потом об этом сказать.

Побеждает тот, кто заметит больше всего ошибок. [10]

Игра «Ляпсус» (лат. lapsus - падение – ошибка)

Берётся группа слов, записанная с пропуском гласных, объединённая одной темой, например. Из одного произведения. Задача детей воспроизвести данные слова и определить, что их связывает.

БҮЙБР ЛПМСВРБЛД

Игра «Пересказ в прозе»

Смысл игры в том, что надо взять отрывок из какого-нибудь очень известного произведения или песни и пересказать своими словами.

Подобные упражнения помогут вам узнать, насколько развито у ребёнка абстрактное мышление, а также насколько он сообразителен.

Игра «Скоро-скоро-скороговорки»

Каждый ребёнок читает скороговорки. Эта игра предназначена для того, чтобы скороговорки ассоциировались у ребёнка не просто с быстро произносимой фразой, но чтобы он мог увидеть в них какой-то смысл. Ребёнок должен своими словами, как можно подробнее объяснить, что он себе представляет при чтении или произнесении этих фраз. Такие игры очень хорошо развивают ребёнка, учат его ориентироваться в текстах любой сложности.

Игра «Семантическое исследование»

Предложите ребёнку несколько слов. Одно слово стоит перед скобками, несколько слов заключены в скобки. Ребёнок должен из слов в скобках выбрать слова, которые самым тесным образом связаны со словом, которое будет стоять перед скобками. Например, вы выбрали такие слова:

Море (дерево, дом, водоросли, волны, река, здание, капитан)

Из данного перечня слов ребёнок должен выбрать слова - «море», «водоросли», «волны», «река», «капитан» - это слова одного семантического ряда. Объясните, почему.

Данная игра поможет ребёнку научиться видеть связь отдельных предметов, а также проводить ассоциативные параллели.

Технологические приёмы на скорочтение по текстовому восприятию.

Очень важную роль на уроке играет работа по восприятию текста.

Предлагаем следующие виды чтения:

- Чтение со звуковой ориентировкой на образец.
- Чтение под аудиозапись.
- Чтение по бегущей строке (караоке).
- Чтение «хор мальчиков».
- Чтение «хор девочек».
- «Дружное» чтение парами.
- Чтение рядами.
- Чтение группами.
- Чтение вариантами.
- Чтение «актёры».
- Эмоциональное чтение: «радость», «грусть», «испуг»...
- Чтение вверх ногами (учебник перевернут).
- Чтение в пол-строки (прикладывается линейка).
- Чередуемое чтение (одна строка - вслух, вторая – про себя).
- Чтение первой и последней части рассказа (восстановить середину рассказа).
- Чтение в пол-страницы, вторая половина страницы прикрывается тетрадкой.

Далее необходимо восстановить текст.

- Чтение по конкретной инструкции. Например, прочитайте 12 строку, 3 абзац, предложения с конкретным словом, вопросительные предложения, предложения с именем главного героя...
- Чтение предложений с непонятными словами.
- Инсценированное чтение (параллельно идёт инсценировка произведения)
- Выборочное чтение, по запросу.
- Аналитическое чтение с пометками карандашом

Описанные приёмы включает в себя задания для развития скорочтения. Конечно, представить в статье очень обширный материал невозможно. Мною приведены лишь примеры работы. На их основе можно подобрать подобные задания.

Итак, базовая компетентность учителя, заключается в умении организовать такую образовательную, *развивающую среду*, в которой становится возможным достижение образовательных результатов ребенка. Мы должны уметь организовать обучение таким образом, чтобы оно стимулировало интерес, желание вместе думать и дискутировать, ставить оригинальные вопросы, проявлять независимое мышление, а целеустремленность и настойчивость учителя обязательно даст положительные результаты.

Список использованной литературы

1. Анохина Е.Л., «Обновленное содержание образования – веление времени». 2017, с. 2-11.
2. Бугрименко Е. А., Цукерман Г. А. Чтение без принуждения. – М.: Творческая педагогика, 2016. с. 96
3. Вебер В.А., «Обновление образования», 2018, с. 25-29
4. Головлёва И.В. Лучшие методики по скорочтению. – М.: Мир книги, 2005. с. 293-296
5. Грюнинг Христиан, «Скрытые ресурсы мозга». «Озон», 2017., с.12-24.
6. Квашнин Н.С. Развитие элементов ритмического чтения. Начальная школа. 1996. № 8. с. 22.
7. Козырева Л. М. Звуковые разминки и упражнения для совершенствования навыков техники чтения. М.: Издат – школа 2014. с. 3
8. Корнев А. Н. Нарушение устной и письменной речи у школьников. – М. Знание 2006. с. 77
9. Лисенкова Л.Н. Развитие и коррекция навыков чтения. – М.: Школьная Пресса, 2013. с.3-4.
10. Мисаренко Г.Г. Дидактический материал для развития техники чтения в начальной школе. – М.: ОНИКС. 2008. с. 6 -7.
11. Пиржанов «Обновленная программа – новое содержание образования», 2017.
12. А.З.Эбби Маркс-Бил, «Быстрое чтение за 10 дней», «Альпина паблишер», 2017, с. 2-11.

ОҚЫЛЫМ: МӘТІН ТАЛДАУДЫ ҚАЛАЙ ТИІМДІ ЖОСПАРЛАУҒА БОЛАДЫ? УГЫБАЕВА Гулайым Алимовна

Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Атырау, Қазақстан

ugibaeva_g@atr.nis.edu.kz

Оқушылардың жалпы білім алудағы негізгі құралы ретінде кіріктірілген білім беру бағдарламасындағы қазақ тілі пәнінің маңыздылығы зор. Қазақ тілі пәні оқушының дүниетанымын қалыптастырып, ой-өрісін жетілдіруде, қоршаған ортасымен қарым-қатынас жасауда үлкен рөл алып, олардың тілдік дағдыларын дамытады. Оқытудың басты құралы ретінде қазақ тілін сапалы меңгерте отырып, пән мен тілді кіріктіре оқыту, оқушының өз бетінше ізденуіне ықпал ету, тілдік дағдыларын (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) дамыту бүгінгі күн оқытушысының еншісінде.

Білім беру бағдарламасына сәйкес оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуда оқу мақсаттарын басшылыққа алып, тиімді әдіс-тәсілдер арқылы жүйелі жұмыс жүргізсе, күтілетін нәтиже оң болғаны. Соның ішінде оқу сауаттылығын арттыру мақсатында оқылымды, мәтін талдауды дамытуды қалай жүзеге асыруға болатынына тоқталайық.

Оқылым бойынша жүргізілетін жұмыстар бағыты – оқулықтардан, газет-журналдар мен интернеттен алынған мәтіндердегі ақпараттарды оқу және саралау, мәтінге тілдік талдау жүргізу, мәтіндерді салыстыра талдау, мәтіндегі сөздердің мағынасын анықтап, көркемдегіш құралдарды ажырату, тілдік құрылым мен грамматиканы меңгеру. Осы бағыттағы

тапсырмаларды орындауда оқушылар мәтіннің стильдік ерекшелігін, тақырыбы мен идеясын, мәтін түрін анықтайды, ғылыми тілде сараптама жасай алуға дағдыланады.

Бұл тұрғыда оқытушы нені ескеруі керек?

- 1) Оқушының танымын кеңейтіп, сөздік қорын жетілдіруді;
- 2) Сөз саптауын қалыптастыруды;
- 3) Мәтінмен жұмыс түрлерін тиімді қолдануды.

Ал, оқушы тапсырманы орындауда нені ескеруі керек?

- 1) Мәтіндердің сөз, мәтін, тіл деңгейдегі айырмашылықтарын білуді;
- 2) Сөздердің, сөз тіркестерінің, мақал-мәтелдердің мағынасын ашуды;
- 3) Мәтіндердің стилін, тілі мен формасын анықтауды;
- 4) Мәтін мақсатын, аудиториясын, автор идеясын айыруды;
- 5) Нақтылықты;
- 6) Қажетті клишелерді қолдануды;
- 7) Тілдік нормаларды;
- 8) Арнайы үлгіні, жүйені;
- 9) Талдау реттілігі;
- 10) Абзацтар арасындағы логикалық байланысты;

Оқушыларға оқылым мәтіндерін ұсынғанда өзара байланысы бар тақырыпқа қатысты мәтін берілуі керек, алайда мәтін стилінің бір стильге тән болмауын ескерген жөн. Себебі мәтін талдауда оқушыдан әрі қарай талап етілетіні – мәтін тілі мен формасына, ұқсастығы мен айырмашылығына, мақсаты мен мазмұнына, көзделген аудиториясы мен автор идеясына салыстырмалы талдау жасау. Оқушының логикалық ойлауының бірізді қалыптасуына мүмкіндік беру үшін оларға тіл бірліктерін, яғни сөз, сөз тіркесі, сөйлем және стильдерді функционалдық тұрғыдан танып-білуге бағытталған жұмыс түрлері көмектеседі.

Осы бағыттағы жұмыстарды қалай тиімді ұйымдастыруға болады? Сан түрлі әдістердің қайсысын қалай қолдануға, жоспарлауға болады? Төменде берілген ұстаным-әрекеттерге назар аударайық.

Мәтінді дұрыс таңдау. Қай ресурсты алсаңыз да ондағы ақпараттардың дұрыстығына, жариялану мерзіміне назар аудару, оқушының жас ерекшелігіне сәйкестілігі маңызды. Мәтінді қажетінше өңдеу, артық ақпараттарды, кейбір абзацтарды алып тастау.

Нақты бағыт беру. Оқуда неге назар аудару керектігі, қалай оқу керектігі маңызды. Яғни, оқылым стратегияларын қолдану (белгілі бір мақсат үшін оқылым стратегияларын тиімді қолдана білу), оқушы назарын шоғырландыру, т.б. әрекеттерді жүзеге асыру.

Зерттеушілік қабілетін дамыту. Мәтінді оқу барысында зерттеуге негізделген сұрақтар беру, «Әңгіме жүргізудің соқраттық әдісін» қолдана отырып, сұрақтарды шеберлікпен қою арқылы оқушы бойындағы жасырын білімді жарыққа шығару, талқылауға әкелу, негізгі түйінді анықтай білуге жетелеу. Перифраз түрінде берілген сұрақтар арқылы қажетті ақпаратты табуға, ресурс көздерінен алынған ақпараттарды авторға сілтеме жасай отырып, жазба жұмыстарында орынды қолдануға, оқылым материалдары бойынша автордың негізгі ойын сақтай отырып, перифраз тәсілдері арқылы жинақы мәтін (қысқа конспект) жазуға, ойын дәлелдеуге, ізденуге, теория мен практиканы ұштастыра білуге дағдыландыру.

Топтық, жұптық жұмыстарды ұйымдастыру. Оқушыларға сыныптастарының пікірін тыңдау, көзқарасын білдіру, олардың өзіне және өзгелерге деген сенімділігін қалыптастыру. ЖАДА-ны (жақын арадағы даму аймағын) қолдану арқылы кейбір оқушылардың бойындағы білім алуудағы кедергілерді жою.

Талдау үлгісін ұсыну. Білім алушылардың бірнеше мәрте өзіндік талдамаларынан кейін мәтін талдаудың үлгісін бере отырып, салыстырулар жасату, талдау үрдісіне біртіндеп әкелу, реттілікті, жүйелілікті сақтауға төселдіру. Оқылым бойынша белгілі бір аудиторияға арналған нақты мақсаты бар мәтін жазуда продуктивті жазылымның ұтымдылығын ескеру.

Теорияны меңгерту. Теориялық білімдерін шыңдау. Мәтін талдауда теорияға сүйене отырып, өз ойын дәлелдеуге, ғылыми тілде жазу дағдысын дамытуға, академиялық тілді қолдануға төселдіру. Өз ойын тұжырымдауға дағдыландыру.

Стильдер туралы түсінікті толық қалыптастыру. Ол арқылы қазақ тілі стильдерін қолданылған тілдік құралдар арқылы тануға, түрлі стильдегі мәтіндердің тақырыбын, құрылымын, тілдік ерекшелігін, қызметін салыстыра талдауға, шешендік сөздің түрлерін қолданылған тілдік құралдар арқылы тануға, қоғамдық-саяси мәтіндер арқылы мәтіндердің жанрлық түрлерін ажыратуға үйретуге болады.

Бағалауды ұйымдастыру. Сыныптағы күнделікті жұмыс барысында бағалауды жүзеге асыра отырып, оқуды жетілдіру үшін оқушылардың бірін-бірі бағалауы мен өзін-өзі бағалауына (жеке, жұптық, топтық) мүмкіндік беру. Бағалау арқылы өзін дамытуға, қатесін түзетуге, әрі қарай ізденуге, т.б. ықпал ету оқытудың оң нәтижесіне жеткізеді.

Кері байланыс. Бұл – оқушының қайта ойлап, өзіндік ой қорытуына мүмкіндік беретін маңызды тәсіл. Бұл арқылы оқушының сабақ барысында алынған білімін іштей саралап, сыни талдап, қаншалықты меңгере алғандығын таразылауына мүмкіндік береді және оқушыда өзіндік түсінік пайда болады.

«Егер де сен кеме жасағың келсе, адамдарды шақырып, жұмысты жоспарлаудың, бөліп берудің, құрал-саймандарды тауып берудің қажеті жоқ. Адамдардың шексіз теңізге деген ынта-ықыласын асқындыра ояту керек. Сонда олар өздері-ақ кеме жасап алады.» деген екен француз жазушысы Антуан де Сент-Экзюпери. Бұдан нені аңғаруға болады? Әрине оқушының білімге құмарлығын арттырып, білсем екен деген ынтасын, өзіне қажеттіні өзі тауып алуға деген қызығушылығын оятуға болатындығын аңғарасыз.

Сол сияқты АҚШ-тың 28-інші президенті Томас Вудро Вильсон «Балаларымызды қалай оқытып жатқанымызға алдымен біз өзіміз сенуіміз қажет» деген пікір айтқан екен. Расында, алған бағытымыздың дұрыстығына көз жеткізіп, оқушының алған білімін қолдана алатындығына сеніммен қарасақ, нәтиже де айқын. Міне, сондықтан да қазіргі таңда қазақ тілін пән ретінде оқытудың басты мақсатын ұстана отырып, оқушыларды шығармашылықпен жұмыс істеуге, сын тұрғысынан ойлауға дағдыландыру олардың ғылыми материалдар мен бұқаралық ақпарат құралдары материалдарын оқуда сын тұрғысынан оқуына, өз түсініктерін дамытуына жол ашу керек. Сонда ғана қоғамға араласуға қажетті тілдік дағдыларын дамытады, қарым-қатынаста еркін, өз ойын ашық жеткізетін, өзіне өзі сенімді, пікір алмаса алатын, көзқарастарын білдіретін, ойын жүйелі, әрі нақты жеткізе алатын табысты тұлға дайын болмақ.

Пайдаланылғын әдебиеттер:

1. [«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Білім беру бағдарламасы – NIS-Programme.] Астана, 2018 жыл.
2. [Мұғалімге арналған нұсқаулық. Бірінші (ілгері) деңгей. Екінші басылым. «Назарбаев Зияткерлік мектептері»] ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2014 жыл.
3. [https://cpm.kz/upload/pedagogical-dialogue/catalog_ped_dialog_oct_2017.pdf]
4. [«Педагогикалық диалог» журналы, 2015 жыл, №11]
5. [«Педагогикалық диалог» журналы] 2016 жыл, №16.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

ЧЕРНОКОЛЕНКО Ирина Николаевна

КГУ «СОШ№3»

Карагандинская область, город Каражал, Казахстан

chernokolenko@mail.ru

Дерексіз

Авторы белсенді әдістері мен техникасын олардың сабақтарында пайдалану тәжірибесімен бөліседі, мысалдар береді. Бұл материал қызықты және жаңа тәсілі жұмыс істеуге кім пайдалы болады.

Аннотация

Автор делится опытом по использованию на своих уроках активных методов и приемов, приводит примеры. Данный материал будет полезен всем, кто хочет работать интересно и по-новому.

Annotation.

To make the lessons more interesting I use active methods and teaching techniques. I practice discussion, mosaic, cinquain. It helps to increase the activity of the students.

Использование активных методов обучения на уроках литературы

Наше сегодняшнее общество испытывает необходимость в людях, которые могли бы быстро приспосабливаться к меняющимся обстоятельствам, были активными людьми, умели бы решать проблемы, принимать решения, критично мыслить, эффективно обмениваться идеями, способны были работать в группе, а затем и в команде. И сегодня просто «знание о знаниях» больше не достаточно, чтобы преуспеть в современном мире. С целью оптимизации процесса непрерывного обучения и потенциального роста, молодым людям нужна возможность развивать свои способности и свое умение мыслить. Исходя из этого делается вывод – чтобы научить всему этому современной школе требуется и современный учитель, который будет помогать современным ученикам уметь развивать свои способности и уметь мыслить. Мне бы хотелось в своей статье остановиться на методах, которые отличает один важный признак – активность учеников.

На первый взгляд, любая работа в классе требует активности. Прослушивание лекции, просмотр учебного фильма, чтение учебника, работа с карточками, тестирование – все это возможно без интеллектуальной работы. Но очень часто в остатке после лекции или фильма остается совсем немного. Это можно объяснить пассивностью учеников, так как ни внутренние потребности, ни внешние обстоятельства не заставляют их собраться и оставаться в рабочем режиме. С другой стороны, даже у учеников из группы «А» после рассказа учителя, или просмотра кинофильма остаются всего лишь обрывки информации или случайные факты. И это тоже может быть следствием недостаточной активности или ее плохой организации. Можно ли что-то с этим сделать? С помощью каких методов можно сознательно инициировать и контролировать активность ученика?

В этом нам оказывают помощь активные методы обучения. Под активными методами мы понимаем формы организации работы на уроке, которые побуждают ученика активно мыслить и действовать.

Таких методов существует очень много. Любое обучение начинается с мотивации. Нередко мотивацию находят, отвечая на вопрос «зачем?». Еще усилить мотивацию можно пробуждая интерес к теме с помощью задания, которое требует несложных действий, но приносит неожиданный результат. Например, творчество Пастернака у современных одиннадцатиклассников вызывает некое «неприятие», которое они объясняют сложностью построения его стихотворений, но, когда просишь их найти и прослушать песни, которые написаны на его стихи, а затем провести дискуссию, включающую этапы жизни поэта, тогда все встает на свои места. Или, я всегда пытаюсь свои уроки начинать интересно, ведь хорошее «активное» начало, не требующее от учеников специальных знаний, – игровые дискуссии или опросы, в которых требуется поставить себя на место писателя или литературного героя, при этом даже необязательно быть знакомым с этим героем, пробуждают интерес к тому, о чем пойдет речь на уроке. Например, при изучении творчества Некрасова предлагаю представить себя литераторами середины 19 века, сотрудниками одного журнала. Участники заранее получают «установки» - краткие, самые общие описания «своих взглядов». На уроке они обсуждают, должен ли их литературный журнал занимать четкую политическую позицию по отношению к крестьянской реформе. Остальные ученики – зрители, которые могут получить особые задания во время наблюдения.

В зависимости от этапа обучения перед учителем стоит несколько задач. На этапе объяснения нового материала необходимо постоянно поддерживать возникший у учеников интерес. В этом помогут различные приемы активной работы с текстами произведений или

учебника, а также задания, выполняемые параллельно рассказам учителя, структурирование текста или рассказа, разные виды конспектов, например, рисуночный. Во время изучения текста прошу составить конспект лекции, но не с помощью слов, а с помощью рисунков и символов. При изучении творчества Б.Пастернака даю задание составить рисуночный конспект той самой «черной недели» - ребятам необходимо нарисовать, то что, происходило с 25-31 октября 1958 года. Учащиеся вынуждены «переводить» слова в образы, рисунки. Если я работаю с текстом рассказа, то тогда использую еще и выборочное конспектирование, а затем и пересказ. Говорю, что рассказ поделен на 5 частей, затем я разбиваю класс на 5 групп и даю каждой группе порядковый номер – от одного до пяти. Задача каждой группы – слушая весь рассказ, уделить особое внимание той части, которая соответствует ее порядковому номеру. Однако, при чтении рассказа я не говорю, когда закончилась одна часть и началась другая, задача слушателей определить это самостоятельно. После окончания чтения члены каждой группы собираются вместе и обобщают знания по своей части. Представители группы кратко отчитываются перед остальными слушателями.

Для лучшего понимания учениками структуры текста я использую такой известный прием как «мозаика»: составление текста из предложений, абзацев. Например, при изучении романа Пастернака «Доктор Живаго», не показывая письмо Антонины, разбив его по предложениям, предлагаю выполнить несколько задач. Первая задача: прочитать про себя свой фрагмент (не показывая его другим) и решить какое место в тексте он может занимать. Затем дети начинают читать свои фрагменты вслух, пытаюсь сразу же, на слух определить, в каком порядке они должны идти. Здесь в группах очень уместна дискуссия по поводу того, какой из фрагментов лучше сочетается с уже прочитанным. Именно в этой дискуссии, приводя свои аргументы, дети осваивают еще один важнейший раздел синтаксиса, о котором обычно не хватает времени говорить на уроке русского языка – синтаксис текста. Детям дается подсказка – 3 первых слова и 3 последних, так в письме Антонины 3 первых «Юра, – писала ему»; 3 последних ... «человека лучше тебя». Полученный текст сверяется с авторским. Следующий этап – закрепление изученного материала. здесь снова на помощь приходят разнообразные активные методы. Это и опросы в разных, в том числе игровых формах, создание схем, конспектов, ассоциативных карт, например, при изучении повести Карамзина «Бедная Лиза» я просила ребят составить ассоциативную карту по образу Лизы, Эраста.

Использование активных методов обучения на уроках литературы делают урок интереснее, живее, плотность у урока повышается - это позволяет изучить больше, приучает ребят к работе в группе, умению слушать, слышать, к умению общаться, к умению обрабатывать материал, делать выводы относительно точности и ценности полученной информации, а самое главное, учит умению размышлять и умению выступать по заданной проблеме.

Примечание (Список литературы)

1. Авторский самиздат (1961-1976): Всеволод Некрасов — Москва, Совпадение, 2013 г.- 544 с.
2. Летопись жизни и творчества Н. А. Некрасова. В 3 томах. Том 1. 1821-1855: — Москва, Наука. Ленинградское отд, 2006 г.- 584 с.
3. Борисов В.М. Пастернак Е.Б. Материалы к творческой истории романа Б.Пастернака «Доктор Живаго». // Москва, Новый мир. 1988, №6, С. 205-248.
4. Лихачев Д.С. Размышления над романом Б.Л. Пастернака «Доктор Живаго». // Перечитывая заново. Ленинград, 1989. С. 135-146.
5. Бедная Лиза: Н. Карамзин — Санкт-Петербург, АСТ, Астрель, Транзиткни, 2006 г.- 160 с.
6. Бедная Лиза: Н. М. Карамзин — Москва, АСТ, Астрель, Транзиткни, 2006 г.- 160 с.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛЬНИКОВ

ЧИНГАЕВА Фарида Кенесаровна

КГУ СОШ №16 им.Т.Аманова

ВКО, город Семей, Казахстан

62_farida@mail.ru

Аннотация

В статье рассмотрены такие актуальные вопросы, как духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения, т.к. в современных условиях развития общества это имеет огромное значение. Автор указывает на необходимость формирования в личности системы нравственных ценностей, моральных принципов, уважению к окружающим, доброте, сочувствию.

В статье указывается то, что школьники-наиболее уязвимая часть общества, которая требует наивысшего внимания со стороны родителей, учителей, общества. Только воспитывая подрастающее поколение на положительных примерах, прививая духовно-нравственные ценности, можно воспитать полноценного гражданина, личность и Человека.

Ключевые слова: Духовность, нравственность, личность, родители, школьники, обучение, подрастающее поколение, патриотическое воспитание, региональный компонент, просветительская деятельность.

Из страны детства все мы уходим в большую жизнь, насыщенную радостью и страданием, минутами счастья и горя. Способность радоваться жизни или умение мужественно переносить трудности закладывается в раннем детстве [1]. Дети чутки и восприимчивы ко всему, что их окружает, а достичь им нужно очень много. Чтобы стать добрыми к людям, надо научиться понимать других, проявлять сочувствие, честно признавать свои ошибки, быть трудолюбивыми, удивляться красоте окружающей природы, бережно относиться к ней. Конечно, трудно перечислить все нравственные качества человека будущего общества, но главное, что эти качества должны закладываться в ребенке в раннем детстве, в школе [3].

В настоящее время мы переживаем один из непростых исторических периодов. И самая большая опасность, подстерегающая наше общество сегодня, - не в развале экономики, не в смене политической системы, а в разрушении личности. Материальные ценности сегодня доминируют над духовными, поэтому у детей искажаются представления о доброте, милосердии, великодушии, справедливости, гражданственности и патриотизме.

Современная школа переживает драму воспитания. Рассыпались на глазах многие идеалы и ценности. Сегодня подрастающее поколение часто обвиняют в бездуховности, безверии, агрессивности, поэтому проблема духовно-нравственного воспитания так актуальна.

Дети, пришедшие за парты уже не те, что были 30, 20, даже 10 лет назад. Они более, активны и осведомлены, как им кажется, чуть ли не во всех областях жизни, они смелее и самоувереннее. Нередко у многих детей мы встречаем переоценку своей поверхностной информированности, пренебрежение к авторитету и мнению других, замечаем неумение чувствовать и нежелание задумываться.

Характеризуя школьника сегодня, мы отмечаем, что:

* Характеристики национальной и гражданской принадлежности являются для многих школьников малозначимыми. Хорошо это или плохо, покажет время.

* Слабеет влияние школьного образования на выбор нравственных образцов: учителя, литературные герои, знаменитые в истории соотечественники перестают выступать образцами для подражания.

* В частности, для большинства выпускников школы кумирами становятся эстрадные певцы, манекенщицы, герои зарубежных кинобоевиков: "Я хочу быть таким, как Рембо. Он хорошо обладает боевым искусством. Этот человек сметает всех, кто встает на его пути".

* Только у некоторых детей образы их будущей жизни связанные с овладением определенной профессией включает смыслы бескорыстного несения блага другим, служения обществу.

* В представлениях детей о главных человеческих ценностях, духовные ценности вытесняются материальными, и соответственно, среди желаний детей преобладают узколичностные, "продовольственно-вещевые" по характеру.

Если мы не будем обращать внимание на состояние души, на духовно-нравственное состояние нашей молодежи, то при всех наших самых замечательных инициативах, методиках, программах, учебниках мы можем никакого результата не получить.

Огромная роль в нравственном становлении личности школьника принадлежит учителю, его методическому мастерству.

Надо подчеркнуть, что формирование нравственных понятий— это очень сложный и длительный процесс. Он требует постоянных усилий учителя, систематической и планомерной работы по формированию чувств и сознания детей.

Очень много нужно еще сделать ещё в начальной школе, чтобы воспитывать в детях нравственное чувство. Анализируя работу своих коллег, можно с уверенностью сказать, что в нашей школе ведётся большая работа по духовно-нравственному воспитанию, как в рамках школы, так и классными руководителями со своими учащимися. На основании этого анализа можно выделить основные, на мой взгляд, направления воспитательной работы школы:

1. Воспитательная работа по нравственному воспитанию.

Сильное влияние на нравственное развитие школьников в процессе обучения оказывает личность педагога [2]. Каждый урок учитель реализует определенные цели, и не только те, что сформулированы в плане. В сознании ребенка откладываются поведение учителя, его жесты, манера одеваться, разговаривать; характер общения с ним, с другими учащимися, при различных обстоятельствах; как он держится с коллегами, как реагирует на удачи и неудачи. Воспитатель, учитель требует от учащихся аккуратности, дисциплины, выполнения ими своих обязанностей. И от того, насколько требовательным, последовательным окажется учитель, будет зависеть и результат. При умелой организации и учебной, и внеучебной деятельности у учащихся формируются основы нравственного поведения, духовной культуры.

В нравственном воспитании учащихся весьма актуальным является формирование гуманных отношений между детьми, воспитание у них действенных нравственных чувств, которые формируются именно в эти годы.

В этом плане в школе с детьми проводится немало различных мероприятий: беседы на этические темы, чтение художественной литературы, обсуждение положительных и отрицательных поступков литературных героев, поступки самих учащихся, при тех или иных обстоятельствах.

Духовно-нравственное воспитание— неисчерпаемая, многогранная область: литература, театр, естественные науки, любая практическая отрасль педагогики может и должна стать помощью для развития и роста души ребёнка.

Темы внеклассных занятий данного направления “красной нитью” проходят через большинство предметов школьного курса и если нет возможности изыскать время на внеурочные занятия, то это позволяют сделать курсы по выбору из школьного компонента учебного плана школы.

Здесь программы обучения дают нам большой простор для нравственного воспитания школьников, в особенности Окружающий мир региональный компонент (в нашей школе, это курс «Абайтану», а также изучение истории, географии в начальных классах.) Нельзя не сказать и об уроках литературного чтения, где учитель в работе с литературным произведением, опираясь на специфику определенного жанра, целенаправленно формирует у учащихся умение определять эмоциональный характер героев, создаёт предпосылки для развития у детей способности к сопереживанию, состраданию, высказыванию личных суждений.

Уроки Самопознания стали уроками, на которых более ярко формируются нравственные качества ребёнка. Общение и взаимообщение ребёнка с одноклассниками, понимание своих возможностей, сострадание, уважение.

Огромную работу проводят руководители драматического и танцевального кружков. В своей работе они обращаются к воспитанию духовной культуры через проведение праздников связанных с традициями казахского народа (Наурыз, Масленица, тематическая проектная деятельность), что очень близко детской психологии.

Патриотическое воспитание является частью духовного воспитания. Классные часы, праздники, посвященные не только государственным символам Республики Казахстан, но и Дню Победы, Дню Защитников Отечества, встречи с ветеранами Афганской войны, прославленными спортсменами, учителями, деятелями культуры стали традиционными [5]. А школьный музей стал местом этих встреч.

2.Региональный компонент– одна из форм воспитания духовно-нравственной личности.

Не менее важным этапом работы по региональному компоненту является целенаправленная внеклассная и внешкольная воспитательная работа.

Учителя не случайно обращаются к проблеме использования изучения достопримечательностей нашего региона, его прославленных жителей на уроке и во внеурочной деятельности.

Наша школа стала инициатором в создании в нашем регионе клуба «Путешествие в мир Абая». В клуб были приняты около 150 ребят, которые выучили более 10 «Слов назидания» нашего великого земляка, Абая. Ребята учат Слова не только на казахском языке, но и на русском и английском языке. Второй год ведётся целенаправленная работа по изучению, анализу Слова.

Перед учителями стоит так же большая работа по изучению с учениками малой родины, родного края. Ученики нашей школы, особенно младшие школьники, ежегодно посещают мемориальный комплекс «Жидебай», где знакомятся с жизнью и творчеством великих наших земляков Абая Кунанбаева, Шакарима Кудайбердыева, Мухтара Ауэзова.

Ведь именно в начальных и в средних классах закладываются основы познавательного интереса к изучению своего населенного пункта, как окружающего ребенка микроклимата, создаются условия для формирования нравственных чувств. Ребенок на доступном для него уровне осознаёт важность и ценность лично для него окружающей микросреды; в привычном окружении он открывает новые стороны, учится грамотно с ним взаимодействовать [6]. Такая организация краеведческой работы содействует формированию гражданственности, закладывает ростки патриотизма за всю свою родину.

Город наш богат музеями, а значит, у школ города есть возможность воспитывать патриотические чувства к своей земле на примерах. Музеи имеют богатый материал. Ведь краеведение предполагает комплексное изучение родного края, его природы, людей. Широкое поле деятельности представляет изучение предмета окружающий мир, самопознание, история, литература. Здесь, на мой взгляд, систематизируются и расширяются представления учащихся о своем крае, понимая, что только на основе знаний можно убедить учащихся в необходимости заботливо относиться к природе, наши учителя выбирают разнообразные формы и методы ознакомления: экскурсии, беседы, творческие работы, встречи с людьми разных профессий и т.п.

3.Работа с родителями.

Некоторые современные родители уже привыкли к личной безответственности, которую в нас воспитывали на протяжении последних десятилетий. Но нельзя давать согласие на эту разрушительную работу.

Начиная с азов, ещё в начальной школе, мы, учителя, пытаемся пользоваться опытом и поддержкой родителей учащихся. На этом этапе мы рассматриваем нашего ученика с различных сторон его развития и пытаемся уделить внимание тем пробелам, которые проявляются через воспитание в семье. И здесь наша, работа учителей, разнообразна и может проявляться в различных формах деятельности: классные часы, экскурсии, проведение

семейных праздников в классе, в школе, конкурсов с привлечением родителей, выезд за город, а также просветительская деятельность со стороны учителя некоторых вопросах воспитания. И, как признаются некоторые родители, им это необходимо.

Нравственное воспитание молодежи- неоспоримая и важнейшая опора всякого общества. Недостатки и упущения в нравственном воспитании наносят обществу непоправимый урон. Интеллектуальное развитие молодежи не представляет сегодня такой проблемы, как ее нравственное становление [6]. Это обуславливается тем, что обучение основам наук в наше время происходит достаточно четко, планомерно и в обязательном порядке. Однако нравственное воспитание молодого поколения сильно отстает. А ведь именно нравственность должна стоять впереди и за собой вести интеллект.

Судьбы целых народов зависят иногда от характера воспитанности и нравственных убеждений, хотя при этом уровень знаний имеет далеко не первостепенное значение. Важная истина заключается в том, что если нет доброго воспитания, то рухнет даже могущественное государство.

И.Алтынсарин писал: «Знания человека являются результатом познания действительности. Они приобретаются людьми в жизненном опыте». В «Словах назидания». Абай, обращаясь к подрастающему поколению, призывал: «Сила человека заключается в его разуме и знаниях. Справедливость- мать всех благодетельств [5]. Понятия совесть и честь исходят от справедливости. Стремление к благотворительности порождается умением довольствоваться малым. Не теряйте чувства справедливости, не уставайте творить добро. Без справедливости нет ни веры, ни человечности. Искусство- вот подлинное, неиссякаемое богатство, учиться ему - самое благородное дело. Знания должны служить справедливости. Человек обязан быть благодетельным и не только восхищаться благотворительностью других, но и самому неустанно творить добро»

В заключении хотелось бы сказать, что мои коллеги - учителя, изучая все лучшее, что было наработано в отечественной, мировой педагогике пытаются воспитать не только физически здоровую душу, интеллектуально развитую, но и высоконравственную личность, необходимость которой- требование нашего непростого, стремительного времени.

Литература

- 1.Мудрость воспитания. Книга для родителей. /Сост. Б.М. Бим-Бад., Э.Д. Днепров., Г.Б. Корнетов. - М.: Педагогика, 1987
- 2.Рожков М.И. Организация воспитательного процесса в школе/ М.И.Рожков, Л.В.Байбородова. - М.: Изд-во центр ВЛАДОС, 2000.
- 3.Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь - 2050: «Единая цель, единые интересы, единое будущее»;
- 4.Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Нурлы жол - путь в будущее»;
- 5.«Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы». Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118 (с изм. и доп. по состоянию на 12 августа 2014 года);
- 6.А.И.Баркан, «Его Величество Ребёнок»./ М.:1996г., с.4
- 7.Назарбаева С.А. Этика жизни – Алматы, 2001. – С.21-22
- 8.Амонашвили Ш.А. Основы гуманной педагогики. - М.: Амрита-Русь, 20

ПРИМЕНЕНИЕ КОНЦЕПТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

ШИДАЛИНА Сара Кунакбаевна, ЕСЕНГАЛИЕВА Любовь Павловна

Назарбаев интеллектуальная школа Химико-биологического направления

Атырау, Казахстан

shidalina@mail.ru, lyuba.esengalieva.60@mail.ru

Цель. Раскрыть положения подходов применения концептуального обучения по предмету физика.

Методы. Теоретический: анализ литературы, изучение и обобщение педагогического опыта.

Результаты. Описан способ осуществления концептуального обучения на уроке физики.

Концептуальное обучение позволяет ученикам проводить связь между предметами и создавать более глубокое понимание и оценивание сложности мира, в котором мы живем, формировать наши собственные цели. Остро концентрируя внимание на размерности концептуального обучения, учитель повышает уровень обучения, стремясь от конкретного к абстрактному, от специфичного к общему. Абстрактное мышление дает возможность совершить абсолютно новые открытия.

Теоретическая модель понимания преподавания концепции внутри и между предметами, полезна для учителей и разработчиков учебных программ с целью поддержания аутентичного концептуального обучения. Идеи Таба, применяемые в учебном разделе центра обучения одаренных детей, снабжают моделью движения от концепций к обобщениям, результатам, применениям в классе, поддерживая, таким образом, учителей в их обучении учеников, и в понимании учениками идей, которые подчеркивают все, что они учат и испытывают.

Обучение на основе концептов предусматривает восхождение от предметного понятийного аппарата к общенаучным категориям. Обучение на основе концептов позволяет интегрировать содержание различных предметов для решения межпредметных задач, транслировать идеи, методы, принципы из одного предмета в другой, развивать понятийное мышление. Основная функция концептов заключается в том, чтобы фиксировать и упорядочивать научные знания о мире, полученные в результате направленного обучения или самообразования.

Цель – максимум урока: применение концептуальных подходов к проблеме реализации личностно-ориентированного подхода при обучении на уроках физики. Главными положениями данного подхода являются:

1. Направленность на развитие личности учащегося, как активного субъекта учебной деятельности
2. Всесторонняя подготовка его к непрерывному процессу образования, саморазвития и самосовершенствования:
  - необходимо уделять большее внимание глубине, а не широте;
  - обучать не только фактам, но и важным идеям дисциплины;
  - способствовать развитию междисциплинарных связей.

При обучении физике можно применять класс космических концептов. Класс космических концептов (небо, земля, планета, солнце, звезда, луна, комета) включает в себя субклассы:

- а) метеорологические концепты (погода, осадки, туча, гроза, дождь, гром, снег);
- б) биологические концепты (человек, птица, зверь, насекомое, змея, рыба, растение, цветок, дерево, куст, трава, ягода, фрукты, овощи), построенные на понятийных оппозициях «живое-неживое», «съедобное-несъедобное», «рукотворное-природное», «человек-не человек», пищевые (ритуальная пища, повседневная еда, национальная кухня), соматические (тело/плоть, голова, сердце, печень), перцептивные (зрение, вкус, слух, в наивной картине мира предчувствие, уловление, нюх, чутье и др.);
- в) ландшафтные концепты (поле, лес, луг, роща, чаща, бор, тайга, степь, гора, холм, озеро, море, река, океан, дорога);
- г) предметные концепты, включая артефактные концепты (строение, завод, фабрика, конвейер, механизм, инструмент, посуда).

Рассмотрение темы через «концептуальную призму» активизирует интеллект и эмоции учащегося, демонстрирует большую любовь к обучению и глубокий уровень в понимании в достижении целей урока.

Тема урока:

«Соединение конденсаторов. Энергия заряжённого конденсатора».

Макроконцепт: «Энергия» (*макро-концепты обозначают широту*)

Микро-концепт «Энергия конденсатора» (*микро-концепты обозначают глубину*)

Ход урока.

1. Выбор ключевого слова (репрезентант).

Действия учащихся: класс делится на группы по типу конденсаторов: бумажный, слюдяной и воздушный. Тип конденсатора - это ключевое слово группы. Для создания концептуальной карты собирают материал из различных источников, которые им выдают.

Действия учителя: оценивает как распределили работу в группе по сбору материала и оформлению концептуальной карты.

2. Сбор фактического материала

Действия учащихся: собирают материал из различных источников о конденсаторе, начиная с перевода, откуда взято слово, кто создал, в какой стране. Возможна работа по сбору материала проделана заранее.

Действия учителя: советует использование источников; даёт указания по оформлению карты. Оценивается работа группы устно.

3. Исследование этимологии

Действия учащихся: собирают информацию о происхождении видов конденсаторов, описывают характеристики:

- 1) Конденсатор коптит, собирает
- 2) Конденсатор отдаёт
- 3) Область применения.

Действия учителя: проводит *промежуточный фронтальный опрос.*

4. Образные признаки: железный, алюминиевый, слюдяной; и **понятийные признаки:** всё подвергается анализу: чем отличается от источника, почему изготавливают диэлектрики из бумаги; историю создания.

5. Определение категоричных признаков

Действия учащихся: заполняют карту по предоставленному плану Группы защищают свой проект по типу конденсатора. Критерии оценивания предлагаются самими учениками

- 1) Название физической величины.
- 2) Определительная формула.
- 3) Определение.
- 4) Основная или производная.
- 5) Скалярная или векторная.
- 6) От чего зависит значение величины.
- 7) Единица измерения в «СИ».
- 8) Метод измерения

Действия учителя: промежуточное оценивание этапов анализа концепта. Оценивание фиксируется на листах оценивания учащихся.

6. Исследуются сценарии-это событие, разворачивающееся во времени и пространстве, который имеют диалогический смысл.

Действия учащихся: исследовательская работа в группе по теме «Последовательное и параллельное соединения конденсаторов». Группа показывает соединения и объясняют результаты исследования. (Каждая группа взаимнооценивают друг друга по предложенным критериям. Могут добавить 1 или 2 пункта к критериям. В листе оценивания фиксируются ответы по отобраным целям).

Концепты – это единицы концептуальной системы в их отношении к языковым выражениям, в них заключается информация о мире. Эта информация относится к актуальному или виртуальному состоянию мира. Что человек знает, думает, представляет об

объектах внешнего и внутреннего миров и есть то, что называется концептом. Концепт – это означенный в языке национальный образ, понятие, символ, осложненный признаками индивидуального представления. Концепт – это некое представление о фрагменте мира или части такого фрагмента, имеющее сложную структуру, выраженную разными группами признаков, реализуемых разнообразными языковыми способами и средствами.

Выводы:

- Концептуальное обучение обеспечивает глубокий уровень понимания, учит манипуляции абстрактными мыслями и применения мышления более высокого уровня внутри и между предметами обучения.
- Все предметы обучения организованы с помощью сильных идей, которые помогают нам формировать понимание данных областей;
- сохраняет фактологическую информацию, так как она необходима.
- Основная задача заключается в обеспечении эффективности обучения на предметном уровне (исследовательская работа, мини-проекты, конструирование моделей).
- Оценивание концептуального обучения основано на демонстрации и применении учащимися понимания соответствующих обобщений.

Литература

1. Пименова, М. В. Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия): диссертация доктора филологических наук: 10.02.01 / М. В. Пименова. – СПб., 2001. – 497 с.
2. Пименова, М. В. Проблемы когнитивной лингвистики и концептуальных исследований на современном этапе: коллективная монография / М. В. Пименова // Ментальность и язык; отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово, 2006. – (Концептуальные исследования; вып. 7).
3. Доскаррина Г. М., Казанбаева А. Ж., Сегизбаева А. Т., Кайдарова А. А. Использование концептуального обучения для развития критического мышления учащихся // Молодой ученый. — 2017. — №18.1. — С. 20-23. — URL <https://moluch.ru/archive/152/43267/> (дата обращения: 20.11.2019).
4. Симонова И.В. доктор педагогических наук, 2000, Санкт-Петербург. Концептуальные модели обучения практико-ориентированных учащихся в условиях интернет-образования
5. http://vkkg.kz/sites/default/files/kontseptualnoye_prepodavaniye_i_obucheniye_na_russkom.pdf

МОЛИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА МОДУЛЛИ ЁНДОШУВ

ЮЛДАШЕВ Ботирали Тошбаевич

Тошкентдавлат аграр университети Андижон

Андижон, Ўзбекистон

botirali65@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақолада олий талим муассасаларида итисодий йўналиш талабаларига молия фанини ўқитишда модулли ёндошув масалаларининг назарий асослари очиб берилган.

Annotation

This article explains the theoretical foundations of modular approaches to teaching finance students in higher education institutions.

Бозор иқтисодиётига мос ижтимоий-иқтисодий сиёсатни шакллантириш – замон талабларига жавоб берадиган, юқори малакали педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш жараёнлари самарадорлигини таъминловчи касбий таълим

мазмунини такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Шу асосда, бугунги кунда олий таълим муассасаларида таълим сифатини оширишга, таълим босқичларининг ўзаро узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш бўйича қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Мазкур тизимни янада такомиллаштиришнинг муҳим йўналишлари юқори самарали замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибани кенг жорий этиб, олий ўқув юртларининг педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича малака талаблари, ўқув режалари, дастур ва услубларини тубдан янгилаш, олий ўқув юртлари ўқитувчиларининг глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларидан фойдаланган ҳолда, замонавий инновацион педагогика, ахборот-коммуникация технологияларини эгаллашлари ва уларни ўқув жараёнига фаол татбиқ этишлари, уларнинг чет тилини амалий ўзлаштириш даражаси ва ундан ўз касб маҳорати, педагогик ва илмий фаолиятини муттасил ошириб бориш учун кенг фойдаланиши талаб қилинади.

Таълим жараёнида интерфаол усуллар, инновацион, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқишни ўйғотиш, замонавий инновацион технологияларни қўллаган ҳолда мустақил ишлаш, мустақил билим олиш кўникмаларини шакллантириш, ўқув-илмий фаолиятда ташаббускор бўлишга ўргатишдан иборат. Мақсаддан келиб чиқиб куйидаги вазифалар белгилаб олинди:

- модулли ўқитиш тизими ва унинг ўқув жараёнида тутган ўрни билан танишиш;
- модулли ўқитиш тизими ва уни қўллаш йўллари ҳақида маълумотга эга бўлиш;
- мавзу бўйича маъруза ва амалий машғулотларни модулли ўқитиш тизимида ташкил этиш усуллари ва воситаларини аниқлаш;
- олий таълимда модулли ўқитиш тизимини ташкил этишда мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида маълумотга эга бўлиш.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида мамлакат **молия** тизимида амалга ошириладиган ислохотларнинг устувор йўналишларини чуқур тадқиқ этишга қаратилган илмий тадқиқотлар олиб бориш долзарб аҳамият касб этади.

Молия соҳасида олиб бориладиган илмий тадқиқотлар доирасида, давлат молияси барқарорлигини таъминлаш, фонд бозори ва корпоратив бошқарув тизимини ривожлантириш, инвестиция муҳитини яхшилаш ва хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини ошириш, бухгалтерия ҳисоби ва аудитни ривожлантиришнинг халқаро тажрибаларини ўрганиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида молиявий муносабатларни такомиллаштириш масалаларига оид замонавий муаммолар тадқиқ этилмоқда.

XXI аср бошида иқтисодий фан умуман, бозор тизимига, бизнес қонунларига, иқтисодиётнинг исталган тармоқ ва соҳаларида амалий фаолиятга асосий эътиборни қаратмоқда. Шу билан бир вақтда америкалик машҳур олимлар К.Р.Макконелл ва С.Л.Брюларнинг «Экономикс: тамойиллар, муаммолар, сиёсат» номли асарида таъкидлашларича «моддий эҳтиёжлар чексиз, бироқ ресурслар чеклангандир». Шунинг учун иқтисодий жараёнларни тартибга солиш доимий талаб этилади ва иқтисодиёт тараққиётнинг турли босқичларида унинг даражаси фарқланади. Хорижий давлатлар ҳозирги замон молия фанида фикр ва ғоялар қарама-қаршилиги ва мактаблар ўртасидаги доимий баҳслар кучайишига қарамай конвергенция жараёни кузатилмоқда. Жумладан, кейнсча назариялар неоклассик оқимга, неоклассик ғоялар эса кейнсча қарашларга қўшилиб кетаётир. Бу аввало молия-кредит, пул механизмига таалуқлидир, чунки ушбу муаммо барча ғояларда марказий ўрин эгаллайди.

Хорижий муаллифлар молиявий таълимотлари таҳлили тегишли хулосалар чиқаришга имкон беради:

1. Молия соҳасидаги қарашлар тизими умумиқтисодий назариянинг маълум қисми бўлиб, молия фанини бойитишга хизмат қилади.
2. Молиявий таълимотнинг вужудга келиши – мамлакат макро ёки микро қўламдаги иқтисодиёт талабларига жавоб ёки улар алоҳида ижтимоий гуруҳлар буюртмалари маҳсулларидир.

3. Молиявий тавсиялар, агар амалий аҳамиятга эга бўлса, давлатнинг иқтисодиётни барқарорлаштириш ва ижтимоий муаммоларини ҳал этиш стратегияси сифатида чиқади ва молиявий сиёсатнинг асосини ташкил қилади.

4. Хорижий олимларнинг молиявий ғоялари иқтисодий ўсишнинг юқори даражасини таъминлашга ва инсоният турли эҳтиёжларини қондиришга кўмаклашади.

Машғулотлар мазмунини маҳсулдор даражага кўтариш – янги педагогик технологияга хос хусусиятдир. Маълумки, маҳсулли машғулот ижтимоий фаол шахсни шакллантириш учун муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Мазмунли машғулотларда ўқувчилар мустақил ишлаш кўникмаларини эгаллайдилар, ўқув қийинчиликларини бартараф этишга ўрганадилар; саботли, матонатли, қатъиятли ва фидойи бўлиб борадилар.

Бугунги куннинг таълим мазмуни ўқитиш, ўргатиш жараёнида ўқувчини кўпроқ ўйлаш, фикрлаш, ижодий фаолият кўрсатишга ундайдиган дидактик механизмни тақозо қилмоқда. Бу дидактик механизм шундай бўлмоғи даркорки, унда ўқитувчи ҳам ўқувчи ҳам, бор имкониятини максимал ишга сола олсин, ўқитишнинг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи функциялари тўла амалга ошсин, шахс камолотини таъминлаш учун замин яратиш. Бундай механизм – педагогик технологиянинг интерфаол методларидир.

Фаол ўқитиш усулларини ўқув жараёнига жорий этишнинг долзарблиги қуйидаги заруриятлардан келиб чиқади:

- қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида кўзланган мақсад-вазифаларни амалга ошириш, ижтимоий-сиёсий ҳаётда онгли равишда қатнаша оладиган, ижтимоий жараёнларга фаол таъсир эта оладиган, мамлакат тақдирига жавобгар бўла оладиган, маъсулиятни ҳис этадиган, мустақил ва эркин фикрловчи шахсни шакллантириш.

- Жаҳон талаблари даражасида рақобатбардош мутахассис кадрлар тайёрлаш.

- Бозор талабларига тезда мослашиш.

- Бозор иқтисодиётига ноаниқлик доимий йўлдош, қарор қабул қилишнинг турли вариантлари мавжуд ва таваккал қилиш билан боғлиқ. Ҳар бир киши вазиятдан келиб чиқиб, мустақил равишда энг кам талофат келтирадиган қарор қабул қилишни ўрганиши.

- Ахборотлар ниҳоятда кўп ва хилма-хил, ўқитувчи қанчалик билимдон ва маҳоратли бўлмасин, уларни барча зарурларини дарс жараёнида ўқувчи, талабага етказиб беролмайди. Ягона тўғри йўл уларнинг ўзини фаоллигини ошириш, мунтазам равишда ўз устида мустақил ишлашларини таъминлашга ўргатишдир. Кўп йиллик тажриба орқали илғор педагог олимлар бу мақсадга таълим технологияси орқали эришиш мумкинлигини исботладилар.

Педагогик технологияларнинг элементлар бирликлари тизими модуллардан ташкил топади.

Модул – педагогик технологияни ташкил этувчи, унинг таркибий бўлақларини ифодаловчи тушунчадир. Бундай бўлақлар кичик модул, бирламчи модул, модуллар тўплами, модуллар даражаси ва модулларнинг мажмуавий тузилмаси каби турлардан иборат бўлади.

Модуллар ўз кўламига кўра катта модул, ўрта ва кичик бўлиши мумкин. Уларнинг бири-бирига нисбатан пропорционалиги қатъий бўлмаслиги, уларнинг ўзаро таъсири умумий жараёнда турлича бўлиши мумкин.

Модулли ўқитиш – педагогик жараёни илмий ва методик жиҳатдан тартиби ва мақсадга мувофиқ бажаришга хизмат қилади. Ҳар қандай педагогик технологиянинг таркибий бўлақлари ўзаро жойлашуви ва педагогик технология жараёнларини амалга ошириш кетма-кетлигининг олдиндан белгиланган тартиб-қоидалари алгоритм дейилади.

Энг кичик бўлақ педагогик технологиянинг ўзига хос қисми бўлиб бундай кичик модуллардан бирламчи модул ташкил топади. Модуллар тўплами ўқитиш жараёнини илмий ташкил этишга ва унинг сифат ҳамда самарасини таъминлаш учун қўлланилади. Модулларнинг ўзгарувчан ва модернизацияланадиган табиати туфайли улардан динамик равишда фойдаланилади.

Модулли ўқитиш – тартибли ўқитиш демакдир. Бунда ўқув материали 1та ўқув машғулотга ҳажмида, ўқув предметининг бирор мавзуси ёки бирор бўлими даражасида, баъзан эса ўқув фанининг йирик таркибий қисмида, яъни блоклар тарзида ҳам модуллар ёрдамида

ўқилиши мумкин. Олий таълим муассасаларида бир неча турдош ўқув фанларининг таркибий бўлақларини ҳамда айрим фанларни ўқитиш технологиясини ташкил қилувчи модуллар (блоклар) тарзида ўқитиш кенг қўлланилмоқда. Давлат таълим стандартларининг таркибий бўлақларига мос келадиган блоклардан ҳам фойдаланилмоқда. Ўқув режа ва дастурларнинг таркибий бўлақларини ҳамда уларнинг бажарилишини таъминлайдиган технологияга хизмат қилувчи модуллар ҳам мавжуд. Таълим усуллари, методлари ва воситалари учун қўлланиладиган модуллар ҳам яратилмоқда. Модуллар, биринчи навбатда, таълим мазмунига дахлдор тушунчалар, қоидалар, назариялар, қонунлар ва улар орасидаги умумий боғланишни ифодаловчи қонуниятларни тушунтиришга самарали хизмат қилади. Билим олувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятлари ҳамда уларнинг ўзлаштиришини назорат қилишда ҳам модуллардан фойдаланилади.

Модулли ўқитишнинг назарий асослари XX асрнинг 60-70 йиллар чегарасида америкалик мутахассис олим Курч Голдшмидт, Рассел ва бошқалар томонидан яратилган. Бу олимларнинг илмий изланишлари натижасида “ўқитиш жараёнининг илмий-техник тараққиёт даражасидан орқада қолишнинг асосий сабаби –ўқув дастури, ҳужжатларнинг фан-техника ютуқлари ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш технологияси такомиллашувига мос равишда такомиллашиб бормаётганлигидадир”, деган хулосага келинган. Шу билан бирга ўқув-дастурий ҳужжатларини модулли қоида асосида тузиш таълим жараёнини жадаллаштиришнинг муҳим омилларидан бири эканлиги ҳам таъкидланган.

Ҳалқаро Меҳнат Ташкилоти мутахассислари ҳам ўтган асрнинг 70-йиллари бошларида ишлаб чиқаришнинг доимо ўзгариб бораётган эҳтиёжларига мос келувчи ишчи кадрлар тайёрлашда модулли ўқитишни жорий этишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблайдилар.

Модулли ўқитиш асосан инглиз тилида сўзлашувчи чет эл таълим тизимининг барча йўналишларига жадаллик билан тадбиқ этила бошланди.

Болгария, Литва, Россия ва бошқа мамлакатларда ҳам модулли ўқитишга қизиқиш уйғона бошлади ва барча ўқув – дастурий ҳужжатларини ана шу қоида асосида қайта кўриб чиқиш ишлари амалга ошира бошланди.

Жаҳон аҳамиятига эга бўлган модулли ўқитишнинг ўқув жараёнига тадбиқ этишнинг моҳияти қуйидагича:

Мутахассислик фанлари ўқув дастури блок – модуллар асосида тузилади. Ўқув фаолиятининг ҳар бир блоки – олий таълим мазмунининг функционал тугалланган қисмидан иборат бўлиши лозим.

Блок – модулли ўқув тизими қуйидаги меъёрий ҳужжатларга асосланади:

1. Ўқув режаси
2. Модулли ўқув дастури
3. Фаннинг ўқув мақсади ва мазмуни

“Молия” фанини модулли технология асосида ўқитиш методикаси

Модулли ўқитиш технологияси

Фанни ўқитиш жараёнини лойиҳалаш алгоритми ва модуллар тизими

Модул - педагогик технологияни ташкил қилувчи таркибий бўлақларни ифода этувчи тушунча. Модуллар катта модул, ўрта модул ва кичик модул кўринишида ифодаланиши мумкин. Масалан, фаннинг алоҳида боби ёки бир неча мазмунан бир бирига яқин боблари катта модулни, ундаги алоҳида мавзулар ўрта модулни, мавзу режалари эса кичик модулларни ташкил қилиши мумкин.

Модулли ўқитиш технологияси анъанавий ўқитиш технологияларига алтернатив ҳолда, мавжуд педагогик технологиялардаги барча назарий ва амалий прогрессив технологияларни ўзида мужассам этган технология ҳисобланади.

Модулли ўқитишнинг моҳияти - талаба модуллар билан ишлаш жараёни орқали ўқув мақсадига мустақил ҳолда (ёки маълум даражадаги ёрдам орқали) эришади. Педагог маълум кетма-кетлик асосида дидактик вазифалар мураккаблашадиган ва модуллар мажмуидан иборат дастур ишлаб чиқади. Дастурда талабага кириш ва оралик назоратлари орқали педагог ҳамкорлигида ўқув устидан ўз-ўзини бошқариш имконияти яратилади.

Модулли ўқитиш технологияси мажмуали ёндашувни ифодалайди. Мажмуа деганда, ўзаро функционал алоқадорликда бўлиб, бир бутунликни ташкил қилувчи қисмлар бирикмаси тушунилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. –Т.: Молия, 2003. – 192 б.
2. Ишмухаммедов Р., Мирсолиева М.. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари (методик қўлланма). Тошкент- 2014.
3. Йўлдошева С.М. Олий ва касб-хунар таълимида педагогик технологиялар. Тошкент. ЎзМУ. ОПИ. 2009.

МАЗМУНЫ/СОДЕРЖАНИЕ

№	ФИО	стр
1.	KOISHIGARINA Aigul Talapovna, BIZHANOVA Luiza Ruslanovna	3
2.	LAZZAT Bazarbayeva	8
3.	ЖЕПБАРОВА Саят Курбанмуратовна	13
4.	YUSUFOVA Dilrabo Yusuf qizi	16
5.	ZIKIRINA Saule Sayranovna, LYUTOVA Elvira Manarbekovna	18
6.	АБДРАХМАНОВА Айбарша Сагингалиевна	21
7.	АБДРАШИТОВА Каламкас Болатовна	24
8.	АМИНДЖАНОВА Рухшона Хакимовна	28
9.	АМИРОВА Райлы Тилековна	30
10.	БАЙМУСАЕВ Шерхан Сарсенбаевич, БАЙМЕНОВА Айнур Джунусовна	36
11.	S.V.Begimbekova	38
12.	ГАБДУЛОВА Айгул Ермековна	40
13.	ЕСЕРКЕНОВА Жумагуль Курманалина	43
14.	ЖАЙСАНБАЕВА Акбота Нургалиевна	49
15.	ЖУКОВА Наталия Ивановна, СЕЛИНА Наталья Юрьевна	52
16.	ЖУМАБЕКОВА Айслук Шаймухановна	55
17.	ИСКАКОВА Маржан Айдыновна	58
18.	КАДЫРБАЕВА Ажар Талгатовна	61
19.	КАШАПОВА Мария Викторовна, КОЖЕВНИКОВА Римма Владимировна	65
20.	КЕМЕЛОВА Калиша Шахизадаевна	68
21.	КОЙШЫБАЕВА Нургул Онгаровна	73
22.	KULSHARIPOVA Z. K., KENZHEBAEVA Zh.T., ASTANOV R.A.	76
23.	ҚАЙЫНБАЕВА Лариса Сағижанқызы, КИЫНБАЕВА Мерует	79
24.	ҚАСЫМ Әйгерім Теміржанқызы	82
25.	МАМАЖОНОВ Акрамжон Тургунович	84
26.	A.V.MAMETKANOVA	87
27.	МЕНДІҚОЖАЕВА Сәулеш Қойлыбайқызы, САҚТАПБЕРГЕНОВА Ботагөз	89
28.	МУСТАПАНОВА Бакыт Алимгазиевна	91
29.	ОШАКБААЕВА Жаныл Турдыгазыновна, ХАМИТОВА Бахытгул Динсламовна	94
30.	ӨТЕГЕНОВА Аягөз Ақылбекқызы	96
31.	РАЙЫМБЕКОВА Эльмира Максутовна	98
32.	САИДХОДЖАЕВА Дилафрузхон Муталибовна	103
33.	СЕМБАЕВА Самал Бақытжанқызы	106
34.	СОЛИЕВ Зокирходжа Махмудходжаевич, ХОМИДОВ Ином Мухиддинович, САЛИМОВ Фирдавс Джурабоевич	110
35.	ТАТАРЧУК Татьяна Александровна, ГАССЕЛЬБАХ Инна Васильевна	112
36.	ТВЕРДОВА Оксана Ивановна	115
37.	УГЫБАЕВА Гулайым Алимовна	121
38.	ЧЕРНОКОЛЕНКО Ирина Николаевна	123
39.	ЧИНГАЕВА Фарида Кенесаровна	126
40.	ШИДАЛИНА Сара Кунакбаевна, ЕСЕНГАЛИЕВА Любовь Павловна	129
41.	ЮЛДАШЕВ Ботирали Тошбаевич	132

Қолжазбалар өңделеді және қайтарылмайды. Авторлардың көзқарасы, ұстанымы сақталады. Жинақтағы деректердің нақтылығына авторлар жауапты. Олардың байлам-тұжырымдары редакция көзқарасымен сәйкеспейді де мүмкін. Ғылыми басылымда жарияланған материалдар көшіріп басылған жағдайда сілтеме жасалуы тиіс.

Халықаралық білім және ғылым академиясы
International Academy of Education and Science
Международная Академия Образования и Науки